

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

СІРАНЧУК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

**ОРІЄНТОВНІ ДИДАКТИЧНІ СТРУКТУРИ
ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТЬ
У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Навчально-методичний посібник

Схвалено для використання в освітньому процесі

Київ 2024

УДК 37.026:373.3.016(072)

С 40

Схвалено для використання в освітньому процесі
Міністерством освіти і науки України,
Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти»
(каталог надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам
№ 2.0288-2023)

Рекомендовано до друку
Вченою радою Факультету педагогічної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 3 від 16.05.2024)

Рецензенти:

Хижняк Інна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової, технологічної та професійної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Бахмат Наталія Валеріївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методик

початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Нежива Людмила Львівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри початкової освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Сіранчук Н. М.

С40 Орієнтовні дидактичні структури та методичне забезпечення занять у початковій школі: навчально-методичний посібник. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 160 с. [електронне видання]

ISBN 978-966-991-345-6

Призначення посібника — сприяти оволодінню ефективними технологіями навчання в початкових класах, їх методичним багатством. Опрацьовані дидактичні структури орієнтують на оптимальне заняття в початковій школі, втілюють ідеї чинних програм, сучасні вимоги до якісної освіти. Розглянуто особливості визначення мети і структури заняття, опрацювання дієвих способів керівництва освітнім процесом з урахуванням мети та характеру навчального матеріалу, ступеня його засвоєння, вікових особливостей учнів початкової школи; втілення вимог особистісно зорієнтованого навчання; організацію аналітико-синтетичної діяльності; добір змісту та методичного наповнення кожного етапу заняття.

Для вчителів початкових класів, студентів педагогічних коледжів та педагогічних ЗВО.

УДК 37.026:373.3.016(072)

© Н. М. Сіранчук, 2024

ISBN 978-966-991-345-6

© УОВЦ «Оріон», 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ	7
1.1. Орієнтовна структура та аналіз заняття з читання в буквеній період навчання грамоти.....	7
1.2. Орієнтовна структура та аналіз заняття з письма в буквеній період навчання грамоти.....	16
1.3. Орієнтовна структура та аналіз заняття з української мови.....	25
1.4. Орієнтовна структура та аналіз заняття з читання.....	55
1.5. Орієнтовна структура та аналіз заняття з розвитку мовлення.....	68
1.6. Орієнтовна структура та аналіз заняття з позакласного читання.....	76
2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ	90
2.1. Орієнтовна структура та аналіз заняття з математики.....	90
3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ	106
3.1. Орієнтовна структура та аналіз заняття природничого спрямування.....	106
3.2. Орієнтовна структура та аналіз заняття предметного природничого спрямування.....	111
4. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ	112
4.1. Орієнтовна структура та аналіз заняття з образотворчого мистецтва.....	116
4.2. Орієнтовна структура та аналіз заняття з музичного мистецтва...	129
5. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ З ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ	143
5.1. Орієнтовна структура та аналіз заняття з технологій.....	143
6. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ З ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ	150
6.1. Орієнтовна структура та аналіз заняття з фізкультури.....	150

ВСТУП

Реформування освіти України, спрямованість освітнього процесу на формування здатності до ефективного провадження освітньої діяльності впродовж життя (рекомендації 2006р. Європейського Парламенту та Ради ЄС) поставили перед системою освіти України низку важливих завдань і зумовили певні зміни в організації та змісті праці вчителя, пошуки нових технологій навчання, що актуалізує проблему піднесення рівня професійної підготовки педагогічних кадрів.

Одним із головних завдань у розв'язанні цієї проблеми є озброєння вчителя методикою провадження освітньої діяльності. Більшість вчених-психологів країн ЄС розглядають освітню діяльність як сукупність *мотиваційної, когнітивної, практичної та поведінкової діяльностей* (Charoutier G., Kreutzer M., Menini C., Chavaillon J., Clarke R., Coppens Y., Kohler W., Lorenz K., Piaget J., Reeves H. etc.). Сучасний вчитель початкової школи повинен досконало оволодіти методикою організації освітнього процесу на шкільному занятті, способами застосування пошукових і репродуктивних методів; формами мотивації активності здобувачів початкової освіти, організації аналітико-синтетичної діяльності; добором ефективних методів та прийомів з урахуванням характеру навчального матеріалу і ступеня його засвоєння; системою контролю.

У практиці підготовки вчителів до проведення занять у початковій школі спостерігається типовий недолік: від теорії переходять одразу до практики складання конспектів, ігноруючи етап оволодіння технологією застосування одержаних знань про заняття. Внаслідок цього молодий вчитель неспроможний послідовно, в певній системі враховувати комплекс тих вимог, про які дізнався в теоретичному курсі методики. Подоланню цього недоліку не сприяють і численні вправлення в складанні конспектів занять. Таким чином оволодіння методикою проведення уроку перетворюється на тривалий процес. Отже, вкрай необхідні чіткі орієнтири на застосування одержаних знань з фахових методик у системі шкільного навчання.

Практика навчання студентів Київського університету імені Бориса Грінченка засвідчує, що такими орієнтирами можуть бути структури занять різних типів, у яких насамперед враховуються: *характер навчального матеріалу та етап оволодіння когнітивною діяльністю*.

Структура шкільного заняття в початковій школі — це його описова форма, яка містить:

- 1) мету (*мотиваційну, когнітивну, практичну та поведінкову*);
- 2) відповідне обладнання до заняття;
- 3) перебіг заняття — структурні компоненти заняття та орієнтовний зміст кожного з них;
- 4) оцінку змісту та методики заняття, передбачувані позитивні риси та негативні сторони на кожному з етапів заняття.

В процесі опрацювання структурних компонентів заняття враховувались матеріали дискусій про шкільне заняття, надруковані в періодичній пресі; думки педагогів та методистів — Беха І., Байбари Т., Вашуленка М., Гавриш І., Гільберга К., Морзе Н., Онопрієнко О., Савченко О., Скворцової С. та інших, досвід викладачів кафедри початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.

Репрезентована *технологія застосування одержаних знань про організацію занять у початковій школі* спрямована на реалізацію компетентнісного підходу в освіті, орієнтує вчителя на оптимальний урок, втілює провідні ідеї Державного стандарту початкової освіти України та реалізує ідеї реформи «Нова українська школа»

Усвідомлення та засвоєння структур занять сприяє формуванню чітких систематизованих знань про урок в початковій школі, його зміст, методи та прийоми, форми та засоби навчання. *Орієнтовні дидактичні структури та методичне забезпечення занять у початковій школі* допомагають молодому вчителю в практичній діяльності. Він самостійно опрацьовує дидактичні матеріали; завдання методиста полягає в науково-методичній корекції опрацьованого.

Аналіз кожного уроку викладено у відповідності до європейського SMART методу оцінювання освітньої діяльності :

Specific

Measurable

Achievable

Relevant

Time-bound

- ✓ **Specific** (специфічність) — конкретне відображення мети заняття (*мотиваційної, когнітивної, практичної та поведінкової*) у його змісті.
- ✓ **Measurable** (вимірюваність) — дотримання логіки формування освітніх понять: - організація чуттєвого сприймання ознак, властивостей предметів або явищ, формування уявлень про них або актуалізація раніше сформованих уявлень; організація когнітивної діяльності, спрямованої на виділення істотних ознак; - забезпечення узагальнення і словесного визначення суті поняття, позначення його відповідним терміном; - організація закріплення сформованого поняття шляхом репродуктивного відтворення його змісту; - організація застосування засвоєного поняття у подібних і нових ситуаціях.
- ✓ **Achievable** (досяжність) — відображення мети заняття (*мотиваційної, когнітивної, практичної та поведінкової*) у його підсумку.
- ✓ **Relevant** (актуальність) — відповідність методів, прийомів, засобів провадження освітнього процесу сучасному розвитку науково-технічного прогресу світу.
- ✓ **Time-bound** (часове обмеження) — темп заняття та правильний розподіл часу на кожний етап уроку впливає на загальний результат.

Усі складники *орієнтовних дидактичних структур та методичного забезпечення занять у початковій школі* розглядаються в процесі вивчення спеціальних навчальних дисциплін — педагогіки, психології, методик викладання в початковій школі. Завдання викладачів-методистів полягає у тому, щоб сприяти глибокому усвідомленню молодим вчителем структурних компонентів (етапів) заняття, їх змісту, провідних ідей, вимог до сучасного заняття.

Технологія застосування одержаних знань про організацію занять у початковій школі надзвичайно важлива в практиці підготовки сучасного вчителя, оскільки ще дуже повільно та поверхово у практику навчання втілюються сучасні вимоги до заняття, досягнення класичної та сучасної педагогіки і психології, методик викладання в початковій школі.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З ЧИТАННЯ В БУКВЕНИЙ ПЕРІОД НАВЧАННЯ ГРАМОТИ

Тема заняття:

Мета заняття: *мотиваційна* — безпосередньо-спонукальна мотиваційна діяльність базується на плануванні послідовності виконання діяльності (малюнковий план); емоційних проявах особистості, на позитивних чи негативних емоціях: яскравість, новизна мовного матеріалу; цікаве викладання, привабливість особистості вчителя; бажання отримати похвалу, нагороду (за виконане завдання), побоювання отримати негативну оцінку й таке ін; *перспективно-спонукальна мотиваційна діяльність* ґрунтується на розумінні значущості знань з української мови як навчального предмета: усвідомлення того, що від уміння активно і вдало ним користуватись залежить якість мовлення особистості й успішність її спілкування з іншими людьми; розвинуте почуття обов'язку, відповідальності; *інтелектуально-спонукальна мотиваційна діяльність* ґрунтується на отриманні задоволення від самого процесу пізнання; інтерес до знань, допитливість, намагання розширити свій культурний рівень, оволодіти вміннями і навичками з рідної мови, захопленість самим процесом розв'язання навчально-пізнавальних завдань.

когнітивна (засвоєння нових знань умінь та навичок) — співвіднесення букв з відповідними звуками, ознайомлення з буквами, що позначають голосні і приголосні звуки, розвиток навичок читання складами і цілими словами, речень, коротких текстів з вивченими буквами та ін.; набуття знань про мову, мовлення, розвиток мовних умінь;

практична — розвивати аналітико-синтетичні вміння, розвивати вміння порівнювати, зіставляти, узагальнювати, систематизувати шляхом виконання вправ; розвивати пам'ять, стійку увагу, спостережливість засобом вправ;

поведінкова — виховувати любов до рідної мови, вміння культурно спілкуватися з однолітками та дорослими, вміння насолоджуватись діалогічним та монологічним мовленням, шанобливо ставитись до традицій українського народу.

Структурні компоненти заняття, їх зміст

Оцінка змісту і методики заняття (окремі зауваження)

I. Повторення вивченого на попередньому занятті. Актуалізація опорних знань учнів. (8 –10 хв)

Орієнтовний зміст, види і форми роботи:

1. Слухання і розпізнавання звуків (голосних і приголосних, твердих і м'яких приголосних), складів із твердими і м'якими приголосними звуками, з наголошеним голосним звуком, виділення "зайвих" звуків у словах після 1-2 прослуховувань; моделювання звукової та складової будови слова, добір слів до поданих звуко-складових моделей;
2. Повторення вивчених букв, читання складів, слів з ними (на сторінці букваря, таблиці), аудіювання на рівні слова слухання і розуміння тих, що означають назви птахів, звірів, квітів, овочів, фруктів, шкільних меблів, іграшок тощо; тих, що є назвами ознак, дій предмета; слів-родичів; слів, близьких або протилежних за значенням до поданих, поділ слів на групи за певною ознакою, співвіднесення їх з малюнками тощо;
3. Аналітико-синтетичні вправи з реченнями (поділ на окремі слова, визначення кількості слів, кількості речень у висловлюванні, складання речень за малюнками, опорними словами, на основі власних спостережень, за схемою і т. ін.);
4. Прослуховування тексту (0,5 хв), перевірка розуміння його змісту: вибір малюнка серед 2-3 поданих, коли один з них повністю відповідає змісту прослуханого тексту; читання тексту, творча робота над ним (словесне і графічне малювання, побудова діалогів за прочитаним текстом, переказ, вільне висловлювання із приводу прочитаного, робота над заголовком - добір заголовка, що виражає те, про що розповідається у тексті (тема) або те, що хотів сказати автор (основну думку); серед кількох запропонованих заголовків до тексту вибрати той, який виражає основну думку - тему;

- + розвиток умінь аудіювання;
- + тісний зв'язок з попереднім матеріалом, урахування принципу наступності;
- + ефективне використання наочних посібників;
- + творчі форми роботи на основі домашнього завдання;
- + диференційовані та індивідуальні завдання;
- + вдале створення ігрової ситуації;
- + тісний зв'язок між заняттям читання і письма;
- + наявність зворотного зв'язку «вчитель-учень» (сигнальні картки, набірне полотно з фішками);
- недостатньо вправ синтетичного характеру;
- сплутування понять «звук» та «буква»;
- + активізація розумової діяльності (вправи на зіставлення, порівняння, групування, аналіз і синтез);
- відсутність цілеспрямованого добору матеріалу;
- + вдалий вибір комунікативних завдань (на з'ясування, заперечення, схвалення, спростування, висловлення свого ставлення до чогось тощо);
- + вдало дібрано текст для аудіювання;
- + доцільна форма визначення ступеня усвідомлення прослуханого тексту;

5. Повторення раніше вивчених віршів, загадок, скоромовок; проведення мовленнєвих ігор.

II. Мотивація навчальної діяльності (ознайомлення з малюнковим планом заняття), повідомлення теми і завдань (2–3 хв)

Орієнтовний зміст, види роботи:

- створення проблемної ситуації (вигадана пригода, казка, бувальщина).
- посилення на реальні факти, малюнок, тощо.
- повідомлення навчальних завдань;
- ознайомлення з малюнковим планом заняття.

III. Сприйняття нового матеріалу, його усвідомлення та осмислення. Розвиток навичок мовленнєвої діяльності (20–25 хв)

Орієнтовний зміст, види та прийоми роботи:

1. **Виділення виучуваного звука зі слова** за допомогою одного з прийомів звукового аналізу (з опорою на малюнок; вірш, де виучуваний звук є частотним; на основі опису звука; шляхом протяжної (підсиленої) вимови звука у повному складі слова ([Ввв] аля) тощо).
2. **Активне вимовляння звука**, спостереження за способом його артикуляції та звучанням (голосний чи приголосний, твердий чи м'який приголосний звук), спосіб позначення звука умовним значком (фішкою).
3. **Вправи на встановлення місця звука** у пропонованому вчителем **слові** (на початку, в середині, в кінці слова).
4. **Побудова звукових моделей слів** або аналіз моделей, поданих під предметним малюнком у букварі .
5. **Самостійний добір слів з виучуванням звуком** в різних позиціях.

+ диференційований підхід під час аудіювання;

+ цілеспрямована організація класу;
+ чіткість і доступність слова вчителя під час оголошення теми, формулювання завдань, ознайомлення з планом заняття;
+ відповідність змісту роботи завданням даного етапу;

+ доступність, логічність викладу під час пояснення нового матеріалу;
+ цілеспрямоване проведення звукової роботи;
+ доцільна робота над графічним зображенням букви;
+ науковість викладу (чітке розмежування звука та букви);
+ уміння здійснювати диференційований та індивідуальний підхід у процесі ознайомлення з новою буквою;
+ ефективні прийоми роботи, спрямовані на вироблення навичок правильного, свідомого, виразного та в міру швидкого читання;

6. **Ознайомлення з новою буквою**, її алфавітною назвою, аналіз графічної форми букви.

7. Виконання **вправ на конструювання** складів, слів з новою буквою (аналітико-синтетична діяльність). Читання складів.

8. **Читання слів у колонках**: первинне самостійне, напівголосне читання тексту учнями, перечитування з використанням різних форм — хорове, індивідуальне, вибіркоче, творче, ланцюжкове; вправи на вдосконалення навичок читання вголос і напівголосу, відпрацювання способу читання, постановку дихання, подолання регресій, розширення поля читання, розвиток антиципації, вироблення уваги до слова і його частин.

9. **Опрацювання тексту: первинне читання** — самостійне вголос, напівголосне читання учнями (вірші та емоційні тексти перший раз читає вчитель), визначення ступеня усвідомленості прочитаного; **повторне** — зразкове читання вчителем, перевірка розуміння змісту прочитаного (побудова запитань і відповідей на них); смисловий і структурний аналізи тексту; робота над заголовком; творча діяльність у зв'язку з прочитаним (творчий переказ з опорою на подані словосполучення, запитання, план), словесне малювання, драматизація (читання в особах); побудова діалогу; інсценування; складання зв'язного висловлювання за прочитаним (прослуханим), малюнком, навчально-мовленнєвою ситуацією, хорова декламація (вірші, скоромовки).

10. **Читання слів, речень, тексту з новою буквою** на іншому лексичному матеріалі (додатковий текст на введення перспективного матеріалу для читання з врахуванням рівня підготовки дітей).

11 **Робота за сюжетним малюнком** (відповіді на запитання за змістом малюнка, розігрування діалогів, складання зв'язної розповіді, творче доповнення тощо).

+ вдалі прийоми роботи над удосконаленням способу читання;
+ вміння робити висновки після кожного виду роботи;
+ вміння організовувати учня на самостійне виконання завдання;
– нечіткість формулювання питань (завдань);
+ робота над формуванням граматичних уявлень і понять (пропедевтика навчання);
- не дотримано гігієнічних вимог;
+ ефективні види і прийоми роботи над букварним текстом;
+ ефективне використання дидактичного матеріалу, сигнальних карток, динамічних посібників;
+ забезпечення відповідного мовного середовища (зразкова мова вчителя, записи на дошці, наочність);
+ розвиток умінь слухати і розуміти усне мовлення;
+ удосконалення умінь говорити;
+ розвиток монологічного мовлення;
+ практикуються різні форми заохочення;
+ оцінювання знань, умінь та навичок;

12. Друкування нової літери, складів і слів з нею; вправи з розрізною азбукою на складання слів з попереднім звуковим аналізом; робота в зошиті з навчання грамоти.

IV. Підсумок. Рефлексія (1-2 хв)

+ вдалий підсумок заняття;
+ дотримання чіткої структури заняття;
+ раціональне використання часу;
+ розв'язання освітніх, виховних і розвивальних завдань.

Заняття читання в буквенний період навчання грамоти — це заняття, на якому в комплексі вирішуються такі важливі завдання, як:

- 1) розвиток навичок мовленнєвої діяльності, провідною з яких є повноцінна навичка **читання**, а також **аудіювання** (слухання і розуміння) та **говоріння**;
- 2) формування елементарних аналітико-синтетичних умінь у роботі над текстом, реченням, словом, звуками мовлення;
- 3) становлення емоційної і чуттєвої сфер, образного мислення, пам'яті, стійкої уваги, умінь порівнювати, зіставляти, узагальнювати, систематизувати, робити посильні висновки;
- 4) виховання національної свідомості, високих громадянських почуттів, морально-етичних уявлень, естетичних смаків.

Розрізняють такі основні типи занять у букварний період: заняття опрацювання нової літери, заняття закріплення та заняття повторення вивчених букв.

Заняття, на якому опрацьовується нова літера, проводиться за спеціальною структурою, в якій чітко, логічно, відповідно до провідного принципу звукового аналітико-синтетичного методу (від звука до букви) відображено поетапність виконання дій, яка є обов'язковою, бо таким чином забезпечується послідовна підготовка до здійснення синтезу — читання.

Прокоментуємо далі кожен структурний етап **заняття читання**.

На першому етапі — **повторення вивченого на попередньому занятті, актуалізація опорних знань** — учитель має не тільки відтворювати в пам'яті учнів раніше засвоєні знання, а й поглиблювати, доповнювати, уточнювати відповідні уявлення і поняття. Тому добірка вправ і завдань повинна бути спрямована на повторення раніше вивченого з метою підготовки учнів до сприйняття нового.

Пропоновані в дидактичній структурі види і форми роботи на першому етапі охоплюють різні сторони діяльності першокласників:

- 1) розвиток навичок мовленнєвої діяльності;
- 2) формування і вдосконалення навичок читання;
- 3) аналітико-синтетична робота на різних мовних рівнях.

У процесі цієї роботи вчитель має розвивати вміння слухати і розуміти прослухане, розпізнавати після одного-двох прослуховувань у мовленнєвому потоці окремі звуки, склади, слова, речення, текст типу букварного. Це має слугувати не тільки формуванню знань про мову, мовних умінь, але й розвитку в учнів довірливої уваги, умінь розуміти завдання, зосередитись для його виконання.

Орієнтовні завдання:

- ◇ Послухайте звуки, які я буду вимовляти. Які це звуки? Доведіть.
- ◇ Послухайте звуки Які з них вимовляються з допомогою голосу, а які — з допомогою голосу і шуму або тільки шуму? Як називаються ці звуки?
- ◇ Гра «Впіймай звук». Хлопчики «ловлять» голосні, а дівчатка — приголосні звуки (або тверді і м'які приголосні).
- ◇ Прослухайте і розпізнайте склади і окремі звуки. Які склади і окремі звуки почули? Які слова можна утворити з цих складів?
- ◇ Послухайте і розпізнайте склади з твердим (м'яким) приголосним звуком.
- ◇ Які серед почутих слів називають дерева (квіти, фрукти, овочі, звірі, птахи)? Знайдіть відповідні малюнки, що виставлені на дошці.
- ◇ Яке слово «зайве»? Учитель називає слова, що означають назву предметів, серед них - одне слово, що вказує на ознаку предмета.
- ◇ Послухайте слова. На скільки груп можна їх поділити? Що означають вони? (Учитель називає слова, що означають назви предмету і дії. Учні мають обґрунтувати, чому ці слова можна поділити на дві групи).
- ◇ Послухайте незавершене речення. Як його можна доповнити?
- ◇ Зіставте речення із ситуативним малюнком. Чи правильно Пізнайко склав речення? Пропонується малюнок (*дівчинка грає на скрипці*) та речення (*Дівчинка грає на бандурі*). Учні вказують на помилку.
- ◇ Послухайте текст. Підрахуйте кількість речень у ньому. Назвіть перше, друге, третє .
- ◇ Послухайте текст. Чи правильно дівчинка дібрала до нього заголовок?

Готуючись до заняття, вчитель добирає ті види і прийоми роботи, які наблизатимуть учнів до сприйняття нового матеріалу, його усвідомлення і разом з тим удосконалювати вміння і навички, сформовані на попередніх заняттях. Так, під час вивчення букви «ес» (позначає звуки [с], [с']) на першому етапі заняття вчитель виявляє, чи всі учні класу правильно вимовляють цей звук, чи не заміняють його іншим (замість «Сашко» кажуть «Шашко»). Отже, потрібна відповідна добірка матеріалу (вірші, скоромовки),

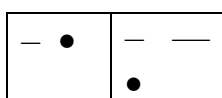
де ці звуки часто повторюються. Це сприятиме вдосконаленню артикуляції звуків, відпрацюванню їх вимови.

Доцільними на цьому етапі заняття будуть і такі форми роботи, як «читання» слів за поданими моделями, доповнення незавершених моделей, коментування їх, співвіднесення звуко-складових моделей з предметними малюнками.

Добирати навчальний матеріал треба так, щоб у словах–назвах були виучувані звуки [с], [с’], [ш], що сприятиме вдосконаленню умінь розпізнавати ці звуки та правильно їх вимовляти.

Зразки вправ:

1. Знайти «зайвий» малюнок, назва якого не відповідає даній звуко-складовій моделі.

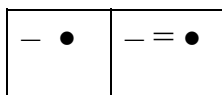
Малюнок:
миска

Малюнок:
шишка

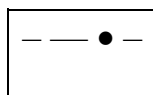
Малюнок:
сонце

(«Зайве» слово сонце, бо складоподіл в цьому слові проходить перед спадом звучності (перед звуком [ц]).

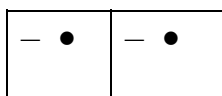
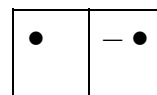
2. Співвіднести звуко-складову модель з предметним малюнком.

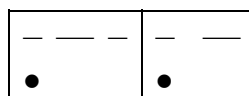
Мал.:
лоша

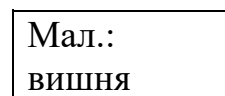
Мал.: оса

Мал.:
слон

Мал.
скрипка

Під час роботи з новою буквою «ес» варто запропонувати учням вправи на конструювання букв з окремих елементів, серед яких учні маніпулюватимуть і елементом букви «ес» — правим пів овалом. У зазначеній роботі необхідною умовою є поєднання прийомів аналізу і синтезу як під час опрацювання звука, так і букви.

Основна увага на цьому етапі зосереджується на мовленнєвій діяльності, вдосконаленні мовно-мовленнєвих умінь учнів.

На етапі **мотивації навчальної діяльності, повідомлення теми і завдань заняття** учитель створює навчально-мовленнєву ситуацію (вигадана пригода, казка, загадка тощо), щоб зацікавити учнів виучуваним матеріалом, сприяти кращому засвоєнню його, викликати бажання здобувати знання. На цьому етапі першокласники ознайомлюються із зоровим планом заняття, з метою кращого усвідомлення навчального процесу на занятті.

Сприйняття та усвідомлення нового матеріалу — це дуже важливий і відповідальний етап заняття. Він має специфічну побудову. Заплановані види і форми роботи об’єднані між собою за змістом. Виконання змісту кожного

етапу є обов'язковим, бо таким чином забезпечується послідовна підготовка до здійснення синтезу — читання.

Робота зі звуками, буквами, складами, словами, текстом, що проводиться на цьому етапі, має бути спрямована на розвиток мовленнєвої діяльності першокласників: **слухання** — **розуміння** усного мовлення; **говоріння** і **читання**.

Починаємо опрацювання слова з його **вимови, розпізнавання і виділення виучуваного звука**. Для здійснення цього вчителю потрібно знати, що легшим для виділення голосних є початок або кінець слова, коли ці звуки наголошені: зим[aaa], [ooo]си, сел[ooo], [Iii]ра, журавл[iii]. А для приголосних — початок слова, коли приголосний звук знаходиться за межами злиття, та кінець слова: [sss]ом, сті[lll]. Цього принципу потрібно дотримуватись під час вивчення перших букв (звуків), тому що у першокласників ще недостатньо розвинений фонематичний слух і розпізнавати та виділяти звук із злиття ще важко. На подальших етапах навчання можна і потрібно добирати для аналізу такі слова, де виучуваний приголосний звук стоїть у злитті з голосним: [жжж]уравель, [xxx]ор, [sss]орока. Оскільки під час вивчення букв, що позначають приголосні звуки, паралельно і одночасно ми знайомимо із твердим і м'яким приголосним звуком, то для аналізу добираємо 2 слова, що відрізняються лише одним звуком (рис-рись, син-синь, лан-лань, лаз-лазь, дим-дім, бик-бік, кит-кіт). Учні вчаться не тільки розпізнавати і виділяти тверді і м'які приголосні звуки, але й спостерігають, що заміна звука веде до зміни значення слова.

Певне місце на занятті мають займати **спостереження за вимовою звуків та їх артикуляцією**. Для цього використовується дзеркало, прийоми «подивись на сусіда», «скажи так, як я» тощо.

Встановлюючи місце звука в слові, варто спочатку вчителю запропонувати слова для аналізу, а потім учні самостійно добирають їх. У кінці можна виконувати вправи на розпізнавання звука в тексті: *Стрів у лісі лося лис, лису лапу лось потис*.

Паралельно з аналізом на занятті здійснюється синтетична звукова робота: утворення складів і слів із заданих звуків, добір слів з виучуваним звуком в різних позиціях — на початку, в середині, в кінці.

Під час **ознайомлення з новою буквою** вчитель має назвати її, даючи алфавітну назву, і звернути увагу на форму, адже часто діти сплутують букви. Тому ефективними будуть такі прийоми роботи, як викладання букви з паличок (А, У, И, М, Ш), ліплення із пластиліну, конструювання з окремих елементів, «друкування у повітрі», заучування віршів про форму букви, друкування в зошитах з навчання грамоти, на дошці, знаходження її в касі букв [1].

Звукова та звукобуквена аналітико-синтетична робота, що пропонується в дидактичній структурі, спрямована на формування і розвиток умінь

аудіювати і говорити, адже на занятті все, що вимовляється і говориться, водночас і аудіюється.

У процесі читання складів і слів формується і вдосконалюється спосіб читання (поскладовий із поступовим переходом до читання цілими словами).

Часто вчителі обмежуються читанням лише прямих і обернених складів. Головне завдання цього виду роботи — підготувати учнів до читання слів, у яких зустрічається різні буквені сполучення. Це ускладнює процес читання слова. Тому під час вивчення нової букви варто читати різні склади. Наприклад, під час вивчення букви «ес» можна запропонувати прочитати такі склади:

*ас са аса сла сва сна сма сас сак лас нас
ос со осо сло сво сно смо сос сок лос нос
ус су усу слу сву сну сму сус сук лус нус
ис си иси слі сві сні смі сіс сік ліс ніс*

Тут ми показали різноманітність складів, які учні можуть читати з таблиці (дошки). Учитель може вибрати з них потрібні, враховуючи підготовку учнів свого класу.

Роботою зі словами у колонках проводиться з метою формування вмінь усвідомлювати значення слів, удосконалення техніки читання, підготовки до читання тексту, формування фонетичних, морфологічних та орфографічних умінь на пропедевтичному рівні. Тому під час читання слів у колонках треба ставити різноманітні завдання, спрямовані на вироблення відповідних умінь:

- Прочитати слова, що означають назви дерев (комахи, птахів), імена людей тощо.
- Прочитати односкладові (двоскладові, трискладові) слова.
- Прочитати слова, в яких наголошений голосний стоїть у першому (другому, третьому) складі.
- Прочитати слова, що відповідають на питання хто? що? який? яка? яке? які? що робить? що роблять? що робили?.

Первинне читання слів у колонках (озвучування) має здійснюватись самими учнями напівголосно, самотійно. Серед поданих у дидактичній структурі різноманітних видів і форм читання вчитель має вибрати такі, що відповідають меті і завданням заняття.

Читання тексту — це наслідок усієї попередньої роботи на занятті. Первинне читання його здійснюють учні самотійно або під керівництвом учителя. Вірш доцільно спочатку продекламувати вчителю напам'ять. Під час повторного читання і перечитування тексту здійснюється смисловий та структурний аналізи, виконуються вправи на розвиток правильного, свідомого і виразного читання, вдосконалення темпу читання.

Крім того, учні виконують творчі вправи на матеріалі тексту, спрямовані на розвиток навичок мовленнєвої діяльності, творчих здібностей: читання напам'ять віршів, загадок, промовляння скоромовок, відтворення (за ролями)

діалогів із прослуханих текстів, побудова запитань і відповідей на них за прочитаним текстом, малюнком, створеною ситуацією; розігрування діалогів, переказ, творче доповнення тексту, побудова зв'язного висловлювання на основі прочитаного тексту тощо.

Рефлексія заняття — це завершальний етап. Учитель узагальнює вивчене, відзначає учнів, які сумлінно працювали, виявляє труднощі, з якими зіткнулися вони на занятті.

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З ПИСЬМА В БУКВЕНІЙ ПЕРІОД НАВЧАННЯ ГРАМОТИ

Тема заняття:

Мета заняття: *мотиваційна* — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів діяльності (малюнковий план);

когнітивна (засвоєння певної інформації на занятті) — 1) розвиток навичок **мовленнєвої діяльності** (вміння слухати і чути, сприймати і розуміти прослухане; дотримувати правил мовленнєвого етикету, культури спілкування; вміння розпізнавати на слух звуки, склади, слова, речення, текст; уміння добирати і записувати слово, складати і записувати речення — за малюнком, на основі спостережень, за навчальною ситуацією на занятті тощо; доповнювати незакінчені речення і записувати доповнені і т. ін.);

2) формування **графічних навичок** письма (виконувати раціональні рухи рукою під час письма, одночасно контролювати графічні дії і виконання гігієнічних правил письма; обводити контури предметних малюнків, фігур за трафаретами, розфарбовувати малюнки; проводити прямі, ламані, хвилясті, петельні лінії перервним і неперервним рухом руки; писати друковані, рукописні рядкові і великі букви українського алфавіту, поєднувати букви у процесі написання слів, використовуючи природні способи поєднань, зберігати правильну форму, широту, висоту букв, правильність поєднань під час письма слів, речень);

3) формування **елементів правопису** (уміння позначати звуки, сприйняті на слух, відповідними рукописними буквами, писати під диктовку букви, склади, а також слова, вимова і написання яких збігаються; списувати рукописні склади, слова, речення; записувати рукописними буквами друковані літери, склади, слова; вживати та писати такі розділові знаки: крапку, кому, тире, дефіс, знак оклику, знак питання);

практична — розвивати стійку увагу, уяву, пам'ять спостережливість, уміння аналізувати, порівнювати, зіставляти шляхом виконання різноманітних вправ;

поведінкова — виховувати охайність, старанність, уміння доводити справу до кінця, шанобливе ставлення до старших (залежно від мети і матеріалу заняття).

Обладнання. Таблиці, малюнки, ТЗН, підручники, дидактичний роздатковий матеріал.

Орієнтовні структурні компоненти заняття, їх зміст :	Оцінка змісту і методики заняття (окремі зауваження):
<p>I. Повторення вивченого на попередньому занятті читання і письма. Актуалізація опорних знань учнів (7–8 хв).</p> <p>Орієнтовний зміст, види та прийоми роботи (за вибором учителя, залежно від мети заняття).</p> <p>1. Виконання вправ на слухання і розуміння усного мовлення та говоріння.</p> <p>2. Письмо вивчених букв, складів, слів під диктовку з попереднім звукобуквеним аналізом та без нього, списування (повне і вибіркоче), читання написаного.</p> <p>3. Робота з ілюстративним матеріалом сторінки зошита для письма.</p>	<p>+ чітка організація класу; + тісний взаємозв'язок з заняттям читання та попередніми заняттями письма; + розвиток умінь аудіювання і говоріння; + актуалізація мислительної діяльності (вправи на порівняння, зіставлення, аналіз, синтез); + вдало використано ігрові прийоми роботи;</p> <p>+ чіткість і доступність слова вчителя на занятті; + вміння зацікавити темою заняття; + дотримання гігієнічних вимог;</p>
<p>II. Мотивація навчальної діяльності (ознайомлення з планом заняття), повідомлення теми і завдань (1–2 хв).</p> <p>Орієнтовний зміст роботи на занятті:</p> <p>1. Створення навчально-мовленнєвої ситуації, виконання проблемно-пізнавальних завдань (вигадана пригода, казка, загадка, малюнок, музика, картина з</p>	<p>+ цікава робота над формою букви, розвиток аналітичного бачення букви; + здоровий морально-психологічний клімат, атмосфера доброзичливості на занятті; + різноманітність підготовчих вправ, що спрямовані на формування графічних навичок; + вдале використання наочних посібників; + вчасне проведення фізкультхвилинки;</p>

нерозгорнутим сюжетом, екскурсія, перегляд телепередачі тощо).

2. Ознайомлення з малюнковим планом заняття.

3. Демонстрування зразків друкованої і рукописної букв, порівняння їх.

III. Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу. Розвиток мовленнєвих умінь і навичок (20–25 хв).

Орієнтовний зміст, види та прийоми роботи:

1. Підготовчі вправи до написання нової букви: розгляд рукописної букви, визначення елементів, письмо в «повітрі», написання на дошці мокрим пензликом, обведення за стрілочкою; розчерки, штрихування, вписування елементів нової букви в малюнок тощо.

2. Показ і пояснення написання букви вчителем на дошці, повторне письмо на дошці під лічбу.

3. Письмо букви в зошитах, перевірка написаного за допомогою контрольної картки («віконечка»).

4. Фізкультхвилинка.

5. Показ і пояснення написання вчителем сполучення нової букви з іншими. Письмо складів, слів з новою буквою.

6. Самостійне письмо: списування слів речень, поданих рукописним або друкованим шрифтом; письмо букв, складів, слів під диктовку; виконання вправ, спрямованих на формування фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, правописних уявлень першокласників (пропедевтична робота).

+ правильне, красиве письмо вчителя — зразок для учнів;

+ формування елементарних знань і умінь

з фонетики морфології, лексики, орфографії, пунктуації;

+ різні форми словесного оцінювання знань;

+ формування вмій читати як одного з важливих видів мовленнєвої діяльності;

+ вдала постановка комунікативних завдань;

+ цікаві вправи для формування графічних навичок;

+ вчасний і вдалий підсумок заняття;

+ чітка структура заняття;

+ раціональне використання часу;

+ розв'язання навчальних, виховних та розвивальних завдань заняття;

7. Розвиток навичок мовленнєвої діяльності: читання написаного рукописним і друкованим шрифтом. Правильне інтонування речень, у кінці яких стоять різні розділові знаки.

8. Розфарбовування малюнків у «Зошиті для письма», виконання графічних завдань у додаткових зошитах.

IV. Підсумок. Рефлексія заняття (1–2 хв)

Читання і письмо — це два основних види мовленнєвої діяльності, які знаходяться у тісному взаємозв'язку. Цей зв'язок виявляється в тому, що

- заняття письма і читання йдуть паралельно (заняття письма проводиться безпосередньо за заняттям читання);
- виучуваний звук позначається на занятті читання друкованою буквою, а на занятті письма — рукописною. Ці букви порівнюються за накресленням (графікою);
- на заняттях читання і письма учні працюють з розрізною азбукою. Щоб скласти слово з розрізної азбуки, а це рівнозначно тому, що і написати його, потрібно слово вимовити, виконати звукобуквений аналіз, викласти з букв розрізної азбуки і прочитати (здійснити самоконтроль);
- на заняттях читання і письма мають місце такі два види читання: орфографічне(читаємо так, як і пишемо) і орфоепічне(читаємо так, як і вимовляємо згідно з нормами орфоепії).

Все це потрібно мати на увазі, будуючи заняття навчання грамоти.

Заняття письма в букварний період розпочинається з **повторення вивченого на попередніх заняттях читання і письма**. Пропоновані в дидактичній структурі види і прийоми роботи на цьому етапі орієнтують учителя на виконання завдань і вправ, спрямованих на розвиток мовленнєвої діяльності першокласників. Це вправи на сприймання і розуміння декількох звуків, складів, слів, словосполучень, виділення серед них тих, що є «зайвими», відповідають заданим прикметам (наприклад, починаються одним звуком) та ін.; сприймання на слух, розуміння змісту невеликих текстів;

відтворення і побудова діалогів, зв'язних висловлювань (аналогічно, як і на заняттях читання, лише на іншому лексичному і текстовому матеріалі).

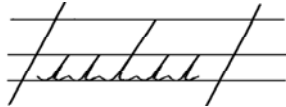

З метою **актуалізації опорних знань і вмінь**, які одержали учні на заняттях читання і попередніх заняттях письма, варто писати вже вивчені букви із схожими елементами, склади і слова з однаковими або подібними з'єднаннями букв. Такі завдання виконуються шляхом списування з друкованого чи рукописного шрифтів або під диктовку вчителя. Щоразу учні мають коментувати те, що пишуть і читають. Крім того, такі вправи можуть бути спрямовані на формування чіткого, розбірливого і грамотного письма[3].

На зазначеному етапі заняття вчитель опрацьовує **ілюстративний матеріал сторінки зошита**. Учні пригадують, яку букву вони вивчали на занятті читання, розкривають її звукове значення, виконують звуко-складовий та звукобуквений аналізи, складають речення, будують діалоги, декламують вірші, відгадують загадки.

На етапі **мотивації навчальної діяльності** вчитель має зацікавити виучуваним матеріалом, створити навчально-мовленнєву ситуацію, повідомити тему і завдання, ознайомити з малюнковим планом заняття.

Так, під час вивчення малої букви «ел» учитель показує іграшку левеняти і повідомляє, що воно принесло дітям сумного листа. Читає листа: «Я — Ревчик, приїхав з дарекої країни Африки, тому що наді мною сміялися всі звірята. Вони казари, що я весь час реву і гарчу, де треба і де не треба. А що я маю казати, якщо мої тато і мама щодня вчирі мене казати ось так: «Р-р-р-р!» Тому всі дорікають мені і кажуть, що в мене тато — Рев, мама — Ревця, а я — Ревчик». Діти виявляють, що левеня неправильно вимовляє звук [л]. Вони погоджуються допомогти левеняті. Далі вчитель **повідомляє тему, завдання і ознайомлює із зоровим планом заняття**.

Орієнтовно план може бути таким:

1. — підготовчі вправи (розчерки, штрихування);
2. — письмо в зошитах;
3. — ф ультхвилинка;
4. — самостійне письмо;
5. — завдання додому.

Далі вчитель демонструє зразки друкованої та рукописної букв. Учні порівнюють їх, вказують на схожі та відмінні елементи.

Дуже важливим є етап **сприйняття та усвідомлення нового матеріалу**, адже учні мають навчитися чітко, розбірливо, каліграфічно писати букву, склади, слова з нею.

Як відомо, графічна навичка потребує умінь усвідомлювати свої дії для того, щоб правильно зобразити елемент букви, саму букву, поєднати її з іншими. Тому так важливо, щоб учитель володів прийомами навчання писати нову букву.

Подані в дидактичній структурі прийоми і форми роботи дають можливість учителеві зорієнтуватися і вибрати ті з них, які найбільш ефективні для даного заняття і спрямовані на розвиток оптичного (об'ємного) бачення графічного знака та відтворення його, засвоєння букви.

З цією метою перед написанням нової букви варто проводити **підготовчі вправи**:

- розгляд зразка нової букви, де вона подається з різнокольоровими елементами;
- обведення зразка букви за стрілочками зворотнім боком ручки;
- обведення пальчиком букви, наклеєної з наждачного паперу (тактильна пам'ять);
- копіювання зразка букви, що є в зошиті, шляхом накладання поліетиленової плівки;
- конструювання букви з окремих елементів, які знаходяться в конверті;
- письмо букви в «повітрі»;
- написання букви на дошці мокрим пензликом;
- обведення ручкою букви, написаної в зошиті пунктиром;
- письмо розчерків;
- штрихування фігур;
- вписування у малюнок, виконаний за допомогою трафаретки, елементів букв;
- вписування букви за допомогою лінійки — трафарету.

Представлена різноманітність вправ не означає, що всі вони повинні мати місце на кожному занятті. Учитель добирає ті, які забезпечують реалізацію мети і завдань заняття. Частина цих вправ виконується у додаткових зошитах з такою ж сіткою, як і робочий зошит для письма.

Для успішного проведення підготовчих вправ з письма потрібно мати різноманітний роздатковий матеріал (з розрахунку на кожну парту): трафаретки фруктів, овочів, тварин, іграшок тощо; конверт з елементами рукописних букв; зразки букви з різнокольоровими елементами; зразки букви зі стрілочками, які показують рухи руки під час письма, лінійки-трафаретки тощо.

Подаємо зразки підготовчих вправ, які можна виконати під час навчання писати букву «ге»:

1 • Вправа-розчерк:

2 • Вправа на штрихування:

3 • Вправа на вписування елементів букви:

Показ і пояснення написання букви вчителем на дошці є дуже відповідальним видом діяльності вчителя на занятті. Відомо, що першокласники копіюють все те, що робить їхня вчителька, навіть манеру розмовляти. Практика підтверджує, що в тому класі учні пишуть красиво, у якому вчитель володіє каліграфічним письмом. Тому написання букви вчителем на дошці має бути зразковим, щоб учні наслідували свого наставника.

Учитель пише букву на дошці у збільшеному вигляді, супроводжуючи показ поясненням: звідки почати, куди внести лінію, де розпочати наступний елемент, як закінчувати літеру. Школярі «обводять» її у повітрі, дивлячись на дошку, потім — із заплученими очима, щоб запам'ятати конфігурацію.

Під час письма букви учнями в зошитах учитель має ходити між рядами і допомагати окремим з них, звертати увагу не стільки на недоліки, невдачі учня, скільки на успіхи в просуванні.

У класі повинна панувати атмосфера доброзичливості, життєрадісності, оптимізму. Створення такої атмосфери залежить від уміння вчителя давати позитивні зауваження на адресу дітей. Їх бажано робити в такій формі, щоб не викликати неприємних емоцій у школярів, які поки що не досягли успіхів. Не варто протиставляти кращого учня тому, що не встигає. Добре слово вчителя — найкращий подарунок учневі («Молодець», «Задоволена тобою», «Зверніть увагу, діти, як старається сьогодні Юрко», «Сьогодні Дмитрик пише краще, ніж учора».)

Оскільки формування графічних навичок — процес складний і тривалий, шестирічний школяр, зображуючи простий елемент букви, затрачає багато зусиль, переживає кожну свою невдачу, то через кожні 7–10 хв рекомендується проводити **руханки** (не більше 2 хв) або **хвилинку загадок та скоромовок** [2].

На перших етапах заняття доцільно надавати перевагу фізичним вправам (повороти рук, ніг, голови, присідання, вправи для дрібних м'язів пальців рук, хвилеподібні рухи для спини, хребта); наступні хвилинки відпочинку можна супроводжувати музичним супроводом, мовленням.

Подальший розвиток і вдосконалення графічної навички відбувається в процесі письма складів і слів. Після цієї роботи вчитель пише на дошці слово, промовляючи його вголос, акцентує при цьому увагу на з'єднанні букв. Потім учні пишуть в зошитах, промовляють пошепки, читають написане.

На етапі **самостійного письма** учні списують склади, слова, речення, які подані рукописним або друкованим шрифтом, пишуть диктанти.

На заняттях письма значне місце відводиться формуванню в учнів елементарних фонетичних, морфологічних, лексичних, правописних умінь і навичок. З цією метою учні повинні виконувати вправи на визначення і підкреслювання букв, що позначають голосні, приголосні, тверді та м'які приголосні звуки; поділ слова на склади, визначення наголошеного голосного звука в складі; постановку питань до слів (хто? що? який? яка? яке? які? що робить? що робив?); розкриття значення слова (близькі, протилежні за значенням, мають кілька значень).

Особлива увага має приділятися формуванню правописної навички, адже основи її закладаються саме в період навчання грамоти, одночасно з формуванням графічної навички. Тому вкрай необхідними будуть вправи на співвіднесення звука і букви, спочатку в позиції, коли написання не розходиться з вимовою, а потім і найпростіші випадки не збігання букви зі звуком; на перенос слів з рядка в наступний рядок; вживання великої літери на початку речення, а також в іменах та прізвищах людей, кличках тварин, назвах міст, сіл, вулиць, річок.

Оскільки головне місце в правописній роботі належить фонетичним і смисловим факторам, то методичні прийоми, які вибирає вчитель, мають їм відповідати. Це звукобуквений аналіз і синтез, складання слів з розрізної азбуки (друкування), чітке промовляння слова, смисловий аналіз речень.

Серед видів письма, що застосовуються на заняттях (списування, диктант, творче письмо), найбільш важливим з точки зору розвиваючого навчання є творче письмо, тобто письмо слів і речень, які взяті з розповідей самих учнів: розглянули учні малюнок про осінь і записали слово *осінь*, склали речення за малюнком і записали його.

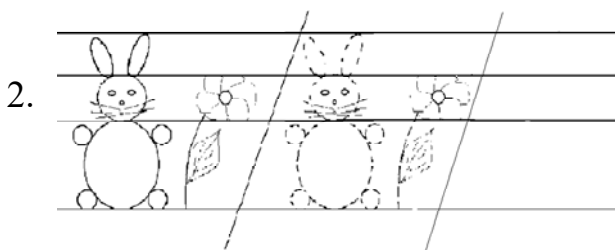
Розфарбовування малюнків — корисний вид діяльності на заняттях письма для розвитку дрібних м'язів руки, окоміру, координації рухів руки. Для розфарбовування необхідні кольорові олівці (фломастери небажані, бо фарба просочується на зворотний бік аркуша). Кольори діти можуть добирати самі або за допомогою вчителя. Методику накладання штрихів на перших заняттях показує вчитель. Якщо заштриховується предмет кутової форми, то рухи мають бути зліва направо чи згори вниз. Коли предмет овальної, круглої

форми, то штрихи кругові, овальні від середини малюнка до його країв чи навпаки. При цьому дітям потрібно нагадувати, що штрихи не виходять за контур зображення.

На цьому етапі заняття учні можуть виконувати вправи-малюнки. Це орнаменти, візерунки, які мають початок, а учні повинні продовжити його, спочатку обвівши предмет, позначений пунктирною лінією, а потім намалювати самостійно.

Виконуються такі вправи в додаткових зошитах, де вчитель подає зразок виконання, а учні закінчують малюнок у рядку.

Зразки орнаментів, які учні виконують під час вивчення букв «ге» та «зе»:

Обов'язковим структурним компонентом заняття письма є **підсумок** зробленого. Його варто проводити в ігровій формі або у формі колективного обговорювання: «Яким був заняття? Чого ми навчилися? Що було цікавим, складним? Коли було легко працювати».

Ефективність і якість заняття з читання і письма в буквеній період залежить від того, наскільки студент, вчитель-початківець обізнаний із шкільними програмами, підручниками, сучасними вимогами до заняття в НУШ, володіє знаннями про заняття, його зміст, методи і прийоми, форми і засоби навчання, вміє застосовувати теоретичні знання в процесі складання конспекту: методично правильно визначати тип заняття, його тему, мету, обладнання; усвідомлювати мету і завдання кожного структурного етапу, наповнювати відповідним змістом кожен етап; обґрунтовувати використані прийоми, форми навчання і виховання; планувати діяльність учителя й учнів; оцінювати дії учнів і свої; передбачати труднощі; враховувати індивідуальні особливості учнів початкової школи.

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема заняття:

Мета заняття:

мотиваційна — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів діяльності (план видів діяльності учнів на занятті);

когнітивна (засвоєння певної інформації на занятті):

1) формування сили голосу і темпу мовлення; спостереження за особливостями мовлення, пов'язаними з різними умовами спілкування; практичне засвоєння слів ввічливості під час розмови; вміння вести діалог; засвоєння форм та інтонації звертання (культура мовлення, культура спілкування, етика мовленнєвої поведінки — розділ «Мова й мовлення»);

2) розвиток текстологічних умінь: стежити за розвитком думки під час слухання або читання; помічати в тексті і виділяти голосом слова, найважливіші для висловленої думки; свідомо розділяти тексти на складові частини; визначати головну думку; з'ясовувати особливості текстів залежно від їх змісту та структури; творення текстів різних типів (розповідь, опис, міркування) і стилів (художнього, науково-популярного, ділового) з урахуванням мети, ситуації мовлення, адресата висловлювання; відновлення деформованих текстів; виділення абзаців у суцільному тексті; визначення засобів зв'язку речень у тексті; добір слів, близьких (протилежних) за значенням; творення власних текстів за сюжетними картинками, ілюстраціями в підручнику, змістом прочитаного самостійно, за мультимедійними текстами, за власними спостереженнями; побудова текстів з наявними в них складовими частинами (зачин, основна частина, кінцівка) (розділ «Текст»);

3) робота з реченням: поширення речення за запитаннями; встановлення зв'язку слів у реченні, побудова схем; конструювання речень відповідно до схем; добір (конструювання) речень за метою висловлювання — розповідних, питальних, спонукальних; інтонування окличних, питальних речень; складання речень з однорідними членами; побудова складних речень з опорою на сюжетну гру, малюнок, за зразком; аналітико-синтетичні вправи з елементами конструювання — поновлення речень з розрізнених слів; поділ текстів, набраних без розділових знаків і великих літер; на розрізювання завершених і незавершених речень (розділ «Речення»);

4) робота зі словом: спостереження за лексичним значенням слова, лексичні вправи; пряме й переносне значення слова; багатозначність; омоніми; будова слова; формування умінь помічати в текстах точне, образне, правильне й доцільне вживання слова; розрізнення явищ словозміни та добору спільнокореневих; засвоєння орфоепічних та граматичних норм української літературної мови (розділ «Слово»);

5) звуко-графічна робота: співвіднесення звуків і букв у словах; звукові та звукобуквені аналітичні, аналітико-синтетичні та синтетичні вправи (конструювання) (розділ «Звуки і букви»).

Когнітивна мета залежать від специфіки матеріалу, завдань методики вивчення теми, етапу в засвоєнні, підготовки класу, але майже на кожному занятті реалізуються означені пункти у можливому обсязі, щоб забезпечити засвоєння мовних знань, формування мовленнєвої та комунікативної компетентностей.

Практична та поведінкова: моральне та національне, естетичне, трудове, фізичне виховання; розвиток мовлення та уваги, пам'яті, спостережливості, удосконалення аналітико-синтетичних умінь порівнювати, узагальнювати, доводити, проводити аналогію, розвиток творчих здібностей, самостійності та навичок самоконтролю.

Обладнання: таблиці, опорні схеми, алгоритми, сигнальні картки, малюнки, роздатковий матеріал, ТЗН, посібники, підручники.

Структурні компоненти заняття, їх зміст:

Оцінка змісту і методики заняття (окремі зауваження):

I. Повторення вивченого.
Актуалізація опорних знань, умінь і навичок, необхідних для сприймання наступного матеріалу (8-10 хв).
Орієнтовний зміст роботи, види і форми (за вибором вчителя, залежно від мети заняття).
Перевірка виконання домашнього завдання (частково чи повністю; з використанням сигнальних карток, словників, таблиць, перфокарт тощо); самоперевірка і взаємоперевірка; виконання завдань, аналогічних домашньому.
Аналіз помилок, допущених на попередньому занятті (після перевірки зошитів); аналіз виконаних диференційованих та індивідуальних домашніх завдань. Каліграфічна та орфографічна «хвилинка».

+ виховна спрямованість заняття;
 + раціональне використання часу;
 + вдалий добір матеріалу для самостійної роботи;
 + багато уваги надається розвитку взаємоконтролю (самоконтролю);
 + доцільне використання наочності (мовної та мовленнєвої);
 + завдання на розвиток мислення й мовлення;
 + реалізація ідеї розвивального навчання;
 + застосування проблемних завдань;
 + увага до розвитку орфоепічних умінь і навичок;

Орфоепічні, орфонімічні вправи на основі опрацьованих текстів (аналіз орфоепічних, орфонімічних «секретів» слів, показ вимови, імітація).

Лексичні, фонетичні, морфологічні вирази аналітичного, аналітико-синтетичного та синтетичного характеру; **орфографічний розбір, списування, диктанти** та інші орфографічні вправи; вправи на **самостійне письмо** (окремі види списування та диктантів); **творча робота** (вільне письмо) та інші види на творення текстів; **синтаксичні** аналітичні, аналітико-синтетичні та синтетичні вправи.

Робота з наочністю (мовною та мовленнєвою).

Робота за підручником.

Комплексний аналіз тексту, розгляд слова з різних боків (звукового, лексичного, морфемного, морфологічного, синтаксичного; з'ясування правопису і ін.)

Підготовка до сприйняття нового матеріалу: списування з граматики-

+ розвиток фонематичного слуху учнів;
+ формування синтаксичних умінь встановлювати зв'язки слів між словами в словосполученнях і реченнях;
+ доцільне поєднання усних бесід і письма;
+ активізація навчальної діяльності учнів;
+ забезпечення розвитку видів мовленнєвої діяльності — слухання, говоріння, читання та письма;
+ використання зразкових текстів для вправ;
+ планування вправ з урахуванням характеру мовного матеріалу та мовленнєвих завдань;

+ розвиток **головних спеціальних умінь**, що становлять основу формування знань, умінь з мови у навчанні розрізняти звуки в почутому слові; встановлювати морфемний склад слова; з'ясовувати зв'язок

орфографічними та логіко-стилістичними завданнями; **вибірковий** (творчий) **диктант**; **мовний розбір** (звуковий, звукографічний, морфемний, морфологічний та синтаксичний) і конструювання; виконання завдань в парах, групах та колективних (самостійних, під керівництвом вчителя), з використанням ілюстрацій, опорних схем, роздаткового матеріалу, сигнальних карток тощо.

II. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми та завдань заняття (2-3 хв).

Орієнтовний зміст роботи:

Постановка пошуково-пізнавальних ситуацій для з'ясування доцільності та потреби у вивченні матеріалу.

Оголошення теми, визначення та запис плану видів освітніх діяльностей на занятті.

слів у словосполученнях та реченнях; виявляти орфограми; + зв'язок аналізу і синтезу; + перевага синтетичних форм роботи; + розвивальний характер навчання, застосування проблемно-пізнавальних завдань; - велика кількість завдань репродуктивного характеру; - перевага на занятті аналітичної роботи, недостача синтетичної (добір, конструювання); - не проводилась попереджувальна робота на різних мовних рівнях; - не вимагав учитель зв'язних відповідей учнів; - не забезпечувалось диференційоване навчання;

+ постановка проблемних ситуацій і завдань; + чітке визначення навчальної мети; + активізація класу; + розвиток аналітико-синтетичних умінь; + використання наочності та цікавого матеріалу; + у доступній формі повідомлено тему і завдання заняття;

III. Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу.

Розвиток мовленнєвих умінь та навичок (25–30 хв). Подальша методика роботи обирається залежно від характеру виучуваного матеріалу — фонетичного, морфемного, морфологічного, синтаксичного, орфографічного тощо.

Опрацювання граматичного матеріалу (ознайомлення з ознаками поняття, формулювання поняття, формулювання граматичного визначення, вправи).

1. Спостереження та аналіз мовних фактів під керівництвом вчителя з метою виділення істотних ознак поняття; повідомлення про новий матеріал (розповідь, бесіда) із застосуванням ілюстративного матеріалу (таблиці, схеми, малюнки); постановка проблеми (створення проблемної ситуації); порівняння, зіставлення мовних фактів; виконання початкових практичних вправ.

2. Узагальнення суттєвих ознак поняття, встановлення зв'язку між ознаками; введення терміну; формулювання визначення.

- + виховання поваги і любові до рідної мови, формування національної самосвідомості учнів;
- + лінгвістичне спрямування методики вивчення теми;
- + спрямування навчання на осмислення мовних характеристик явища (лінгвістичний підхід);
- + актуалізація знань, що становлять лінгвістичну основу виучуваного матеріалу;
- + розвивальний характер навчання;
- + наукові підходи до вивчення матеріалу (лінгвістична достовірність);
- + сприятлива морально-психологічна атмосфера на занятті;
- + активізація навчальної діяльності;
- + розвиток пізнавальної активності учнів;
- + систематичність у вивченні граматичного матеріалу (понять);
- + доступність і послідовність викладу;
- + ефективність та результативність способу керівництва навчально-виховним процесом (методи, прийоми, засоби та форми навчання);
- + доцільне поєднання аналізу та синтезу;
- + у методиці вправ реалізується принцип поступового нарощування труднощів;
- + здійснюється функціонально-діяльнісний підхід у вивченні мовного матеріалу;

-
- + чітке визначення функційних особливостей виучуваного матеріалу;
  - + задіяно в навчанні різні аналізатори (слуховий, зоровий, мовленнєво-руховий-кінестетичний, моторний);
  - + широке використання наочності та ТЗН;
  - + всебічне вивчення слова на занятті (лексична, орфоепічна, звуко-графічна, морфемна, морфологічна та ін. робота) з урахуванням етапу навчання;
  - + взаємозв'язок усіх сторін мови у процесі навчання;
  - + комплексний аналіз тексту, всебічне спрямування роботи;
  - + організація навчання з урахуванням характеру мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо);
  - + розвиток мовленнєвих умінь (мовленнєві дії);
  - + увага до розвитку комунікативних умінь;
  - + завдання на розвиток мислення, пам'яті, уваги, уяви;
  - + достатнє вирішення завдань культури мовлення та культури спілкування;
  - + розвиток текстологічних вмінь (практична робота з текстом), реалізація текстологічних вимог;
  - + вдало дібрано дидактичний матеріал;

3. Навчально-тренувальна практика. Читання граматичного визначення, аналіз прикладів та добір своїх; обґрунтування суджень, коментування, пояснення; тренувальні вправи за зразком; усний граматичний розбір; списування з граматичними завданнями; вибіркоче списування чи диктант; добір слів за граматичними координатами, заміна їх іншими словами чи їх формами; добір синонімів, антонімів з виучуваним граматичним явищем (за завданням вчителя на готовому матеріалі, самостійно або із словником).

- + ефективна організація самостійної роботи учнів;
- + застосування різноманітних методів та прийомів роботи (евристична бесіда, проблемно-пошуковий та пояснювально-ілюстративний методи);
- + задіяно різні форми організації навчальної діяльності учнів (парна, групова, колективна);
- + розвиток творчих здібностей учнів;
- + використання дидактичної гри;

4. Удосконалення первинних знань, умінь та навичок на новому мовному матеріалі; конкретизація вивченого поняття через виконання вправ; виділення нових ознак, властивостей виучуваного явища; вправи з розвитку мовлення; списування, ускладнене стилістичними завданнями; лексичні вправи — робота із словами в прямому і переносному значенні, з синонімами та антонімами, багатозначними словами; творчий диктант, самодиктант, вільне письмо (вільне списування, вільний диктант, твори-мініатюри), перекази.

+ чітко визначена робота, спрямована на виконання завдань щодо виучуваної теми;
+ лінгводидактичне спрямування методики навчання;
+ врахування характеру (природи) виучуваної орфограми (фонетико-графічне, фонетико-морфологічне, морфолого-орфографічне, морфолого-синтаксичне написання);
+ цілеспрямований добір орфографічних вправ (відповідність їх характеру орфограми);

Опрацювання орфографічного правила.

Основні етапи роботи над орфографічним правилом:

Розпізнавальний. Знаходження виучуваних орфограм за певними ознаками у **даних** словах (розвиток орфографічної пильності — вміння бачити орфограму). Виявлення у **даному** мовному матеріалі перевірюваних та перевірного слова, засвоєння їх ознак.

Вирішувальний.

Запис слова з виучуваною орфограмою на основі перевірного (за перевірним); ознайомлення із способами добору перевірних (співвіднесення звукового та буквеного складу слів; змінювання та добір споріднених).

Самостійний запис слів з виучуваною орфограмою на основі усвідомлених дій — **самостійне** та **творче письмо**. Робота з реченням та текстом із застосуванням слів з виучуваною орфограмою.

- + різноманітність орфографічних вправ (орфографічний розбір, списування, диктант, вільне письмо);
- + розміщення вправ за принципом поступового нарощування труднощів (систематичність);
- + послідовна реалізація критеріїв систематизації орфографічних вправ;
- + добір вправ з урахуванням ступеня самостійності учнів у застосуванні правила (на часткове, самостійне та творча робота);
- + ефективне поєднання аналізу та синтезу в процесі навчання;
- + розвиток орфографічної пильності;
- + засвоєння алгоритма правила, методики застосування;
- + робота на засвоєння орфографічного матеріалу з розвитком мовлення;
- + робота з перфокартами;
- + робота із запобігання помилкам;

- відсутні доцільні переходи від одного виду роботи до іншого;
- не робились підсумки після кожного виду роботи;
- недостатня робота над формуванням практичних умінь;
- не здійснювалось диференційоване навчання в навчальному процесі;
- недостатньо писали на занятті;
- не витримувались вимоги до грамотного письма і культури мовлення;

IV. Підсумок. Рефлексія заняття (3–5 хв).

Аналізують зміст виконаної на занятті роботи.

- відсутній підсумок заняття (після дзвоника);
- не було коментування оцінок.

Найголовніші завдання курсу рідної мови — 1) забезпечення **мовленнєвого** розвитку; 2) формування **мовних знань** (мовна освіта). Навчальне спрямування заняття — **формування комунікативної компетентності**: вироблення вмінь висловлювати свої думки в усній і писемній формах, засвоєння етики спілкування.

На занятті рідної мови учні мають оволодіти певним обсягом знань і вмінь з різних розділів мовознавчої науки, які б сприяли розвитку комунікативних умінь; забезпечується практичне засвоєння найголовніших орфоепічних, орфографічних та пунктуаційних правил української літературної мови; збагачується словниковий запас й удосконалюються вміння та навички усного і писемного мовлення школярів; формуються важливі мислительні вміння — спостерігати явища і факти, їх ознаки, порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, робити самостійні висновки; відпрацьовуються

загальнонавчальні вміння й навички (користуватися підручником, словниками, довідковою літературою); удосконалюються каліграфічні навички, а це прищеплює учням культуру оформлення письмових робіт.

Зазначені дидактичні вимоги мають бути реалізовані в **змісті і структурі** занять. На заняттях рідної мови треба проводити систематичні спостереження за явищами живого мовлення, читання художніх творів, їх переказ, творчі вправи тощо. Завдяки цьому в дітей розвиватимуться в комплексі основні **мовленнєві вміння — слухати, говорити, читати, писати**.

Одним із важливих принципів навчання мови є **всебічний розвиток мовлення**. Саме тому формування звукової культури мовлення; збагачення, розширення та актуалізація словникового запасу учнів; побудова словосполучень і речень, тексту повинні мати місце на кожному занятті мови.

Втілюючи **лінгвістичний компонент** (засвоєння мовної системи, мовних одиниць у взаємозв'язках) у зміст заняття, керуємося наступними методичними вимогами.

▼ Перш за все треба дбати про розвиток найголовніших **спеціальних мовних вмінь**, що становлять **основу формування знань, умінь і навичок** з мови в молодших школярів — 1) уміння розрізняти звуки зі слуху в почутому слові, їх якість та добирати аналогічні; 2) вміння визначати морфемний склад слова, формотвірні елементи та способи творення слів, добирати подібні слова; 3) визначати зв'язок слів у словосполученнях і реченнях, добирати аналогічні; 4) виділяти орфограми в слові, що сприймаються зі слуху і в прочитаному тексті, та добирати аналогічні. Цією роботою забезпечується відповідно і розвиток мовленнєвих умінь та навичок в усній й писемній формах через глибоке усвідомлення фонетичної та граматичної систем мови. Учні оволодівають також засобами творення слів, речень, зв'язних висловлювань[4].

▼ У способах керівництва освітнім процесом (методи, прийоми, засоби та форми навчання) важливим є використання відповідних до теми **аналізу і синтезу**, доцільне їх поєднання в структурі заняття. Це основа всієї навчальної діяльності учнів на занятті мови. У практиці навчання на заняттях часто переважає аналіз — звуковий, звукобуквений, морфемний, морфологічний, синтаксичний, орфографічний, вправи на виділення виучуваних фактів (вибірковий диктант, списування з певними аналітичними завданнями, коментоване письмо тощо). Така діяльність не стимулює учнів до творчого використання різних форм, до творення мовних структур, тобто в цілому гальмується застосування знань, умінь та навичок у мовленнєвій практиці.

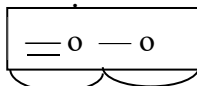
Тому **аналіз** треба доповнювати **синтезом (конструюванням)**, слідкувати за тим, щоб і аналіз, і синтез відповідали характеру виучуваного матеріалу (фонетичний, морфологічний, синтаксичний).

Наводимо далі приклади різнорівневих мовних синтетичних вправ:

1) Звукове, звукобуквене конструювання —

- ✓ доберіть слова, які б починались голосним звуком;

- ✓ доберіть слово, в якому було б чотири звуки;
- ✓ доберіть слово, в якому було б два голосних;
- ✓ доберіть слово, в якому був би один м'який (або твердий) приголосний звук;
- ✓ доберіть слово, в якому був би один склад з ненаголошеним голосним звуком;
- ✓ доберіть слово, в якому було б два склади;
- ✓ доберіть слово, в яких звуків було б менше, ніж букв (і навпаки);
- ✓ доберіть слово за схемою

2) Конструювання за будовою слова —

- доберіть слово, яке б складалося з кореня (з кореня і суфікса; з кореня і префікса; з кореня і закінчення);
- побудуйте слова за схемою: $\overset{\wedge}{\square}$;
- побудуйте слова з коренем -літ за схемою: $\overset{\wedge}{\square}$ -літ (відліт, приліт, виліт, наліт);
- побудуйте слова за схемою від- $\overset{\wedge}{\square}$ (відліт, відділ, відхід);
- доберіть слова за схемою: $\overset{\wedge}{\square}$ -ик (столик, ключик, ножик);

3) Конструювання частин мови —

- доберіть іменники жіночого роду I відміни;
- доберіть прикметники в родовому відмінку;
- доберіть дієслова другої дієвідміни;
- прочитайте схеми, визначте, яка це частина мови, доберіть два-три приклади:

? одн., ж.р., I відм., називн.в.

? одн., чол.р., закінч. -ий.

4) Конструювання речень —

- складіть речення з 2-5 слів;
- складіть речення з підметом *діти*;
- складіть речення з присудком *сідає*;
- складіть речення із словами *тепла їжа*;
- складіть речення за темою та підметом (“Літо” — ліс);
- доповніть речення словами, що відповідають на питання — *який? яка? яке?*
- з поданих слів складіть речення (поновлення деформованого);
- складіть речення за схемами:

▼ Запрограмувати ефективні способи керівництва навчально-виховним процесом (методи, прийоми, форми та засоби навчання) на занятті мови можна, якщо з'ясувати **лінгводидактичну** основу вивчення мовного матеріалу.

Практика навчання свідчить, що увага вчителя зосереджується найчастіше на дидактиці заняття, недостатньо враховується лінгвістична природа виучуваного матеріалу. Отже, не надається заняття належного **лінгводидактичного** спрямування. Однак все в занятті української мови — зміст та методика проведення — залежить від урахування **характеру (природи)** матеріалу, матеріалу, внутрішньої його логіки.

Розглянемо на конкретному прикладі підходи до визначення лінгводидактичної основи методики вивчення матеріалу (у даному випадку — орфографічного, може бути і граматичний матеріал).

Перш за все до початку вивчення орфографічного **правила**, наприклад, про позначення ненаголошених [eⁿ] [и^e] в коренях слів аналізуємо їх зміст.

1. У ненаголошеному складі кореня слова (село́, зима́) вимовляємо [e] з наближенням до [и] - [eⁿ], або [и] з наближенням до [e] - [и^e].

2. Щоб знати, яку букву (е чи и) писати в ненаголошеному складі кореня, треба змінити слово або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний замінився наголошеним (земля́ - землі, життя́ — житти).

На основі правил визначаємо елементи знань, якими діти мають володіти, щоб усвідомити зміст та технологію його застосування (лінгвістичний аналіз): **фонетичні** — звук і буква, голосний та приголосний звуки, наголос, наголошений і ненаголошений звуки, склад з наголошеним голосним та склад з ненаголошеним голосним; **морфологічні** — будова слова, корінь, змінювання слів (слон, слону, слонами), добір спільнокоренових (слон, слоник, слоновий). Отже, методика вивчення правила має ґрунтуватись на **фонетико-морфологічній основі**.

Все це насамперед означає, що суттєвими в засвоєнні правила про ненаголошені в корені є **фонетичні** знання (поряд з морфологічними). Учні мають добре орієнтуватись у звуковому складі слова, навчитися співвідносити звуки та букви в ньому, вміти наголошувати слова, визначати наголошені й ненаголошені голосні. На заняттях вивчення означеної теми застосовуємо різні форми звукового і звукобуквеного аналізів та синтезу, орфографічні вправи на звуковій основі. Робота такого змісту має проводитись заздалегідь, бо якщо учні не навчаться визначати наголос, наголошений і ненаголошений звуки, то вони не зможуть оволодіти технологією застосування правила.

У практичному плані учні мають усвідомити і навчитись застосовувати способи перевірки правопису слів (**морфологічні знання**) 1) формозмінювання (весна́ — весни) та 2) словотворення (гречаний — гречка).

Ураховуючи зміст правил та лінгводидактичну основу (фонетико-морфологічна), визначаємо головні **завдання** до вивчення теми:

- ✓ активізувати відповідні **фонетичні** та **морфологічні** знання (важливо і на попередніх заняттях);

- ✓ розвивати **орфографічну пильність** в учнів (вміння бачити орфограму в коренях слів — місце ненаголошених [e^н], [и^с], які треба перевіряти);
- ✓ вчити розрізняти **перевірюване** (що перевіряється) та **перевірне** (яким перевіряємо);
- ✓ ознайомити учнів зі **способами** добору **перевірних** слів;
- ✓ забезпечити оволодіння **алгоритмом правила**.

Означені завдання треба цілеспрямовано втілювати в процесі усіх занять на вивчення теми. Саме такий підхід і планування забезпечують успіх у засвоєнні.

▼ Реалізація ідеї вивчення мови як цілісного явища перш за все вимагає **комплексного підходу** до вивчення слова на занятті. Це важливий методичний висновок, який допомагає визначити весь зміст заняття. Слово на занятті мови в початкових класах маємо розглядати з різних сторін — **звукової, орфоепічної, лексичної, морфологічної, словотворчої, синтаксичної, а також — стилістичної, орфографічної** з урахуванням етапу формування понять у вивченні матеріалу. Ці завдання вирішуються шляхом виконання вправ.

Однією із форм реалізації означеної ідеї є **комплексний аналіз** тексту. Теоретичною основою такого підходу є положення про те, що мова — цілісне явище, свідоме оволодіння мовою як засобом комунікації можливе лише за умови постійної уваги до слова як функціональної одиниці.

Становлення навичок говоріння (мовлення) значною мірою залежить від розвитку сукупності навичок вимови, лексичних, граматичних та ін. У комплексному аналізі тексту забезпечується удосконалення означених навичок, які важливі у процесі творення текстів. Комплексний аналіз тексту виступає як засіб ілюстрування учням функціональних можливостей слова та сприяє удосконаленню мовленнєвих умінь. У процесі комплексного аналізу забезпечується глибоке розуміння тексту, його структури, практичне засвоєння мовних фактів різних рівнів та способів їх застосування в мовленні. Учні навчаються грамотно будувати висловлювання(текст). Комплексний аналіз слова та тексту необхідно практикувати, починаючи з першого класу.

Специфіка комплексного підходу до роботи із текстом полягає в тому, що застосовуються не тільки різні форми аналізу (смысловий, композиційний, лексичний, словотвірний, звуковий, звукобуквений, граматичний), але й різні форми аналітико-синтетичних вправ (звукове, морфемне, морфологічне та синтаксичне моделювання); синтетичних (звукове та граматичне конструювання), багато уваги приділяємо смислового та структурного аналізам речень і тексту.

Наводимо далі зразок комплексного аналізу тексту (Позначення на письмі ненаголошених голосних [и^с], [e^н] в коренях слів).

ЗИМА

Білим снігом вкрилася земля. Побіліли дерéва в лісі. Звірі і птахи залишають на снігу сліди. Пробігла швидка білочка. Пройшла через поляну хитра лисиця. Зимою важче їм прогодуватися. Ось і шукає вона сліди зайчика.

- ✓ Про що говориться в тексті? Перекажіть.
- ✓ Яка головна думка тексту?
  - ✓ Чому запис, який ви зробили в зошиті, можна назвати текстом? Поміркуйте.
- ✓ Прочитайте текст, виділяючи голосом позначені слова.
- ✓ Які речення вжиті за метою висловлювання? Прочитайте їх, наведіть приклади таких же.
- ✓ У першому реченні з'ясуйте зв'язок слів, зробіть схему.
- ✓ Прочитайте текст, «відбийте» наголос у словах.
- ✓ Виконайте складоподіл слів у останньому реченні, підкресліть склад з наголошеним голосним.
- ✓ У всьому тексті підкресліть букви, що позначають у словах склад (склади) з ненаголошеним голосним.
- ✓ Назвіть виділені букви в словах. Які звуки вони позначають на письмі? Вимовте ці звуки.
- ✓ Назвіть слова, в яких букв більше, ніж звуків. Чому? Доведіть. Доберіть такі ж.
- ✓ Знайдіть споріднені слова. Доведіть, чому вони споріднені. Доберіть приклади таких же слів.

Наведений комплексний аналіз тексту «Зима» можна використовувати на етапі повторення та актуалізації знань, умінь і навичок, на заняттях закріплення виучуваного матеріалу. Комплексний аналіз тексту «Зима» має бути застосованим під час вивчення теми про ненаголошені в корені слів. У ньому введено завдання залежно від лінгвістичного спрямування методики вивчення означеної теми(фонетико-морфологічне).

Внаслідок застосування комплексного аналізу тексту розвиваються найголовніші спеціальні мовні вміння, що становлять основу формування знань, умінь та навичок з мови в молодших школярів (див раніше). Цією роботою забезпечується відповідно і розвиток мовленнєвих умінь і навичок через глибоке усвідомлення фонетичної та граматичної систем мови. Учні оволодівають засобами творення слів, речень, зв'язних висловлювань. Отже, цілеспрямоване опрацювання текстів сприяє покращенню мовленнєвої культури учнів.

▼ Основною формою організації освітнього процесу з мови в початкових класах є **шкільне заняття**. Залежно від етапу та дидактичної мети розрізняються заняття: 1) вивчення нового матеріалу, 2) закріплення знань,

умінь і навичок, 3) повторення і систематизації знань, 4) перевірки й обліку знань, умінь та навичок, 5) аналізу контрольних робіт, 6) інтегровані та ін.

Заняття з розвитку зв'язного усного й писемного мовлення мають свою специфіку в структурі й змісті, їх у даному посібнику розглядаємо окремо.

Структурні компоненти заняття **вивчення нового матеріалу**:

I. Повторення вивченого матеріалу. Актуалізація опорних знань, умінь та навичок (8-10 хв).

II. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми і завдань заняття (2-3 хв).

На цьому етапі заняття застосовуються проблемні ситуації, завдання, питання для усвідомлення необхідності вивчення матеріалу; повідомляється тема, записуються список видів діяльності, які потрібно виконати на занятті.

III. Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу. Розвиток мовленнєвих умінь та навичок (25-30 хв).

На цьому етапі враховуємо перш за все характер (природу) мовного матеріалу. Якщо вивчається граматичний матеріал, то проводимо роботу по формуванню граматичного поняття, якщо орфографічний — враховуємо специфіку та етапи формування орфографічних дій (уміння і навички). Далі в посібнику розглядаються обидві методики.

У будь-якому матеріалі визначаємо лінгводидактичну основу і залежно від неї плануємо практичні прийоми (вправи) для його опрацювання.

IV. Розвиток знань, умінь у зв'язку із засвоєнням навчального матеріалу.

Виконання вправ на часткове і на самостійне застосування знань (правила) в процесі письма.

V. Застосування знань, умінь у процесі творчої самостійної роботи.

Виконання творчих вправ (вільне письмо) із застосуванням виучуваного матеріалу.

VI. Підсумок. Рефлексія заняття (3-5 хв).

▼ У початкових класах починається формування граматичних понять (іменник, прикметник; корінь, префікс; підмет, словосполучення, речення та ін.).

Граматичне поняття — це сукупність істотних ознак мовного явища. Ці ознаки є обов'язковими для даного поняття, за ними одне поняття відрізняється від іншого.

Організуючи в початкових класах роботу над **граматичним поняттям**, маємо виходити з лінгвістичної його суті. Так, для **закінчення** властиві такі ознаки: 1) це частина слова, що змінюється; 2) виконує синтаксичну функцію (служить для зв'язку слів у реченні). Істотні ознаки поняття **дієслово** — 1) означає дію предмета; 2) змінюється за часами, особами, числами, в минулому часі — за родами; 3) в реченні найчастіше буває присудком.

Процес формування граматичного поняття включає: 1) виділення істотних ознак поняття; 2) узагальнення ознак, встановлення зв'язків між ними та введення терміна; 3) уточнення суті ознак і зв'язків між ними, формулювання визначення; 4) конкретизація вивченого поняття через виконання вправ. Простежимо означені етапи під час опрацювання теми «Прикметник».

1. Учні розглядають малюнок **яблука** і називають істотні ознаки цього предмета: за розміром (велике, маленьке), за кольором (червоне, жовте, зелене), за формою (кругле, продовгувате). Так створюється мовленнєва ситуація, яка спонукає учнів до оперування **ознаками предмета**. Внаслідок роблять такий запис: яблуко — велике, червоне, кругле.

2. Доведіть, які ви застосували слова, щоб показати, **яке** яблуко, для чого використано ці слова (щоб назвати ознаки предмета); узагальнюють ознаки (усі записані слова називають ознаку предмета і відповідають на питання **яке?**). Вчитель повідомляє, що такі слова в граматиці називають прикметниками.

3. Формулюють колективно визначення прикметника, перевіряють правильність за правилом у підручнику.

4. Виконання різних вправ на усвідомлення та закріплення означеного поняття.

У описаний спосіб засвоюються початкові відомості про прикметник. На другому етапі вивчаються і інші ознаки прикметника — змінювання за числами, родами та відмінками (разом з іменником); формуються вміння застосовувати в мовленні відмінкові закінчення; вживати багатозначні прикметники, прикметники-синоніми, антоніми. Останнє дуже важливе, бо діти мають вчитися застосовувати набуті граматичні знання безпосередньо з метою спілкування.

У початкових класах найдоцільнішим є **індуктивний** спосіб ознайомлення учнів з новим граматичним поняттям — від аналізу конкретних мовних явищ до узагальнення. Це відповідає конкретно-наочному мисленню молодшого школяра.

Щодо вправ на 4 етапі формування граматичного поняття. Вони за **природою засвоюваних знань** можуть бути морфологічними, лексико-морфологічними, синтаксичними та ін., за **характером розумових операцій** — аналітичними, синтетичними, вправи на порівняння, класифікацію, узагальнення та ін. Багато уваги доцільно надавати морфологічному розбору (аналітична вправа) та мовному конструюванню (синтетична вправа).

▼ Під час вивчення **орфографічного правила** насамперед важливо з'ясувати **характер (природу)** виучуваної орфограми.

Щоб визначити лінгвістичну природу орфограми, треба знати **принципи**, які лежать в її основі. У сучасній орфографії знаходять свій вияв фонетичний, морфологічний, семантичний (диференціюючий) та історичний принципи написання.

За **фонетичним** принципом пишуться слова, в яких звуки і букви співпадають, правопис перевіряється вимовою: дорога, трава, день, ряд. Науковцями доведено, що майже 80 відсотків написань в українській мові ґрунтується на фонетичному принципі. У зв'язку з цим треба багато приділяти уваги засвоєнню знань з **фонетики**, формуванню навичок вимови[1].

За **морфологічним** принципом пишуться слова, в яких вимова розходиться з написанням, але правопис слів перевіряється **опосередковано** (за допомогою наголосу) (з^има́ — з^ими, з^емля́ — з^емлі). Перевірне слово відшуковуємо через **словозміну** та **словотворення**: верба́ — ве́рби, ме́дівий — ме́д. Морфологічний принцип вимагає **однакового** позначення кореня, префікса, суфіксів, закінчень у відповідних категоріях слів. Так, під час запису слова **ходить** керуємося правилом, що дієслова в 3 особі однини мають закінчення — ить, - їть, що в закінченні з ненаголошеним голосним пишеться та ж буква, що і в закінченні з наголошеним голосним — хо́ди^ть — сиді́^ть. Ненаголошений у закінченнях іменників тієї самої відміни позначається так само, як і наголошені в закінченні того самого відмінка: гру́шею, ка́шею, ї́жею, бо ме́жею.

За **історичним** (або традиційним) пишуться слова, в яких буквене позначення окремих звуків не можна пояснити правилами сучасного правопису. Такі написання склалися історично — левада, пшениця, криниця.

За **семантичним** принципом пишуться слова на основі розуміння їх лексичного значення чи граматичних ознак: напам'ять — прислівник, на пам'ять — іменник з прийменником; герой (людина) — Герой (місто). Як зазначалось, найбільше в українському правописі фонетичних написань — знак м'якшення для позначення м'якості, знак м'якшення перед буквою **о**, апостроф, подвоєння букв внаслідок подовження приголосних (колосся, взуття), правопис більшості відмінкових закінчень іменника та прикметників, особових закінчень дієслів.

У виборі методів й прийомів навчання правопису орієнтуємось перш за все на **лінгвістичну природу написання**. Залежно від цього враховуємо різні фактори, що сприяють засвоєнню правопису слів на виучуване правило.

Слух, вимова (правильна артикуляція) мають вирішальне значення під час засвоєння фонетичних написань. Слухові сприймання застерігають учнів і від помилок на пропуск чи заміну букв. Під час засвоєння зазначених написань ефективними будуть такі вправи: звуковий, звукобуквений аналізи, звукове моделювання, звукове конструювання, звукобуквене коментування. Вони допомагають учням усвідомлювати звуковий склад слова, встановлювати послідовність звуків (розвивається фонематичний слух).

Засвоєння **фонетичних** написань пов'язують з культурою вимови; з мовленнєвими кінестезіями або приговорюванням (так, як пишемо). Діти усвідомлюють звукобуквений склад слова, регулюється процес запису, здійснюється самоперевірка.

Крім зазначених, під час роботи над фонетичними написаннями будуть ефективні всі вправи, які мають **звукову основу** (впливаємо на слухові, артикуляційні та зорові аналізатори) — слуховий попереджувальний диктант, списування з попереднім проговорюванням, зорово-слуховий диктант і таке ін.

В процесі засвоєння **морфологічних написань** (перевірювані ненаголошені [и^е], [е^и] в корені; позначення звука [г] в словах **лєґко**, **кіґті** і ін.; позначення глухих приголосних в словах **боротѣба**, **просѣба** і ін.) важливими є розумові дії за правилом (написання перевіряються опосередковано — шукаємо сильну позицію: для голосних — під наголосом, для приголосних — перед голосним). **Фонетичне, морфологічне обґрунтування (мовний аналіз)** є **головним** у засвоєнні цих орфограм. Треба вчити дітей користуватись грамати́ко-орфографі́чним аналі́зом. Він становить систему дій за правилом (алгоритм). Алгоритмом правила визначається сукупність дій, які треба знати, щоб його застосувати. Іноді учень знає правило, а пише з помилками. Це тому, що не вміє знаходити орфограму в слові і не оволодів технологією застосування алгоритма правила.

Засвоєння **семантичних** або **диференційованих** написань (велика буква, частка **не** з дієсловами, написання префіксів і прийменників) забезпечується через розуміння значення слова. Важливий у даному випадку смисловий аналіз. **Історичні** написання вимагають запам'ятовування графічного образу слова. Під час засвоєння означених написань необхідна опора на зорові, слухові та кінестичні (мовно-рухові або артикуляційні) відчуття і уявлення.

Методика вивчення орфографічного правила визначається на основі **характеру** (природи) орфограми.

▼ Узагальнені етапи опрацювання орфографічного правила зосередимо увагу на наступному:

1. **Перший етап — розпізнавальний.** Вчимо знаходити орфограму в слові, розвиваємо орфографічну пильність (вміння бачити орфограму). Якщо це **фонетичне написання**, то співвідносимо звуковий і графічний склад слова (**карась**, **буквар**), з'ясовуємо позначення звуків на письмі; у **фонетико-морфологічних написаннях** (ненаголошені голосні в корені) співвідносимо звуковий та графічний склад кореня в спільнокореневих. У випадку співпадання їх (звуків і букв у коренях) маємо **перевірне** слово (**зіми**), неспівпадання — **перевірюване** (**зіма́**, **зімо́вий**). Те ж саме спостерігаємо і в **морфолого-орфографічних** написаннях (правопис відмінкових закінчень іменника) та інш.

2. **Другий етап — вирішувальний.** Учні вчаться створювати графічний зразок слова з виучуваною орфограмою на основі **перевірного**; пишуть за

перевірним, знайомляться із **способами добору** перевірних (змінювання слів, добір споріднених).

3. Третій етап — самостійний запис слів з виучуваною орфограмою на основі усвідомлених дій — самостійне та творче письмо. У творчому письмі орфографічний аналіз відходить на другий план, вирішуються текстотворчі завдання з уживанням слів-орфограм.

2.

▼ Швидкість та якість формування орфографічної навички залежить від **доцільного добору** вправ, їх **систем**. У методиці орфографії відомі різноманітні вправи, які об'єднують у такі типи: орфографічний розбір, списування, диктант, вільне письмо.

1. Орфографічний розбір. Суть цієї вправи (аналітична) полягає:

1) у впізнаванні орфограм у словах (аналіз) і 2) у характеристиці (поясненні) їх правопису.

Орфографічний розбір може бути **усним** (визначають орфограму, пояснюють за допомогою правил) і **письмовим** (підкреслюють орфограму; позначають граматичну форму і таке ін.); **загальним, фронтальним** (аналізують усі орфограми в тексті) і **вибірковим** (знаходять орфограми на визначене правило). Він є обов'язковою формою роботи над помилками.

Різновидом усного фронтального орфографічного розбору є поширений в школах **«усний диктант»** — вчитель вимовляє слово (речення), діти підносять картку з позначенням букв, відмінкових закінчень, які треба писати в слові, пояснюють.

Друга частина орфографічного розбору (перша — впізнавання орфограми) — пояснення правопису — може бути різною за змістом: учень дає фонетико-орфографічне або граматико-орфографічне обґрунтування орфограми, прочитує відповідні правила з підручника, звертається до словника тощо.

2. Списування. За характером розумової діяльності учнів списування — це аналітико-синтетична вправа. Під час списування в більшості випадків записові слів (синтез) передують ряд аналітичних дій — зорове сприймання їх, лексико-граматичне осмислення, орфографічний аналіз, запам'ятовування тощо.

У школах часто практикується **творче списування**. За характером завдань можна виділити такі його **види**: 1) з граматико-орфографічними і 2) з логіко-стилістичними завданнями. Між цими видами списування немає чіткого розмежування: нерідко застосовується списування з логіко-граматичними; розв'язування орфографічних завдань супроводжується стилістичними і таке ін.

Характер завдань у першому виді творчого списування: вставка пропущених букв або частини слова — з(е)мля, (роз)крив книжку; перетворення форми слова — розкриваючи дужки, замінюючи одну форму іншою; дописування

слів виучуваною орфограмою; добір перевірного слова (або слова з аналогічною орфограмою) до виділених та запис їх в дужках після кожного з перевірюваних; списування речення з дописуванням запитань до слів (Блищить на сонці (яка?) тиха річка.); складання речень або коротких оповідань з деформованих речень, тексту.

У **другому виді творчого списування** можливі такі завдання: класифікація слів за значенням; поєднання слів за смыслом; розподіл слів залежно від властивостей предметів — за кольором, формою, розміром; порівняння предметів за протилежністю або подібністю ознак; порівняльна характеристика предметів залежно від ситуації; добір узагальнюючих слів до групи і навпаки; заміна слів близькими (або протилежними) за значенням; усунення слів, що повторюються тощо.

Обидва види творчого списування корисні, бо сприяють розумовому розвитку дітей (класифікують, порівнюють, узагальнюють мовні факти), удосконалюють мовлення і навички грамотного письма.

У шкільній практиці широко застосовується **вибіркове** списування. В основі його лежить аналіз (вибір слів у відповідності з граматико-орфографічними, орфографічними ознаками) і синтез (запис слів).

Серед розглянутих видів списування є такі, в яких відсутнє зорове сприймання орфограм. Це списування зі вставкою пропущених букв і слів, з перетворенням форм і таке ін. У таких вправах учень виявляє багато самостійності в застосуванні правила на відміну від тих випадків, коли він застосовує правило до даних зразків слів. Отже, в списуванні треба враховувати ступінь самостійності учня у з'ясуванні орфографічного завдання.

3. **Диктант.** Це складний вид вправ, який вимагає активізації усіх видів пам'яті (слухової, зорової, моторної), мислення, уваги. Складність цієї вправи в графічному позначенні почутого.

Запобіжний і пояснювальний диктанти — це навчальні вправи, під час їх виконання розвиваємо увагу, вчимо свідомо застосовувати правило. Спільне в них — мотивування орфограм (орфографічний розбір), однак у запобіжному це здійснюємо до запису слова, а в пояснювальному — після запису (напівконтрольний).

Запобіжний диктант включає низку дій: сприйняття тексту, виділення орфограми, вирішення орфографічної задачі (усно), запис слова, перевірка записаного (зі слуху, звірення зразком, підручником). Коли попереднє виділення орфограми здійснюється на слух (текст читає вчитель), то це **слуховий запобіжний диктант**. Текст з орфограмами сприймається за допомогою зору (учні підкреслюють орфограми на дошці, іноді вчитель робить пропуски — учні заповнюють та пояснюють правопис слів, читають текст у підручнику та пояснюють правопис) — це **зоровий, зорово-слуховий запобіжний диктант**. Іноді з тексту, який учні мають сприймати на слух,

записуються вчителем на дошці деякі слова, особливо важкі з погляду правопису, або нові, - це **слуховий запобіжний диктант із зоровим**.

Розв'язування орфографічного завдання може здійснюватись через формулювання правила; звернення до словника; до звукобуквеного та складового аналізів; до проговорювання слів за складами (так, як їх пишуть); до демонстрації карток; до попереднього запису на дошці і таке ін. Іноді розв'язування орфографічного завдання відбувається в процесі запису — це **коментований диктант**. У цьому виді диктанту аналіз (пояснення) і синтез (запис) максимально зближені. Цей вид диктанту вважається доцільним на початковій стадії формування орфографічної навички.

У практиці навчання застосовується попереджувальний диктант з попередньою підготовкою — **«диктант на заняття»**, **підготовлений** (проаналізований дома текст диктується в класі).

У **пояснювальному диктанті** перебіг роботи такий: 1) вчитель диктує, учні записують слова (текст), 2) пояснення правопису слів. Іноді вчитель не диктує, а показує предмети — це **«диктант-мовчок»**. Вчитель може в процесі диктанту запропонувати учням підкреслювати орфограми, в позначені яких вони вагаються, щоб далі запитати в учителя, — це диктант **«перевіряю себе»**.

Дуже поширений у шкільній практиці **вибірковий диктант**: з тексту, що вчитель диктує, діти добирають і записують слова із заданою орфограмою. Ефективним засобом удосконалення орфографічної грамотності є **письмо по пам'яті**. До запису тексту по пам'яті вчитель проводить орфографічний його аналіз. Далі учні запам'ятовують текст і пишуть по пам'яті. На тій підставі, що текст «диктується» самим учнем, деякі методисти називають цей вид роботи **самодиктантом**.

4. Вільне письмо. Цим видом роботи передбачається добір прикладів, самостійне конструювання та запис слів, текстів з орфографічною метою. Тут поєднуються завдання з розвитку мовлення та орфографічні.

Види вільного письма:

1. Вільне списування. Діти читають текст (в підручнику, на дошці), аналізують правопис слів, закривають підручник (втирають з дошки), пишуть текст так, як запам'ятали. Далі можуть бути завдання за текстом.

2. Вільний диктант. Робота виконується за частинами (попередньо вчитель ділить текст на завершені за смислом частини). Читаємо кожну частину, учні переказують її, пояснюють правопис усіх слів або окремих (залежно від мети навчання), далі кожен пише її так, як запам'ятав і таке ін.

3. Творчий диктант. Це збірна назва різноманітних за своїм характером вправ. На відміну від інших видів диктантів текст створюється і записується самим учнем. Цей вид диктанту має велику варіативність: добір і запис слів з виучуваними орфограмами; аналогічних тим, які записані вчителем на дошці (іноді такий диктант називають **«диктаном-завданням»**); складання і запис речень зі словами (тільки з даних, з введенням інших, без зміни слів, із

зміною); добір слів учнями і введення їх у складені речення в тому порядку, в якому ці слова записані на дошці; творення зв'язних текстів. До творчого диктанту відносять доповнення тексту словами-орфограмами; заміна під час письма граматичної форми слова залежно від мети; поповнення речень у процесі запису: вчитель дає частину речення — початок, кінець чи окремі слова із середини.

Різновидом творчого диктанту є «**німий диктант**»: учні записують дії вчителя, вживаючи, наприклад, дієслова в 3 особі однини. З навчальною метою можна проводити його так: записові слова передують усне складання речень та пояснення правопису слів.

4. Твори-мініатюри. Застосовуються в практиці навчання з орфографічною метою (в текстах вживають виучувані орфограми). Це твори-мініатюри за опорними словами (з орфограмами), за власним спостереженням і досвідом учня, за картиною та запитаннями, за опорними словами та картинкою, за серією картин, за початком і таке ін.; перекази та твори, що пов'язані з переробкою тексту: із заміною особи, відмінкової форми, із заміною певних слів словом з виучуваною орфограмою і таке ін.

▼ Засвоєння написань вимагає **системи** вправ. Але щоб дібрані вправи стали **системою**, треба будувати її з урахуванням критеріїв систематизації. Основні з них: 1) відповідність вправ **характеру** (природі) виучуваного матеріалу (враховуємо провідні аналізатори у методиці їх виконання); 2) реалізація у вправах принципу **поступового нарощування труднощів**.

Дібрані вправи на вивчення правила відповідно до **характеру (природи)** виучуваного матеріалу треба розміщувати в порядку **поступового нарощування труднощів** (від простого до більш складного), щоб вони стали системою. Для реалізації цього критерія враховуємо **ступінь самостійності** учня у застосуванні правила. Якщо брати до увагу цю вимогу, можна виділити такі вправи:

- ✓ **на часткове застосування правила:** учень вирішує питання про правопис слова з виучуваною орфограмою в **полегшених умовах**;
- ✓ **на самостійне застосування правила** — впізнавання орфограми, мотивування правопису, запис слова виконується учнем самостійно;

Етап часткового застосування правила. На цьому етапі використовуємо списування з підкреслюванням орфограми, списування на зміну слів за зразком, списування з класифікацією слів за різними ознаками, попереджувальний диктант різних видів, диктант по пам'яті, вільне списування, коментований диктант та інші. У цих вправах є обов'язково якась умова, що полегшує запис слова: попереднє зорове сприйняття слова, (тексту), попередній орфографічний аналіз, наявність перевірного слова (або вказівка на спосіб його добору) тощо. Вправами на часткове застосування починається опрацювання кожного орфографічного правила. Кількість таких вправ залежить від успіхів учнів у засвоєнні правила.

У вправах на **самостійне** застосування правила учень **самостійно** вирішує питання про запис слова. Це з відомих вправ — пояснювальний диктант (запис, орфографічний аналіз), вибірковий (самостійний запис вибраних слів з орфограмами), диктант-мовчок (самостійний запис слів з орфограмами), диктант з граматичним завданням (запис тексту під диктовку, підкреслювання слів з орфограмами, письмова мотивація — назва параграфу з підручника, запис прикладів), диктант — завдання (добір і дописування під час запису диктанту слів з аналогічними орфограмами) та інші.

Найбільшій самостійності вимагають **творчі вправи орфографічного спрямування**. Це вправи другого етапу у вивченні правила — творчий диктант різних типів, твори-мініатюри. Виконання таких вправ вимагає значних розумових зусиль і вмінь застосовувати правило у процесі письма. Учень пише вже не для того, щоб дотримуватись правила, а щоб передати свою думку. Крім орфографічних завдань (правильний запис слова), перед учнем постають завдання оформлення думок[2].

При доборі творчих вправ орфографічного спрямування важлива **теж поступовість**. Вирішення завдання з розвитку мовлення має починатись конструюванням речень: напишіть повні відповіді на запитання (в них вжито слова з орфограмами), поновіть деформоване речення (є в ньому слова з орфограмами), складіть речення з даними словами з орфограмами та інші. Далі пропонуються вправи на конструювання текстів: з деформованих речень складіть текст, створіть текст за відповідями на запитання (відповідаючи на них), складіть оповідання за опорними словами-орфограмами, за даним початком і таке ін. Рішення завдань на конструювання тексту полегшується наявністю в початкових вправах словесного матеріалу для його складання, питань, опорних слів.

Творчими вправами не можна починати систему орфографічних вправ на закріплення правила. Їх можна проводити, коли сформовані до деякої міри орфографічні уміння писати слова з виучуваною орфограмою.

Отже, якщо визначати систему орфографічних вправ за **ступенем застосування правила**, то вона може бути такою: 1) вправи на часткове застосування правила; 2) на самостійне застосування правила; 3) творчі вправи орфографічного спрямування. Величина кожного етапу залежить від успіхів учнів у засвоєнні правила. Як свідчить практика навчання, **засвоєння орфографічної навички досягається внаслідок правильної організації вправ**.

▼ Шкільна практика знає немало вправ для засвоєння основ фонетики, граматики. Більшість з них можна об'єднати назвою **мовний розбір**. Мовний розбір (аналіз) здійснюється в початкових класах у кількох різновидах: звуковий, звукобуквений, морфологічний (визначення будови слова; розбір частин мови, з'ясування граматичної форми — рід, число, відмінок, час, особа) та синтаксичний. Із звуковим, звукобуквеним, морфологічним поєднуються орфоепічний та орфографічний (аналіз вимови слів та правопису), із

синтаксичним — пунктуаційний (пояснення розділових знаків). Систематично маємо практикувати і лексичний розбір, оскільки без усвідомлення лексичного значення слова не завжди можна визначити його граматичне значення або синтаксичні функції.

Мовний розбір має всебічне значення в **практиці навчання**. Під час його виконання конкретизуються виучувані поняття й правила; порівняння мовних фактів, знаходження спільного й відмінного, узагальнення позитивно впливають на розвиток логічного мислення учнів; відбувається аналіз будови речень, зв'язку слів у них сприяють формуванню вмінь свідомо користуватися граматичними формами у власному мовленні. Мовний розбір має велике значення і для розвитку орфографічних навичок, оскільки допомагає усвідомленню граматичної основи застосування орфографічного правила.

Звуковий, звукобуквений розбори. Для усвідомлення та засвоєння фонетичних знань застосовується **фонетичний розбір**. У початкових класах практикуються два його види, що спрямовані на поглиблення мовленнєвих сприймань та усвідомлень у дітей, на формування чітких орієнтирів у звукобуквеному складі слів, — **звуковий та звукобуквений**.

Під **звукобуквеним розбором** розуміємо 1) вправи, пов'язані з різними операціями над звукобуквеним складом слова, - виділення звука із слова, визначення його місця, звукової послідовності, позначення звука буквою і таке ін.; 2) **власне розбір** (аналіз слова за алгоритмом). У **звукобуквеному розборі** співвідносять звуки і букви — звук **позначається** буквою (йдемо від звука до букви).

У **звуковому розборі** аналізується тільки звуковий склад слова, визначається послідовність звуків (без вказівки на букви).

Об'єктом **звукової роботи** (аналіз і синтез) має бути сприйняте **на слух (вимовлене)** слово. Усі аналітико-синтетичні звукові вміння та навички формуються в процесі **слухання** звука, слова. Робота над звуковим складом слова повинна мати **практичну спрямованість** — учні навчаються вимовляти кожен звук, склад, аналізують дії артикуляційних органів. Важливо навчити послідовно називати звуки у **вимовленому (почутому)** слові. Тому слідкуємо за орфоепією.

Нерідко намагаються записувати слово і аналізувати. У такому випадку звуковий розбір підміняють **аналізом звукових значень букв**.

На початковому етапі навчання української мови треба частіше вдаватись до показу вимови слова, виділення з нього звуків (складів) та називання їх: вчитель дає зразок, діти повторюють за ним (імітація), виконуючи операції звукового аналізу на тому ж самому словниковому матеріалі. По мірі набуття досвіду звукового аналізу слів робота може виконуватись за більшої самостійності учнів.

Граматичний розбір — це система різноманітних вправ. **За характером** застосування на занятті він може бути навчальним і контрольним; **за обсягом** — повним і частковим; **за формою** — усним і письмовим; **за**

змістом — морфологічним та синтаксичним. Важливою умовою успішного проведення всіх видів граматичного розбору є доказ, мотивування, дотримання певного порядку. Все це сприяє формуванню вмінь будувати ґрунтовні міркування.

1. **Аналіз слова за будовою (морфемний)**. Послідовність розбору слова за будовою (алгоритм) може бути такою: 1) **зміни слово**, визнач закінчення; 2) **добери спільнокореневі** (2–3), виділи корінь (спільну, однакову за значенням частину); 3) порівняй спільнокореневі, виділи префікс; 4) визнач суфікс (після кореня).

У процесі морфемного аналізу слів діти мають усвідомити спосіб виділення кожної морфеми з урахуванням її суттєвих ознак.

Під час добору споріднених слів важливо добирати їх так, щоб вони були різними частинами мови. І це дасть можливість уникнути типової помилки на підміну словотворення словозміною (змінювання слова — ліс, лісом, лісу). Крім того, треба добирати споріднені слова з різними префіксами й без них, щоб не було таких помилок: приход, приходити - корінь «приход» (порівн.: прохолода, холод, похолодало).

На наступних етапах навчання учні змінюють слово і визначають його закінчення та основу. У цьому класі знання учнів про будову слова узагальнюються в зв'язку з вивченням частин мови. Учні навчаються знаходити відмінкові та особові закінчення слів, знайомляться з їх правописом, звертається увага на роль закінчення для зв'язку слів у реченні та словосполученнях.

Письмовий морфемний розбір здійснюється за допомогою спеціальних позначень:

Розписка, бездумний.

Слова із складною морфемною будовою даємо лише для часткового розбору.

2. **Морфологічний розбір слова як частини мови**. Суть цього розбору полягає у визначенні, якою частиною мови є аналізоване слово, в яких граматичних формах воно вжите. По мірі просування у вивченні синтаксичного матеріалу морфологічні характеристики треба з'ясовувати на синтаксичній основі. Доцільно в схеми розбору ввести питання, які вимагають з'ясування синтаксичного зв'язку між словами, виявлення синтаксичної ролі частини мови в реченні.

Усний розбір частин мови треба практикувати частіше, оскільки на нього витрачається менше часу порівняно з письмовим. Тривала робота над записом відволікає учнів, стомлює їх, приводить до орфографічних помилок.

Під час розбору іменника не варто відокремлювати його від прийменника (беремо в дужки), бо окремо взятий іменник втрачає своє граматичне значення. Виявляти форми прикметника треба залежно від форм іменника.

Аналізуючи дієслова минулого часу, діти помилково визначають особу і не називають рід. Треба довести, що дієслова минулого часу не змінюються за особами — я ходила, ти ходила, вона ходила; я ходив, ти ходив, він ходив.

Розбір частин мови може бути **повним і частковим**. **Повний** — це складний мислительний процес, що відбувається на основі операцій порівняння, аналізу, узагальнення тощо. Отже, треба забезпечувати свідоме виконання всіх мислительних операцій, щоб учень зміг розповісти про частину мови (міркування).

Повний морфологічний розбір здійснюється в означеному далі порядку та проводиться з 4 класу.

Іменник. 1. Початкова форма, частина мови. 2. Власна чи загальна назва. 3. Назва істоти / неістоти. 4. Рід. 5. Число. 6. Відмінок. 7. Синтаксична роль (з яким словом зв'язаний у реченні, яким є членом речення).

Прикметник. 1. Початкова форма (називний відмінок однини, чол. роду), частини мови. 2. З яким іменником зв'язаний. 3. На яке питання відповідає. 4. Число. 5. Рід (в однині). 6. Відмінок. 7. Синтаксична роль (з яким словом зв'язане у реченні, яким є членом речення).

Дієслово. 1. Початкова форма (неозначена), частина мови. 2. На яке питання відповідає. 3. Дієвідміна. 4. Час. 5. Число. 6. Особа (в теперішньому і майбутньому часі). 7. Рід (для дієслів минулого часу). 8. Синтаксична роль (з яким словом зв'язане у реченні, яким є членом речення).

Займенник. 1. Початкова форма (називний відмінок), частина мови. 2. На яке питання відповідає. 3. Особа. 4. Число. 5. Відмінок. 6. Рід (для займенників 3-ої особи однини).

3. Синтаксичний розбір. Під час опрацювання елементів синтаксису однією з центральних є робота над встановленням зв'язків між членами речення, над спостереженням засобів сполучення синтаксичних одиниць. Виявлення зв'язків треба починати з знаходження головного (стержневого) сполучення слів — сполучення підмета з присудком, яке становить граматичну основу речення.

При знаходженні головних і другорядних членів речення не можна задовольнятися запитаннями скороченого типу (що? хто? де?). Треба користуватися питаннями, які визначаються **змістом речення** (Учитель розпочав заняття.- Хто розпочав заняття?). Постановка означених запитань до підмета важлива, щоб діти не змішували підмет і прямий додаток (**Учитель розпочав заняття**).

Зустрічаються складності у **послідовності** знаходження другорядних членів речення. Загальний **порядок виявлення зв'язків** між членами речення такий: після визначення граматичної основи речення (підмет і присудок) спочатку шукаємо слова, що **залежать, пояснюють** підмет, якщо вони є, а потім — слова, що **залежать, пояснюють** присудок. Отже, спочатку знаходять групу підмета (підмет і означення), а потім — групу присудка (присудок,

додаток і обставини) (без вживання термінів). Доцільно цю роботу супроводжувати складанням **графічних** схем.

У початкових класах треба схеми речень записувати в рядок (лінійні схеми), бо слова в них ідуть у такому порядку, як вживаються в мовленні. «Розсипні» схеми дуже деформують речення, а це ускладнює усвідомлення учнями його структури. Їх доцільно застосовувати в завданнях на побудову речень.

У зв'язку із синтаксичним розбором особливо корисні такі вправи аналітико-синтетичного характеру: 1) поділ «суцільного» тексту на речення, 2) виписування з речення пар слів (словосполучень, головні члени речення не відносяться до словосполучень), графічний диктант (вчитель читає речення, учні складають у зошитах його схему).

Схема усного синтаксичного розбору:

1. Прочитай речення для аналізу. 2. Визнач, яким є речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). 3. Визнач, яким є речення за інтонацією (окличне/неокличне). 4. Визнач граматичну основу речення (підмет і присудок). 5. Назви підмет і присудок, встанови між ними за допомогою запитань двосторонній зв'язок. Назви, якими частинами мови вони виражені. 6. Назви другорядні члени речення, які залежать (пояснюють) підмет, поставивши питання до підмета. 7. Назви другорядні члени, залежні від присудка, поставивши до них питання від присудка. 8. Назви другорядні члени, залежні від інших другорядних членів. 9. Зроби схему речення.

▼ Наочність — важливий принцип навчання в початкових класах, який давно одержав визнання в педагогічній теорії і практиці. Це пояснюється особливостями психології дітей молодшого шкільного віку, усім комплексом навчально-виховних завдань заняття мови.

Використання наочності раціоналізує роботу вчителя, поживляє процес викладання, економить час, допомагає зосередити увагу учнів на найважливішому, найсуттєвішому, підносить інтерес до виучуваного матеріалу, активізує процес навчання, полегшує засвоєння учнями навчального матеріалу. Наочність допомагає вчителю застосовувати під час навчання зіставлення, порівняння, аналіз і синтез, аналогію і інше, полегшує узагальнення, повторення і закріплення вивченого (діяльнісний компонент).

Ефективне застосування наочності забезпечується активізацією різних органів чуття. Отже, різною за характером має бути і наочність. Однак нерідко під наочним навчанням розуміють лише навчання за допомогою зорової наочності. Принцип наочного навчання треба розуміти дещо ширше. Це не тільки використання тих дидактичних засобів (картини, малюнки, схеми, таблиці, натуральні об'єкти), які учні сприймають **зором**, а й саме **мовлення**, його правильні зразки. Вони можуть бути подані вчителем, окремими учнями або в записі. З огляду на зазначене головним в методиці заняття мови є використання таких дидактичних наочних засобів, які б активізували **слухові, зорові, мовленнєво-рухові**, у психології — **кінестетичні, моторні** (пов'язані

з рухом руки) аналізатори, що сприяло б створенню в учнів чітких уявлень, вражень, а взаємодія їх забезпечувала б засвоєння мовних понять у всіх властивих для них виявах, формування орфографічних дій (умінь та навичок).

Під час засвоєння навчального мовного матеріалу має неабияке значення **безпосередній чуттєвий досвід дитини** (складоподіл, наголос, формування вмінь розрізняти голосні і приголосні, дзвінки і глухі та ін.). Так, під час вимови дзвінких приголосних діти відчувають дрижання голосових зв'язок у вусі, на потилиці, на кадику (прикладують руку). Під час засвоєння механізму складоподілу, радимо учням вимовляти слова за складами і спостерігати: на кожному голосному рот розкривається і нижня щелепа різко опускається вниз. Опущення добре відчувається на тильній стороні долоні, якщо тримати її біля підборіддя. Кожен поштовх — це склад, можна порахувати кількість складів.

Методистами мови (О. Горошкіною, Т. Грубою, Н. Гроною, С. Караманом, О. Караман, М. Пентелюк та ін.) виділяються такі види наочності, що застосовуються частіше інших на заняттях мови: 1) безпосередньо мовна та 2) зображальна.

Засобами **зображальної наочності** є репродукції з картин, ілюстрації з книг, журналів, слайди тощо. Все це чудові джерела для осмислення і засвоєння навчального матеріалу, розвитку пізнавальних здібностей учня, мовленнєвих умінь та навичок, здійснення виховання на занятті.

Залежно від провідних аналізаторів **безпосередньо мовна наочність** поділяється на 1) **слухову** та 2) **зорову**.

Слухова мовна наочність — це використання зразків усного зв'язного мовлення (комунікативне слухання) та його елементів: читання текстів у виконанні майстрів художнього слова, демонстрація вимови звуків, слів, окремих граматичних форм і таке ін.

Головне призначення слухової наочності — сприяти розвиткові умінь слухати і розуміти мовлення, усвідомлюючи його особливості. В процесі застосування слухової наочності розвивається мовленнєвий слух дитини. Чіткі слухові сприйняття важливі у засвоєнні фонетичного, фонетико-графічного, фонетико-орфографічного, граматико-орфографічного матеріалів (степ, сім'я, день, віз, ряд, Наді, країни і под.).

В процесі застосування **зорової мовної наочності** сприймання навчального матеріалу відбувається через зорові канали. Засоби зорової наочності поділяються на 1) **зорово-предметні** 2) **зорово-мовні та зорово-мовленнєві**. Зорово-предметна наочність — це предмети і явища оточуючої нас дійсності. Цей вид наочності пов'язаний з демонстрацією предметів, ознак, дій. Така наочність особливо необхідна під час семантизації нових слів та мовленнєвої актуалізації, у формуванні граматичних понять тощо.

Засобами зорово-мовленнєвої, зорово-мовної наочності є спеціально дібрані зразки у письмовій формі з наочно виділеними виучуваними фактами, з графічними й умовними способами позначення — схеми, алгоритми,

графіки, зразки мовленнєвих конструкцій. Матеріали цієї наочності найчастіше оформляються в навчальні таблиці.

За змістом навчальні таблиці можуть бути в початкових класах фонетичними, лексичними, морфологічними, синтаксичними, орфографічними, пунктуаційними.

У практиці навчання використовують **динамічні** (рухомі) таблиці. Вони виготовляються так, щоб під час їх використання можна було змінювати певну частину мовного (мовленнєвого) матеріалу.

Відповідно до завдань навчальних програм можуть бути таблиці з розвитку та культури мовлення.

Одним з найпростіших і досить важливих засобів унаочнення є запис на **класній дошці**. Крім звичайної класної дошки, вчителі використовують так звані **переносні дошки**, зроблені з лінолеуму чи дерматину.

Засобом унаочнення вважається і **спеціальний роздатковий** матеріал: «звуковий стан» для проведення звукового розбору, картки з цифрами (позначення відмінка, відміни тощо), алфавітні набори та ін.

До наочних засобів навчання відносимо також ТЗН (**технічні засоби навчання**): навчальні слайди, кінофільми тощо. Використання цих засобів допомагає керувати самостійною роботою студентів. ТЗН стають у нагоді під час проведення контрольних робіт.

Широке й вміле використання різних видів наочності, особливо на початкових етапах вивчення матеріалу, є необхідним фактором піднесення його ефективності.

Дуже важливим в організації заняття є **вдумливий, творчий підхід** до опрацювання змісту **підручника/зошита**. Адже, крім тих завдань до вправ, що пропонує підручник, завжди знайдуться ще не використані можливості матеріалу — навчальні, виховні, розвивальні.

Одним із засобів засвоєння і вдосконалення знань, умінь і навичок учнів є **диференціація** навчання для різних груп учнів за нахилами, здібностями. Одні учні під час виконання завдань потребують більше допомоги, інші — епізодично, треті — можуть виконати їх самостійно. З цією метою вчитель має застосовувати різноманітні інструкції, алгоритми, пам'ятки, картки-консультації.

Треба вчителеві слідкувати на заняттях за правильним співвідношенням **усних і письмових робіт** — чи достатньо останніх; чи вдало поєднуються теоретичні узагальнення з практикою аналізу мовних фактів (нерідко перебільшує на занятті повторення теорії). Важливим є дотримання і інших дидактичних вимог — використання зразкових текстів, тематичної єдності занять, різних видів наочності, словників.

Список використаних джерел

1. *Вашуленко М. С.* Українська мова і мовлення в початковій школі. Київ : Освіта, 2006. 270 с.
2. *Коваль Г. П., Деркач Н. І., Захарчук З. О., Іванова Л. І.* Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. 2002. 213с.
3. *Сіранчук Н. М.* Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови : Монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 288 с.
4. *Химинець В.* Інноваційна освітня діяльність. Ужгород: Інф. вид. центр ЗІППО, 2007. 364 с.

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З ЧИТАННЯ

Учитель:

Тема заняття: (Золота осінь)

Матеріал для читання: (О. Копиленко. Жовкне листя.).

Мета:

мотиваційна — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів діяльності (план);

когнітивна (засвоєння певної інформації з тексту) — удосконалення **техніки читання** (розширення поля читання, вдосконалення правильних прийомів читання, регулювання темпу та навичок виразного читання); розвиток мовленнєвого апарату і вимови та ін.; - 2 прищеплення вмінь **працювати з текстом** (ділення тексту на частини, виділення головних з них, складання плану навчальної статті, визначення головної думки та ін.); - 3 розвиток **зв'язного мовлення** (текстотворчих умінь та навичок) на основі навчального тексту (відповіді на запитання, репродуктивний, стислий та творчий перекази та ін.);

практична — розвиток мовлення та уваги, пам'яті, спостережливості, удосконалення аналітико-синтетичних умінь порівнювати, узагальнювати, доводити, проводити аналогію шляхом виконання вправ; розвиток творчих здібностей, самостійності та навичок самоконтролю шляхом виконання різних видів вправ;

поведінкова — виховувати громадянські почуття, національну свідомість, кращі моральні якості, естетичні смаки, бережливе ставлення до природи, любов і повагу до людей праці, патріотів своєї землі, народу.

Обладнання заняття: підручники, хрестоматії, репродукції картин, ТЗН та інші види наочності.

Структурні компоненти заняття, їх зміст:

1. Повторення вивченого.

Актуалізація опорних знань, умінь і навичок (8–10 хв).

Повторення, закріплення та розвиток знань, одержаних на попередньому занятті; актуалізація мовленнєвих умінь та навичок (з урахуванням змісту та лексики наступного матеріалу для вивчення).

Орієнтовний зміст роботи (за вибором, залежно від мети навчання): «орфоепічне» та «тлумачне» читання, вибіркоче за пунктами плану; словникова робота (тлумачаться слова, важкі за значенням); з'ясування композиційної структури тексту; робота за малюнком, фільмом, медіа текстом (опис, розповідь окремих епізодів, добір заголовків тощо); вибіркочий, стислий та творчий перекази; словесне малювання; перебудовування діалогів у розповідну форму; виразне читання тексту; драматизація (читання в особах, колективна декламація); екранізація; визначення головної думки твору; характеристика дійових осіб, оцінка, зіставлення з іншими героями (робота виконується в єдності із аналізом художніх засобів та мовних особливостей твору);

Оцінка змісту та методики заняття

(окремі зауваження):

- + виховна спрямованість заняття;
- + розвивальний характер навчання, застосування проблемно-пізнавальних завдань;
- + раціональне використання часу;
- + дотримання принципу доступності і перспективності (зв'язок із попереднім та наступним заняттями, використання відповідної лексики);
- + чітка реалізація навчально-виховної та розвивальної мети;
- + раціональний добір форм роботи з урахуванням етапу у вивченні тексту (більш складні у порівнянні з тими, які використовувались на попередньому занятті);
- + багаторазове варіативне читання;
- + робота над удосконаленням техніки читання (з учнями, у яких повільний, наприклад, темп читання);
- + використання під час читання та аналізу тексту прийомів за ступенем складності;
- + розвиток умінь та навичок, потрібних для самостійної роботи над текстом (вибіркоче читання, постановка питань до прочитаного, читання тексту мовчки і таке ін.);
- + вдале використання наочності, роздаткового матеріалу;
- + проведення словникової роботи (розвиток навичок слововживання);

повторення вивченого
напам'ять вірша.

II. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми і завдань заняття (2-3 хв)

1) **Підготовча робота до читання тексту.** Проводиться з метою проявити в школярів інтерес до читання нового тексту; повідомити певні факти, без знання яких сприймання твору ускладнюється; ввести нову лексику.

Орієнтовний зміст роботи: виховна установка; актуалізація, уточнення та поповнення знань і уявлень про факти та події, які зображуються у творі (узагальнення спостережень після екскурсії, розгляд

+удосконалення навичок зв'язного мовлення (застосування різних видів переказу, словесне малювання);

+ зв'язок навчання із життєвим досвідом учнів;

+активізація розумової діяльності учнів (застосування зіставлення, порівняння, аналогії, аналітико-синтетичних вправ);

+ використання диференційованих та індивідуальних завдань;

- відсутність вправ синтетичного характеру;

- недостатньо вправ для формування правильної вимови;
-не проводились виразне читання тексту та вправи на формування виразності;

- відсутня творча робота на основі нового тексту.

+ цілеспрямована організація класу;

+ розвиток аналітико-синтетичних умінь у процесі узагальнення знань та спостережень учнів;

+ до бесіди залучена значна кількість учнів класу;

+ вдала постановка запитань у процесі бесіди;

+ створено проблемні ситуації, які підводять учнів до вивчення нового матеріалу;

+ якість та виразність розповіді вчителя;

+ раціональне використання способів семантизації слів (словникова робота);

+ розвиток творчої уяви дітей;

+ зв'язок з попереднім заняттям;

малюнків до тексту, розповідь учителя, демонстрація діафільмів тощо); підготовка до емоційного сприйняття тексту; словникова робота (знайомство із словами, знання яких необхідне для розуміння змісту тексту). Створення відповідних проблемних ситуацій до вивчення нового матеріалу.

Постановка мети заняття.

III. Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу. Розвиток мовленнєвих умінь та навичок (до 20 хв)

Орієнтовний зміст роботи:

2) Первинне читання тексту (цілісне сприймання):

◇ читання тексту учнями класу **мовчки**, відповіді на запитання (записуємо 1-2 на дошці до початку читання, щоб воно не було механічним);

◇ читання тексту учнями класу разом **напівголосу** (або **пошепки, хором** — у слабшому класі), відповіді на запитання (1, 2 записуємо на дошці до початку читання, щоб воно не було механічним);

+ зв'язок навчального процесу із життям;

+ емоційна спрямованість бесід;

+ ефективне використання наочних посібників;

- не використовувались технічні засоби навчання;

✓ застосовано багато репродукцій картин одного і того ж змісту;

+ чітко визначено мету;

+ вдале створення ігрової ситуації;

+ читанням охоплені всі учні класу;

+ учні самостійно озвучували новий текст (удосконалюється техніка читання);

+ емоційність та виразність читання тексту вчителем;

+ читання за партитурою (розбивкою) для виразного читання тексту;

- не задовольняє методика первинного читання (перший раз текст читав сам учитель, мало залучено дітей до читання);

- новий текст озвучував учитель;

- у первинному читанні діти пасивні;

+ після кожного прочитування тексту пропонувались запитання, щоб читання не було механічним;

- недостатня орфоепічна робота, а також мало вправ на засвоєння вимови слів;

◇ зразкове в орфоепічному відношенні і виразне **читання тексту вчителем** за опрацьованою партитурою - як підсумок всієї самостійної роботи учнів по «впізнаванню» нового тексту.¹

3) Повторне читання тексту — поглиблення сприймання, розвиток техніки читання.)

«Орфоепічне», «тлумачне» та індивідуальне читання. Читання в парах (з вчителем — клас, з кращим учнем — слабший учень). Вправи з техніки читання.

- відсутня робота по усвідомленню значення слів і змісту тексту в цілому;

+ застосування вправ на розвиток способів читання;

+ вправи на формування правильності читання;

+ розвиток швидкості читання;

+ виразне читання тексту (на основі вчительського читання);

- мало вправ на удосконалення техніки читання;

- недостатньо індивідуальної роботи з учнями, в яких відстає техніка читання;

- не практикувались вправи для формування інтонаційних умінь і навичок в учнів;

+ індивідуально-диференційований підхід до навчання;

+ формування навички свідомого читання;

+ вдало поєднувались колективне та індивідуальне читання;

+ методика «орфоепічного» та «тлумачного» читання;

+ вміло організована самостійна робота учнів;

- недостатня словниково-семантична робота;

Аналіз фактичного і образного змісту¹ тексту в поєднанні із розбором художніх засобів та мовних особливостей разом з читанням: відповіді на

¹ Зазначену методикау первинного читання можна віднести лише до прозових творів. Віршовані тексти перший раз читає сам учитель, методика вивчення вірша відрізняється.

¹ На цьому етапі опрацювання тексту виконуються різні види аналізу — **смісловий, композиційний (структурний), лексико-стилістичний** (розбір мовних засобів), **емоційно-образний** (узагальнення емоційного досвіду).

запитання, вибіркоче читання;
постановка запитань до тексту
(під керівництвом вчителя і
самостійно); виділення
основних компонентів
сюжетної лінії
(композиційний аналіз);
розбір частин тексту —
читання, відповіді на
запитання, читання та
з'ясування діалогів, переказ,
визначення головної думки
(ідеї), добір заголовків;
складання плану (запис на
дошці), визначення його
структури (зачин, основна
подія, кінцівка); словесне
малювання; переказ
прочитаного в цілому
(подальше усвідомлення
фактичного змісту тексту,
засвоєння лексики) —
репродуктивний, вибіркочий,
стислий перекази, переказ із
перебудовуванням діалогів у
розповідну форму; робота за
малюнком (впізнавання та
переказ епізодів, опис),
діафільмом (опис, розповідь
окремих епізодів,
співвіднесення із текстом);
опрацювання логічної
партитури читання тексту

Узагальнююча бесіда за текстом.

Аналіз ідейної спрямованості (головна думка) тексту, характеристика дійових осіб.

б) Виразне читання тексту.

Опрацювання партитури (розмітки) для виразного читання тексту (разом з вчителем або самостійно) на основі усвідомлення ідейно-змістових та емоційно-образних сторін тексту.

IV. Творче застосування знань учнів (до 10 хв)

7) Творча робота на основі тексту - творчий переказ; ілюстративна робота (словесне та графічне малювання); драматизація (читання за ролями, під час вивчення віршів - колективна декламація); інсценізація (створення сценарію, визначення кадрів для можливого фільму).

V. Рефлексія заняття (1-2 хв) обґрунтовують виконання відповідної роботи.

+ вдало поставлені питання для виведення головної думки;
+ робота супроводжувалась читанням;
- відсутнє додаткове «слухання» текстів, близьких за тематикою заняття (збагачення словника, розвиток аналітико-синтетичних умінь).

+ робота за партитурою;
+ навчання дітей технології виразного читання, читання за партитурою;
+ роботою охоплено більшість учнів класу;

- використання однотипних видів творчого переказу;
- не враховано дидактичний принцип поступового нарощування труднощів у методиці проведення творчих робіт;
- недостатня робота з розвитку текстотворчих умінь;

- домашнє завдання повідомлено після дзвоника;
- не виставлені оцінки.

Опрацьована дидактична структура орієнтує на оптимальне заняття читання, втілює провідні ідеї навчальних програм, сучасні вимоги до заняття, до змісту та методичного навантаження кожного етапу, чітко визначаються

загальнодидактичні та спеціальні вимоги. Безумовно, застосування її потребує врахування конкретних умов навчання.

Користування **дидактичною структурою** надзвичайно важливе в практиці підготовки майбутніх спеціалістів, бо ще дуже повільно та поверхово втілюються сучасні вимоги до заняття, досягнення класичної та сучасної педагогіки, нове в дослідженнях, ідеї передового педагогічного досвіду.

▼ Заняття читання повинен мати **мотиваційне, когнітивне, практичне та поведінкове спрямування**. Крім того, на ньому вирішується **когнітивна мета**: удосконалення техніки читання; розвиток умінь працювати з текстом; навичок зв'язного мовлення. Визначені завдання мають вирішуватись у **комплексі**.

Важливою проблемою заняття читання є з'ясування оптимальних шляхів реалізації поставленої мети у вивченні навчального матеріалу з урахуванням його змісту та можливостей [2].

▼ Звертаємо увагу на такі поняття — «структурні компоненти заняття» та «етапи роботи над текстом». Перших на занятті читання п'ять (позначені римськими цифрами). Етапи роботи над навчальним текстом починаються на другому етапі заняття («Мотивація навчальної діяльності» — **підготовча робота до читання**). Наступні (виділені у тексті) продовжуються на третьому етапі («Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу») і далі.

У процесі опрацювання тексту дотримуємося таких етапів:

- 1) підготовча робота до читання;
- 2) первинне читання;
- 3) повторне читання;
- 4) аналіз фактичного і образного змісту;
- 5) узагальнююча бесіда;
- 6) виразне читання;
- 7) творча робота на основі тексту.

Однак слід пам'ятати, що заняття не можуть проводитися за єдиним трафаретом. В занятті можуть бути відсутніми окремі структурні компоненти та етапи роботи над текстом, як цього, можливо, вимагає характер тексту та умови навчання. Обов'язковою умовою успішного заняття є **читання та ефективна робота учнів з текстом**.

Час на виконання кожного етапу заняття вказано орієнтовно. Керуємося даними психології, фізіології вищої нервової діяльності людини, шкільної гігієни. Доведено (С. Громбах), що динаміка основних функцій центральної нервової системи, яка забезпечує працездатність людини протягом певного періоду (тут — заняття), складається з таких фаз: 1) перехід від покою на повний робочий рівень; 2) оптимальна працездатність; 3) фаза зусиль; 4) явне втомлення. З третьої та четвертої фаз (друга половина заняття) працездатність дитини різко знижується. Тому доцільно вивчення нового матеріалу планувати на першу половину заняття, на фазу оптимальної працездатності (через 8–10 хвилин після дзвоника) [3].

Праворуч у **дидактичній структурі** подаємо оцінку змісту та методики заняття — окремі зауваження до кожного етапу, найбільш суттєві.

Перший етап (компонент) заняття (повторення вивченого, актуалізація опорних знань) - етап у роботі над текстом (вивчення починалось на попередньому занятті), тому на цьому етапі використовуються значною мірою **синтетичні** форми роботи, спрямовані на розвиток техніки читання та текстотворчих умінь та навичок. Це читання тексту в цілому, робота за картиною (співвіднесення її з текстом), за діафільмом (опис кадрів, розповідь окремих епізодів), словесне малювання, різні види переказу тощо.

Зміст методичної роботи над навчальним текстом на першому етапі заняття частково подібний до змісту на подальшому етапі — сприйняття нового матеріалу, однак останнім передбачається широка **аналітико-синтетична** діяльність учнів, як це має бути під час первинного опрацювання тексту, а на першому етапі заняття переважає повторення актуалізація, тому має переважати **синтетична** робота (розвиток мовленнєвих умінь і навичок).

▼ Дидактична структура заняття спрямована на збагачення активного словника **учнів та розвиток мовлення**, бо сам процес читання — впізнавання графічних сигналів — відбувається скоріше, якщо слово дітям відоме, застосовувалось ними в мовленні.

Однією з основних вимог до навички читання є **орфоепічна правильність**. Розвиткові таких умінь сприяє система спеціальних вправ, спрямованих на засвоєння вимови звуків і їх сполучень. Серед них і **«орфоепічне» читання** (вид допоміжного навчального читання). Воно застосовується на етапі повторення та під час початкового вивчення тексту. Вчитель перечитує текст і зупиняється на тому реченні, де є слово, вимова якого потребує заучування. Він показує, як слово вимовляється, діти аналізують вимову, імітують, потім перечитують речення ще раз із вчителем. І так опрацьовують текст до кінця. Для такого навчання на текст можна брати 8- 10 слів.

«Тлумачне» читання — теж **спеціально навчальне**. Воно вкрай необхідне для розвитку **активного словника** учня. Вчитель ще раз перечитує текст, зупиняється на слові з речення (заздалегідь намічає 10–12 слів, над значенням яких доцільно попрацювати) і пропонує дібрати (або перечитують синонімічні ряди з дошки) до слова синонім («А як інакше можна сказати?»). Засвоєння значення слова, введення додаткових слів, близьких за значенням, важливе в процесі переказу (діти нерідко забувають слова з тексту).

▼ **На етапі мотивації навчальної діяльності** чітко визначаємо і записуємо на дошці план виконання навчальних діяльностей.

Далі створюємо певні проблемні ситуації як за змістом, так і за формами роботи, щоб пов'язати вивчення наступного матеріалу із попереднім, визначити завдання заняття. Крім того, проводимо **підготовчу роботу** до читання тексту, словникову (знайомство із словами, знання яких необхідне для розуміння тексту в цілому).

▼ Наступний етап — **сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу.**

Первинне читання рекомендуємо здійснювати не за традиційною методикою, коли перший раз новий текст читає вчитель. Психологами доведено, що сполучення графічного та звукового образів слів під час читання відбувається успішніше, якщо учні самостійно співвідносять те, що вони бачать, з тим, як воно має звучати. Саме це вимагає того, щоб учні самі прочитували перший раз новий текст. При цьому удосконалюється техніка читання. У практиці навчання учні, як правило, позбавлені такої можливості, бо найчастіше перший раз новий текст читає **сам учитель** (на це орієнтують і методичні посібники). Далі діти читають за тим, що вони почули під час читання тексту вчителем. Відпадає практика самостійного впізнання графічних сигналів (букв), гальмується формування техніки читання.

У запропонованій методиці первинного читання (див третій етап заняття) вчительське читання за партитурою не виключається, але йде після впізнання тексту учнями як підсумок їхньої самостійної роботи над озвучуванням нового тексту.

Вірші та дуже емоційні прозові тексти перший раз має читати вчитель. Це пояснюється змістом текстів та особливостями їх сприймання. Якщо проводити первинне читання за визначеною нами методикою, то значно збільшується практика індивідуального читання учнями. Вчитель охоплює первинним читанням всіх учнів класу.

Звертаємо увагу, що до початку читання мовчки та напівголосу (первинне читання) на дошці треба записувати 1–2 питання (дітям важко їх тримати в пам'яті), після прочитування вимагати відповісти на них, щоб читання не було механічним.

▼ **На етапі повторного читання тексту** вчитель має можливість проводити різні види (вголос та мовчки) та форми читання (вказані в дидактичній структурі). Обов'язковими є вправи на розвиток техніки читання (спосіб, правильність, темп та виразність читання). Спосіб, правильність читання мають бути в центрі уваги в 1–2 класах. Вивчаючи стан навичок у дітей, вчитель дізнається про характер відставання. Тому завдання з техніки читання мають бути **диференційованими, індивідуальними**. Доцільним є групування дітей на заняття читання за характером відставання — способів читання, з малим полем читання, недостатньою швидкістю, читання мовчки з вокалізацією тощо), щоб цілеспрямовано вести процес навчання.

▼ У дидактичній структурі визначено **систему роботи на опрацювання фактичного змісту тексту.**

Перш за все збільшенню мовленнєвої практики та усвідомленню змісту тексту сприяє значною мірою доцільний **аналіз фактичного змісту**. У процесі цієї роботи збагачується словник дітей, запам'ятовуються граматичні форми, що

важливе в розпізнаванні слова під час читання, розвиваються навички слововживання.

Формування **текстотворчих** умінь у роботі над текстом має бути в центрі уваги вчителя. Вирішенню цього завдання сприяє застосування таких видів аналізу:

смісловий (відповіді на запитання, з'ясування змістових ситуацій);
композиційний (визначення структури тексту);
лексико-стилістичний (розбір мовних засобів);
емоційно-образний (формування емоційного досвіду дитини).

Смісловий аналіз супроводжує всі форми роботи на етапі сприйняття та усвідомлення нового матеріалу. Аналіз тексту за **структурою (композиційний)** поглиблює розуміння фактичного змісту та сприяє підготовці дітей до подальшого складання плану навчальної статті, до переказу, виразного читання (визначення виконавських завдань, інтонацій, великих і малих пауз, тощо). **Лексико-стилістичний та емоційно-образний аналізи** розвивають навички слововживання та образного мовлення.

▼ Урізноманітненню форм роботи над текстом сприяє опрацювання **логічної партитури** для виразного читання. Ця робота супроводжується **смісловим** аналізом — визначення логічного центру для тексту, найголовніших слів у реченні та його частинах, опрацювання інтонації. Все це поглиблює усвідомлення тексту та готує дітей до виразного читання.

Виразне читання тексту маємо здійснювати за опрацьованою **партитурою (розбивкою)**. Це можливий **спосіб введення** роботи над виразністю читання в **структуру заняття**. Для опрацювання партитури виразного читання нами визначено певну послідовність:

- 1) з'ясування головної думки для тексту в цілому або частин, якщо текст великий;
- 2) знаходження логічного центру (найголовніші слова в тексті) в залежності від головної думки;
- 3) розбивка речень на мовні такти, визначення логічних пауз;
- 4) виділення логічних наголосів для речення (найголовніші за смыслом слова), частин його;
- 5) визначення мелодики читання в залежності від місця логічного наголосу;
- 6) опрацювання інтонації читання.

Робота з виразного читання проводиться після аналізу фактичного змісту тексту.

▼ Формування навичок **зв'язного висловлювання** — одне з головних завдань заняттяів читання. Одиницями зв'язного мовлення є: 1) розгорнута усна відповідь учня на поставлене вчителем запитання; 2) усний переказ тексту (в різних формах), 3) усні твори в зв'язку з прочитаним текстом.

Підготовці зазначених умінь сприяє вправа **на постановку питань** до тексту. Уміння ставити питання — це свідчення того, що учень добре розуміє зміст прочитаного, що структура питання значною мірою усвідомлена ним, що закладені потенційні можливості відповіді.

Ефективним засобом розвитку умінь висловлювати думки вважається **переказ**. Вчитель має пояснювати недоліки у вимові, у доборі слів, творенні форм, побудові речень. Основним недоліком переказу є бідність мовлення (невиразність, схематичність). Усунення такого недоліку вчитель досягає змістовною роботою над мовними засобами, структурою речень до початку переказу.

Розвиткові вмінь зв'язно висловлювати думки сприяє також і **творча робота на основі тексту**. Це може бути переказ із зміною особи (вимагає зміни граматичних форм, структури речень); переказ тексту від однієї з дійових осіб. Проводяться перекази з різними доповненнями: про подальшу долю героїв, про подальший перебіг подій, про корисні справи на основі описаного в тексті. Особливо часто проводиться складання оповідання за аналогією.

У практиці проведення заняття читання широко застосовується **ілюстрування** в двох видах — словесне та графічне (малювання на папері). Актуальними формами роботи на занятті читання є **драматизація** (читання за ролями, під час опрацювання віршів — колективна декламація), **інсценізація** (створення сценарію, визначення кадрів для можливого фільму). Це глибоке, емоційне і логічне осмислення тексту. Зазначені форми роботи можливі лише тоді, коли текст учні неодноразово прочитали, усвідомлений ідейний зміст, дана характеристика героїв, проаналізовані мовні засоби.

Зазначені види творчої роботи на основі тексту створюють умови для розвитку мовленнєвих умінь, використовують їх на останніх етапах роботи над текстом, бо вони вимагають застосування умінь вживати слова і будувати речення.

Слід звернути увагу на використання під час роботи прийомів за ступенем складності. Так, читання в особах можна проводити тільки після усвідомлення фактичного змісту тексту, складання оповідання за аналогією - після детального аналізу сюжету і поведінки дійових осіб і таке ін.

Процес читання нерідко утруднюється недостатнім розвитком **активного словника** учнів. Слухо-моторна реалізація сигналу затримується впізнаванням слова. Воно відбувається скоріше, якщо слово учень знає, вживав його. Отже, треба дбати про **збагачення активного словника** учнів [4].

Розширення й збагачення активного словника відбувається не тільки під час **говоріння**, але й **слухання**, теж накопичуються мовленнєві зразки (словникові, вимовні, структурно-граматичні). Тому доцільно на кожному занятті проводити слухання (розповідь учителя, читання текстів, прослуховування грамзаписів), добирати відповідний матеріал для слухання (залежно від словникового складу та змісту навчальної статті).

▼ Для закріплення зорово-слухових зв'язків треба значною мірою практикувати читання **вголос** (**вголос і мовчки — види читання**). Таке читання створює відповідне мовне середовище, сприяє розвитку навичок вимови. Читання вголос можна контролювати, при ньому забезпечується одночасне навчання всього класу. Цього виду читання має бути багато на занятті. Однак не треба забувати і про читання **мовчки**.

У читанні **мовчки** виключається озвучування слів, що сприймаються зором. Учень робить менше пауз, більше охоплює знаків за одним рухом очей, тобто розширюється поле читання. Це прискорює читання і дає можливість вдумуватись у зміст.

Однак читання мовчки в молодших школярів розвивається повільно. Тому треба його практикувати на кожному занятті (7–8 хв) з урахуванням вікових можливостей дітей. Його використовують в первинному читанні, для добування з тексту певної інформації, у переказі, під час добору заголовків, під час підготовки відповідей на запитання, опрацюванні художніх засобів і таке ін.

У практиці навчання відомі різні **форми читання**: індивідуальне, хорове (якщо треба темп підтягти), напівголосне, вибіркове, партитурне, читання в особах, в парах, ланцюжкове та інші. Їх треба постійно практикувати на занятті читання.

У цілому заняття читання має бути заняттям **читання**. Впізнавання сигналів (написане чи надруковане слово) здійснюється на основі графічних образів слів, що накопичуються в пам'яті учнів. Для накопичення цих образів важливе читання у **великій кількості**. На кожному занятті учні неодноразово мають звертатися до тексту, перечитувати його, знаходити відповіді на поставлені запитання, виділяти структурні частини, елементи тексту для характеристики вчинків дійових осіб і зачитувати відповідні його частини.

Дидактична структура спрямовує на творчу роботу з виучуванням текстом. Практика свідчить, що саме цьому приділяється недостатньо уваги на заняттях читання. Вона орієнтує на оптимальний зміст й ефективні **способи навчання (методи та прийоми, форми та засоби)**, які відповідають сучасним вимогам.

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Тема:

Мета: *мотиваційна* — спонування пізнавальних інтересів, планування видів діяльності (план);

когнітивна (засвоєння певної інформації з тексту) — оволодіння знаннями про зв'язне мовлення (текст) та сукупність мовленнєвих умінь, необхідних для спілкування в усній та писемній формах; виробляти вміння зв'язно викладати свої думки в усній та писемній формах, етику мовленнєвого спілкування; контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань;

практична — розвивати комунікативні уміння; вчити правильно сприймати емоційно-оцінний зміст висловлювання; збагачувати соціально-життєвий досвід;

поведінкова — формувати в школярів елементарні морально-естетичні уявлення, виховувати високі громадянські почуття; забезпечувати розвиток мовлення та уваги, важливих мислительних умінь: спостерігати явища і їх ознаки, аналітико-синтетичні уміння — порівнювати, зіставляти, узагальнювати, систематизувати, розвивати пам'ять, стійку увагу, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; робити самостійні висновки.

Обладнання: таблиці-схеми, ілюстрації, предметні малюнки, ТЗН, хрестоматії, щоденники спостережень.

Структурні компоненти заняття, їх зміст	Оцінка змісту і методики заняття (окремі зауваження)
<p>І. Актуалізація чуттєвого досвіду дітей.</p> <p>Орієнтовний зміст роботи, види і форми (залежно від мети заняття): бесіда з опорою на знання учнів, поновлення у пам'яті школярів відповідних знань, їх систематизація; робота за малюнком (творення тексту та розповідь за серією малюнків або за картинковим планом, добір заголовку, опис картини за запитаннями, з'ясування тематики картин, композиції); аналіз дійових осіб, подій, головної думки; робота за ілюстрацією в підручнику; слухання грамзапису; читання уривків</p>	<p>+ бесіда ґрунтується на чуттєвому досвіді дитини, раніше засвоєних знаннях;</p> <p>+ розвиток пізнавальних інтересів;</p> <p>+ робота над збагаченням активного словника;</p> <p>+ формування образної уяви, образного мислення;</p> <p>+ формування вмінь передавати емоційний настрій картини;</p> <p>+ удосконалення вміння будувати діалоги, монологи;</p> <p>- переважають завдання репродуктивного характеру;</p> <p>- не використовується наочність;</p>

художніх творів учителем (учнями) з подальшим аналізом; обмін враженнями від побаченого на екскурсії. Словесне малювання за мотивами літературного чи музичного твору.

II. Повідомлення теми і мети заняття.

Обговорення теми заняття («Весна»), з'ясування мети написання роботи. **Форми роботи:** створення мовленнєвої ситуації з урахуванням варіації уявлених місць дії, співрозмовників, застосування проблемно-пізнавальних запитань. Ознайомлення з планом роботи над твором (переказом).

III. Систематизація та упорядкування матеріалу.

Аналіз зібраного матеріалу, розміщення його у потрібній послідовності. Узагальнення спостережень за навколишнім. Добір та систематизація образотворчих творів до теми, аналіз. Синтезування літературного досвіду. Визначення словника до теми. Відбір мовного матеріалу (спільнокореневі слова, порівняння, епітети, прислів'я, приказки, тощо). Відшукування найкращих форм словесного вираження думок і почуттів.

- відсутні завдання на розвиток мислительної та мовленнєвої діяльності;
- не створені умови для мовленнєвих ситуацій;

+ чітке визначення теми і мети заняття;
+ спонукання школярів до власного мовлення;
+ використання проблемно-пізнавальних завдань;
+ інтерес до тематики заняття;
+ створення сприятливої психологічної атмосфери у класі.
+ розуміння заданої теми;
- відсутні мовленнєві ситуації;
- не ознайомлено учнів з планом опрацювання твору;

+ попередній ґрунтовний добір дидактичного матеріалу;
+ застосування образотворчого досвіду;
+ узагальнення спостережень;
+ добір тематичного матеріалу, систематизація;
+ використання наочності;
+ активізація пізнавальної діяльності;
+ використання завдань на розвиток мовлення;
+ формування вмінь аналізувати, виділяти найістотніші ознаки явищ, змістових фактів;
+ розвиток умінь систематизувати, групувати матеріал; з'ясувати мікротеми;

Групування зібраного матеріалу, фактів, думок в окремі мікротеми.

Форми роботи: розповідь, бесіда, читання творів, уривків, аналіз змісту, структури; розгляд мовних особливостей.

IV. Складання плану або його уточнення (якщо він наявний).

Визначення основної тези висловлювання, доцільного розміщення мікротем. Схема побудови (композиція) твору (зачин — основна частина — висновок — розвиток думки). Формулювання кожного пункту плану, запис на дошці. З'ясування місця дії, дійових осіб, способів викладу думки. Колективний розбір плану, урізноманітнення. Використання мовного матеріалу до кожної мікротеми (пункт плану).

Форми роботи: розповідь, читання текстів, визначення композиції твору, складання плану.

V. Мовна підготовка до творення тексту.

Виконання **лексичних вправ** (робота з синонімами, антонімами, омонімами, багатозначними словами; вживання слів у прямому і переносному значенні та ін.); **логіко-стилістичних вправ** (класифікація слів за значенням, поєднання за смислом, кольором, формою, розміром, розпізнавання предмета за ознаками, добір узагальнюючих слів

+ накопичення літературного досвіду;
+ ґрунтовна робота над мовним матеріалом;
+ стилістична робота;
+ застосування ефективних форм роботи;
- не проведене упорядкування матеріалу;

+ формування вмінь виділяти основну тезу висловлювання;
+ розвиток умінь визначати послідовність мікротем;
+ визначення смислових зв'язків між реченнями чи частинами тексту;
+ удосконалення вмінь визначати спосіб викладу думки;
+ повнота розкриття теми;
+ формування навичок планування тексту;
+ витримана послідовність викладу;
+ пропорційність частин плану;
- складання плану без виділення істотних ознак тексту, розгляду малюнка;
- складений раніше план не уточнювався;

+ пояснення, уточнення розуміння слів, понять, термінів;
+ культура мовлення учителя;
+ увага до будови слова;
+ орфографічна підготовка до написання тексту;
+ відповідність типу мовлення і стилю завданням розкриття теми твору;
+ розвиток пізнавальних умінь;
+ формування вмінь добирати влучні слова, вирази та висловлювання;

до групи і групи до узагальнюючого); **лексико-стилістичні вправи** (добір найбільш влучних слів, усунення їх повторення, виділення особливо вагомих слів для вираження думки тощо). Відбір доцільних слів та виразів до кожного пункту плану (мовні засоби).

Робота з реченням (побудова з опорою на сюжетну гру, малюнок, зразком; поновлення речень з розрізнених слів тощо). Творення текстів різних типів (розповідь, опис, міркування) і стилів (художнього, науково-популярного, ділового) залежно від мети, ситуації мовлення, з урахуванням адресата висловлювання.

Орфографічна підготовка.

VI. Складання усної зв'язної розповіді учнями.

На дошці — тема і план твору. Добір опорних слів та виразів до кожного пункту плану, варіантів речень, словосполучень.

Складання усного тексту твору. Урахування основних вимог до твору — змістова послідовність і зв'язність думок; їх емоційна і лексико-стилістична виразність; точність словесних формулювань.

Рецензування складеного тексту.

- + застосування конструктивних вправ;
- + врахування словниково-стилістичних помилок;
- + аналіз мовностилістичних помилок;
- + дотримання норм словотвору і словозміни;
- + у розповідному тексті є елементи опису;
- + правильне вживання слів, їх різноманітність;
- + усвідомлення синтаксичних конструкцій;
- + орфографічна і пунктуаційна грамотність;
- недостатня мовленнєва діяльність учнів;
- не проведено мовну підготовку;

- + активізація класу в процесі мовленнєвої діяльності;
- + дидактична цінність роботи;
- + формування вмінь переказувати близько до тексту (репродуктивний переказ);
- + ознайомлення з прийомами добору доцільних форм словесного вираження думок і почуттів;
- + застосування творчого переказу;
- + розвиток орфоепічних умінь;
- + культура мовлення учнів;
- + колективне творення образного уявлення про тему;
- відсутність плану аналізу створеного тексту;
- багаторазове переказування складеного колективно твору;
- відсутність підсумків аналізу твору вчителем;

VII. Написання тексту твору учнями.

Зосередження уваги на побудові та змісті тексту, повноті розкриття теми; на стилі твору та типі мовлення; на зв'язках у викладі питань плану, означенні композиційних частин (зачин, основна частина, заключна); співрозмірність елементів композиції (найбільша основна частина, вступ і висновок не більше однієї п'ятої обсягу усього тексту), робота з чернеткою.

Написання твору начисто.

VIII. Самоперевірка та удосконалення тексту, виправлення недоліків і помилок.

Аналіз змісту, розкриття теми твору; наявність задуму, ступінь його реалізації та оригінальність; мова твору. Колективне редагування кількох уривків з твору. Самостійне вдосконалення учнями власних творів (якщо є потреба).

IX. Читання одного — двох кращих творів.

- + надання індивідуальної допомоги учням;
- + позитивна творча атмосфера у класі;
- + системний підхід до остаточного варіанту твору;

- + індивідуально-диференційований підхід;
- + розвиток навичок аналізу, самоконтролю;
- + формування вмінь висловлювати оцінні судження, доводити власну думку;

- + стимулювання до подальшого написання творчих робіт.

На кожному етапі заняття реалізується зміст основних напрямів з розвитку зв'язного мовлення: розвиток комунікативних здібностей; удосконалення звуковимови учнів та граматичного ладу їх мовлення, підвищення мовної культури; збагачення, уточнення і активізація словникового запасу молодших школярів, умінь

вживати слова у властивому для них значенні, користуватись виражальними засобами мови залежно від ситуації та мети висловлювання, послідовно і логічно викладати думку; оволодіння нормами українського літературного мовлення. Усі етапи заняття мають відповідати визначеним програмою завданням.

Крім зазначених, необхідно дотримуватись і таких методичних вимог до проведення заняття з розвитку зв'язного мовлення: єдність розвитку мовлення і мислення; взаємозв'язок усного і писемного мовлення; зв'язок роботи з розвитку мовлення і вивчення граматичного та орфографічного матеріалів з читання; єдність навчальної, розвивальної і виховної мети заняття; наявність мовленнєвих ситуацій, що спонукають до живого спілкування; робота над текстом (спостереження за смисловою єдністю тексту; добір відповідного заголовку до тексту, робота над структурою тексту різних типів мовлення тощо).

За метою, завданнями, структурою заняття розвитку мовлення різноманітні. Однак в процесі кожного заняття прослідковуються певні етапи, які й становлять основу для будь-якого заняття розвитку зв'язного мовлення. Кожен з цих етапів має свої характерні особливості. Так, на етапі **актуалізації чуттєвого досвіду учнів** важливо аргументувати і доводити власні думки спостереженнями, життєвим досвідом, літературними прикладами; епізодами з кінофільмів, телепередач; на основі власної образної уяви.

На етапі **мовленнєвої підготовки** доцільним є використання відповідних **вправ** на удосконалення умінь **добирати мовні засоби** (словникова робота) - спільні пошуки кращих мовних варіантів для вираження думки; колективне спостереження за функціонуванням слова, речення, інтонації у мовленні, їх роль у передачі інформації чи створенні художнього образу, обґрунтування вибору автором мовних засобів; словесне малювання за мотивами літературного чи музичного твору; конструктивні вправи (відновлення, поширення, зіставлення).

Під час **навчання складати зв'язні розповіді** варто скористатися такими пам'ятками:

Пам'ятка для роботи над детальними переказами:

1. Прочитування (прослуховування) тексту; запам'ятовування послідовності подій.
2. Визначення основних смислових частин.
3. Добір заголовків до частин оповідання (формулювати своїми словами чи словами з тексту).
4. Переказ тексту за планом.
5. Перевірка.

Пам'ятка для роботи над стислим переказом:

1. Прочитування (прослуховування) тексту.
2. Складання плану (поділ тексту на частини, визначення головних, добір заголовків).
3. Виділення важливих думок (2–3 речення) у тексті до кожного пункту плану.
4. Стислий переказ тексту за планом (2–3–4 речення на кожний пункт).
5. Перевірка.

Методика заняття **написання твору** має конкретизуватись такими етапами роботи: 1. Вибір теми твору. 2. Визначення основної думки. 3. З'ясування композиції (логічної побудови) тексту. 4. Складання плану. 5. Мовна підготовка. 6. Творення усного тексту. 7. Первинне написання тексту. 8. Удосконалення написаного, редагування. 9. Остаточний варіант твору.

Головною метою **етапу самоперевірки, редагування** є удосконалення мовлення молодших школярів. Об'єктом уваги учителя мають стати такі питання: 1. Чи відповідає зміст висловлювання заголовку? 2. Можливо, пропущено щось важливе? Чи немає зайвих слів і речень? 3. Які частини (мікротеми) виділено? Чи достатньо вони розкриті? Як зв'язуються частини висловлювання і речення? Чи немає повторень? Як їх усунути? 4. Які слова, речення дібрано влучно, допомагають зримо уявити предмет, явище, що описуються? Які слова недоречні? 5. Чи цікаво і зрозуміло все викладено?

У процесі **перевірки та аналізу учнівських робіт** учитель звертає увагу на такі основні питання — композиція та зміст тексту; розкриття теми (відповідність змісту дійсним фактам, повнота розкриття); план, композиція, послідовність (правильність складеного плану, послідовність викладу, чи пропуск важливого, чіткість висловлення основної думки, наявність висновків); обсяг твору, пропорційність його частин, доцільність абзаців; мовне оформлення: відповідність типу мовлення і стилю темі твору і ситуації; суттєві порушення єдності стилю; наявність у розповідному тексті елементів опису, міркувань; кількість і розміри речень, правильність вживання слів; орфографічна та пунктуаційна грамотність; дотримання норм словотвору та словозміни, зв'язку між словами у словосполученні та реченні.

Під час **виправлення орфографічних помилок** у творах і переказах враховуємо:

виправляється помилка, але не підкреслюється орфограма в словах на правила, які ще не вивчались;

виправляється помилка, підкреслюється орфограма в словах, правопис яких не перевіряється, а запам'ятовується;

якщо правило правопису слова вивчалось, то помилка не виправляється, а лише підкреслюється.

Крім зазначених виправлень, допускається вживання умовних позначок:

Z — абзац,

√ — необхідність доповнення (пропущено щось важливе),

[ ] — зайве.

Для ефективного проведення редагування, удосконалення усного та писемного мовлення учитель встановлює прогалини у знаннях і вміннях учнів, вирішує, з ким із них треба попрацювати індивідуально.

Для цього він облікує помилки — словниково-стилістичні і мовностилістичні.

Щоденник обліку помилок може мати такий вигляд:

Прізвище, ім'я, по батькові	Орфографічні помилки	Словниково- стилістичні	Мовностилістичні помилки

Словниково-стилістичні помилки — вживання розмовно-просторічних та діалектних слів; невміння використовувати слова відповідно до їх значень, синонімів; повторення тих самих слів тощо.

Мовностилістичні помилки — порушення звичайного порядку слів; змішування прямої і непрямой мови; невміння визначити межі речень тощо.

На основі обліку планується подальша робота з розвитку зв'язного мовлення, визначаються напрями і форми індивідуальної роботи з учнями.

Найуживанішими формами заохочення дітей до складання творів є: оцінювання та його обґрунтування; читання кращих учнівських робіт; рекомендація окремих творів до шкільної газети, класного альбому.

Твори в початкових класах проводяться як навчальні вправи, тому рекомендується позитивне оцінювання[2].

Проводячи роботу з розвитку зв'язного мовлення, вчитель на всіх етапах заняття має забезпечувати:

відповідне мовленнєве середовище;

створення мовленнєвих ситуацій;

засвоєння учнями достатнього словника, граматичних форм;

зв'язок з матеріалом, який вивчається на заняттях мови, читання;

високу культуру усного та писемного мовлення.

\\ОРИЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Методика **читацької підготовки** (за класами) визначається залежно від основних завдань і умов навчання, **рівня загальної готовності** учня до навчання, **ступеня** оволодіння технікою читання, **уміння слухати**, сприймати і відтворювати прочитаний твір у своїй уяві, **знання** дитячих книг. Тому зрозуміло, що для читача 6-ти років, який ледве читає, і третьокласника з достатньою технікою читання 100 слів за хвилину та набутим досвідом роботи з книгою методика заняття має бути різною за структурою, кількістю відведеного часу (на підготовчому етапі — 15–20 хвилин щотижня; на основному — один заняття 2 рази у місяць), навчальним матеріалом, обсягом і змістом читацької діяльності.

Підготовчий етап (1 клас). Опрацювання дитячої книги — це виховання інтересу до роботи з нею. Учні набувають початкові знання про книгу як об'єкт діяльності; сприймають і відтворюють прослуханий твір з допомогою вчителя. Обсяг тексту для читання вчителем вголос — 1-2 сторінки. Підготовчий етап — за суттю є навчанням читацької грамоти.

Початковий етап (2 клас) — передбачається напівсамостійна читацька діяльність з надзвичайно важливою роллю вчителя як керівника дитячого читання. Сприйняття та відтворення тексту відбувається через самостійно прочитаний твір. Обсяг творів для самостійного читання — від 140 до 400 слів, а твори для читання вчителем — від 500 до 1500 слів.

Початковий етап — це етап набуття певного рівня літературного розвитку і самостійних спроб дітьми своїх сил у читанні книг під керівництвом учителя.

Основний етап (3, 4 класи) — власне позакласне читання, тобто формування умінь добирати і читати книги без допомоги вчителя, самостійно осмислювати прочитане; розвиток читацьких інтересів та нахилів.

Тема:

Мета:

мотиваційна — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів діяльності (план);

когнітивна — знайомити учнів з дитячою літературою; формувати інтерес до книги, до самостійного читання; розвивати у школярів уміння грамотно добирати книги, повноцінно сприймати, відтворювати зміст прочитаних творів; висловлювати своє ставлення до прочитаного; поглиблювати бібліотечно-бібліографічні знання; удосконалювати уміння й навички читання; розвивати навички мовленнєвої діяльності (сприймання на слух тексту, розуміння і запам'ятовування його змісту, усвідомлення структури та його деталей); опрацьовувати діалоги; проводити переказ; будувати зв'язні висловлювання (тексти), на основі прочитаного, за ілюстраціями до текстів казок тощо);

практична — розвивати пам'ять, стійку увагу, спостережливість у процесі виконання вправ; розвивати аналітико-синтетичні уміння, уміння порівнювати, зіставляти, узагальнювати, систематизувати в процесі виконання вправ;
поведінкова — формувати в учнів елементарні морально-естетичні уявлення, виховувати громадянські почуття, любов до кращих зразків усної та поетичної творчості, шанобливе ставлення до книги.

Обладнання заняття: таблиці-схеми, ілюстрації, предметні малюнки, ТЗН, читанки, хрестоматії, щоденники читачів.

Структурні компоненти заняття та їх зміст:	Оцінка змісту і методики заняття (окремі зауваження)
<p>I. Підготовча робота до сприймання твору (3–5 хв). Орієнтовний зміст роботи, види, форми. Знайомство з новими дитячими книгами через книжкову виставку; слово вчителя, бесіда; перегляд предметно-сюжетних малюнків, одного-двох кадрів діафільму, слайдів; бесіда за спостереженнями учнів, актуалізація відповідного життєвого соціального досвіду.</p>	<p>+ цілеспрямоване ознайомлення з книжковою виставкою; - питання бесіди спрямовані лише на аналіз бібліографічного апарату книги, а не на її зміст; + застосування проблемно-пізнавальних завдань; + формування бібліотечно-бібліографічного досвіду; - відсутність завдань, які допомогли б учням правильно сприймати твір.</p>
<p>II. Виразне читання твору (3–7 хв). Зразок правильного виразного читання вчителем твору. Первинне ознайомлення з різними жанрами (практичний рівень). Зразки правильного користування книгою (для наслідування вчителя, його бережливого ставлення до книги).</p>	<p>+ читання учителем напам'ять пісень, приказок, ліричних творів; + під час читання вчитель тримається зібрано, невимушено; + у процесі читання відриває погляд від книги, переводячи його з одного учня на іншого; + підкреслено бережливо тримає, перегортає сторінки книги;</p>

III. Колективне відтворення прослуханого, роздуми над прочитаним (4–5 хв).

Осмислення ознак сприйнятого на слух тексту; відповіді на запитання учителя ; бесіда-дискусія; роздуми над прослуханим; відтворення деталей змісту, картин сюжету твору; читання уривків; інсценізація, хорова декламація, заучування напам'ять рядків вірша, діалогів; відгадування загадок; вільні висловлювання щодо прочитаного; словесне й графічне малювання; постановка живих картин; літературні ігри тощо.

IV. Знайомство з новим твором, книгою під керівництвом учителя (15 хв).

Розгляд книги, знаходження відповідного твору; обкладинки, ілюстрацій; визначення за допомогою учителя орієнтовного змісту книги, оповідання, осмислення заголовку з опорою на текст і власний досвід; самостійне читання-розгляд названого учителем твору за диференційованими завданнями: прочитати, розглянути ілюстрації, зіставити їх зміст з текстом. Бесіда за змістом прочитаного, бесіда-дискусія, бесіда-роздуми.

- + практична спрямованість етапу заняття;
- + раціональне використання часу;
- + оптимальний добір форм роботи;
- + удосконалення навичок зв'язного мовлення;
- + зв'язок із життєвим досвідом учнів;
- + забезпечення активної участі всіх учнів класу у колективному відтворенні;
- + використання активних творчо-пошукових методів опрацювання тексту;
- одноманітність завдань, репродуктивний їх характер;
- пасивна читацька діяльність учнів;
- недостатній обсяг активних методів, які б спонукали учнів до літературно-творчої діяльності з книгою на занятті;

- + використання завдань, які спонукають учнів самостійно думати над книгою;
- + дотримання гігієнічних вимог до книги;
- + добір творів, невеликих за обсягом (приблизно 1 сторінка);
- + зв'язок з попереднім (першим) етапом, використання отриманих бібліотечно-бібліографічних знань;
- + застосування диференційованих завдань для прочитування і осмислення змісту твору кожним учнем;
- + задоволення учнів від виконаного читацького завдання, від зустрічі з цікавою книгою;
- непосильність завдань;

V. Рекомендації щодо самостійної роботи з книгою вдома, у класі, у позаурочний час (2–3 хв).

Можливі завдання: відшукування певної книги; малювання, ліплення, виготовлення поробок головних героїв, епізодів твору; проектування обкладинки книги; придумування казок, загадок, лічилок, прислів'їв тощо; створення власних міні-творів на основі прочитаного, інших творчих робіт.

- відсутність контролю за розумінням, якістю читання;
- недостатньо книг для роботи;
- не використані бібліотечно-бібліографічні знання, відомості отримані на першому етапі

- + стимулювання бажання учнів самостійно шукати і за можливістю читати вдома книги;
- + врахування індивідуальних смаків та літературних нахилів учнів;
- побудова навчального процесу без врахування читацької підготовки учнів класу;
- рекомендації не дані

Початковий етап (2 клас)

Структурні компоненти заняття і їх зміст:	Оцінка змісту і методики заняття (окремі зауваження)
<p>I. Робота з книжковою виставкою (до 5 хв).</p> <p>Вирішення завдань на орієнтування у книгах: визначення змісту книги за зовнішніми прикметами; визначення теми за заголовками; розпізнавання твору в різних виданнях; формування вмінь з багатьох книг вибрати одну на певну тему. Формування уявлень про книжкову виставку, книжковий плакат. Розширення знань про назви дитячих книжок, творів; удосконалення знань про заголовки книжки, прізвище автора, структурні елементи книжки та їх призначення (обкладинка, корінець, сторінка, ілюстрації), про основні</p>	<ul style="list-style-type: none"> + відповідне книжкове оточення, наявність книжкової виставки; + ефективний добір завдань на формування вмінь правильно вибрати книгу для самостійного читання; + практична спрямованість етапу заняття; + знайомство з новими засобами орієнтації у світі книжок; + розширення читацького кругозору і досвіду учнів; - відсутність куточка читача; - відсутність змінного рекомендаційного плаката, який

правила поводження з книгою, правила користування бібліотекою.

II. Читання учителем літературного твору вголос (5хв).

Читання учителем твору із книги, вміщеній серед інших на книжковій виставці, на сприймання якої діти вже зорієнтовані методом розгляду-читання на першому етапі.

III. Колективне відтворення прослуханого (8 хв).

Бесіда-роздум над прочитаним; визначення прослуханого твору за жанровими ознаками; оцінювання за допомогою учителя вчинку героя з опорою на текст і власний досвід; осмислення й відтворення ідейного задуму прослуханого твору, висловлення власного ставлення до прочитаного; формування здатності засвоювати з тексту найкраще і найцінніше.

вчитель готує до кожного заняття позакласного читання;

+ виразне читання учителем твору;
+ дотримування гігієнічних навичок роботи з книгою;

+ вільна орієнтація в тексті;
+ чітке розмежування учителем жанрової специфіки літературних творів;

- відсутність диференціації літературних жанрів під час читання, врахування їх специфіки;
- неоволодіння голосом, невміння користуватися жестами, мімікою, інтонацією під час читання.

+ використання різноманітних активних форм і методів опрацювання творів;
+ диференційований та індивідуальний підходи до навчання;
+ робота над культурою мовлення;
- застосування у великій кількості запитань та завдань репродуктивного характеру;
- пасивна читацька діяльність учнів;

+ акцентування уваги на самостійному детальному розгляді книги;

IV. Самостійне знайомство з новою книгою (до 5 хв).

Самостійний розгляд зовнішніх прикмет книги та визначення за ними можливого її змісту. Настроювання школярів на читання нової книги без допомоги учителя.

V. Читання учнями названого вчителем твору мовчки (7-10 хв).

Формування вміння зосередитися на читанні запропонованого учителем тексту. Створення умов для правильного самостійного вдумливого читання учнів без відволікань.

VI. Вияв і оцінка самостійного читання книги (7–10 хв).

Контроль за самостійним читанням тексту, перевірка розуміння самостійно прочитаного тексту. Формування здатності самостійно освоювати текст за рахунок колективного досвіду; розвиток культури читання — спроможності дитини до систематичного індивідуального осмислення і засвоєння книг у процесі і після читання; глибоке проникнення у текст: розуміння його змісту, основних ідей (авторська думка).

VII. Рекомендації до позаурочної роботи з книгою (1–2 хв).

Повідомлення наступної теми заняття з позакласного читання; рекомендації щодо правильного вибору книг, правил користування бібліотекою. Робота з книжковим рекомендаційним плакатом, ознайомлення з книжковою

+ пробудження та формування інтересу до книг, до самостійного читання;

+ правильний вибір книги для самостійного читання;

+ контроль за дотриманням гігієнічних правил поводження з книгою;

+ обов'язковий попередній розгляд книги без втручання вчителя;

+ позитивна атмосфера роботи в класі;

- не вистачає книжок для роботи;

+ підбір вправ для перевірки готовності учнів до самостійного читання вголос;

+ урізноманітненість форм і методів опрацювання прочитаного учнями твору;

+ залучення до участі у бесіді всіх учнів;

- відсутність контролю за якістю самостійно прочитаного;

+ доступність рекомендації літератури;

+ удосконалення бібліотечно-бібліографічних знань;

+ зацікавлення учнів темою наступного заняття;

+ наявність чітких настанов щодо подальшої читацької діяльності з

виставкою, ілюстративною картотекою.

книгою;
- відсутність рекомендаційного плакату;

Основний етап (3, 4 класи)

Структурні компоненти заняття і їх зміст:

I. Робота з прочитаними до заняття книгами (10 хв).

Розширення й упорядкування читацького кругозору учнів за допомогою колективного досвіду. Контроль учителем самостійної читацької діяльності учнів такими способами: називання прочитаних книг по черзі; короткий переказ змісту; аналіз виставки книг тощо. Облікування учителем готовності до заняття кожного учня за такими показниками: де брали книги для читання, якими бібліотечно-бібліографічними прийомами користувалися, чи не помилилися у виборі. Удосконалення знань про принципи розстановки книжок на стелажах в умовах вільного доступу, аналіз структурних елементів книг (титульний лист, зміст, передмова, анотація, післямова) та їх призначення; усвідомлення особливостей періодичних видань порівняно з іншими друкованими виданнями, засоби знайомства з ними; спрямування на читання поширених дитячих газет і журналів.

II. Обговорення прочитаних до заняття книг (до 25 хв).

Бесіда про героїв книг та їх авторів. Формування вмінь ставити та

Оцінка змісту і методики заняття (окремі зауваження):

+ урізноманітнення форм перевірки готовності учнів до заняття;
+ ведення класного журналу (зошита) обліку читацької підготовки учнів класу;
+ виявлення учнів, які постійно не готуються до заняття;
+ стимулювання бажання учнів готуватися до заняття;
+ диференційований підхід до організації самостійного читання учнів;
- відсутність постійного контролю за успіхами всіх учнів;
- допомога і підтримка у підготовці нечитаючих учнів до заняття;
- попередження можливих помилок у виборі книг до заняття;
- відсутність уваги до формування нових чи удосконалення відомих бібліотечно-бібліографічних понять.

+ формування у школярів звички вслуховуватись у запитання вчителя і відповіді учнів;
+ немає жодного нечитаючого учня;

обговорювати питання, у відповідях на які з'ясовується розуміння інформації та її видів (наукова, художня) з опорою на зовнішні показники книжки та її довідково-ілюстративний апарат; робити повідомлення на задану тему, опис предмета або наукового факту з довідника, хрестоматії, дитячої книжки; читати й осмислювати науковий текст знаходити і формулювати питання, відповіді на які даються в тексті; використовувати малюнки, схеми, таблиці, вміщені в книжках для уточнення суті прочитаного; користуватися енциклопедичним текстом для одержання фактичних даних; правильно оцінювати і висловлювати своє ставлення, під час самостійного читання звертатися до передмов (післямов), анотацій, ілюстрацій для поглиблення розуміння прочитаного; визначати орієнтовний зміст книжки за титульними даними, анотацією, ілюстраціями; вільно орієнтуватися в прочитаному тексті і користуватися вибірконим читанням для підтвердження суджень; стисло переказувати текст за завданням учителя; користуватися довідковою літературою під час читання для уточнення розуміння значення слів, одержання відомостей про події, факти, людей; виконувати основні правила гігієни читання.

III. Доповнення, уточнення читацького досвіду учнів учителем (до 5 хв).

Слово (монолог) вчителя, спрямоване на читацьке ставлення

- + добір завдань, які б спонукали дітей шукати відповіді у прочитаних книгах;
- + забезпечення кожному учневі найактивнішої участі у загальній роботі;
- + дискусії за прочитаними творами;
- + супроводження відповідей учнів вибірконим читанням;
- + самостійне осмислення змісту прочитаних творів;
- + вміння уважно і зацікавлено слухати товариша, доповнювати його відповідь;
- + різноманітність методичних прийомів і засобів опитування;
- + розширення читацького кругозору школярів;
- + розуміння й виконання правил користування книгами;
- + вдосконалення самостійної читацької діяльності, швидкості й точності орієнтування в доступному колі книг;
- + самостійне звертання учнів до тексту на підтвердження висловлювання;
- репродуктивний характер бесіди;
- довільні перекази, індивідуальні звіти окремих учнів;

+ виховання інтересу до літератури, самостійного читання;

школяра. Учитель доповнює, уточнює літературний досвід учнів точністю висновків, коригує дитячі судження з прочитаного ними, розширює кругозір учнів новими літературними іменами, назвами книг тощо.

IV. Завдання додому (3 хв).

Оголошення теми наступного заняття позакласного читання; робота з рекомендаційним змінним плакатом. Формування вмінь користуватися рекомендаційним плакатом під час вибору книг до заняття, каталогом, ілюстративною картотекою, книжковою виставкою, вільним доступом до книг дитячої бібліотеки.

Усвідомлення питань наступної теми, щоб викликати інтерес до неї.

- + показ нових книг різних жанрів, періодичних видань;
- + використання довідкової літератури;
- + подолання прогалин у читацькому становленні учнів;
- + добір цікавого літературного матеріалу для коригування учнівських висновків за прочитаним;
- + розширення кола дитячого читання, читацьких можливостей учнів;
- + культура мовлення учителя;
- + читацький досвід учителя, його літературні смаки, обізнаність;
- відірваність монологу учителя від теми позакласного читання, читацьких потреб учнів;

- + чітке формулювання теми заняття;
- + урахування читацьких можливостей учнів класу;
- + знання можливостей шкільної бібліотеки, наявного бібліотечного фонду книг за темою;
- + стимулювання активної громадської діяльності учнів як читачів;
- відсутність інтересу до теми наступного заняття позакласного читання;
- не представлено рекомендаційний плакат до наступного заняття.

Позакласне читання — складова частина навчального предмета початкової ланки «Читання і розвиток мовлення».

Заняття позакласного читання має забезпечити педагогічне керівництво самостійним читанням учнів та сприяти формувати у них основи читацької самостійності:

- а) орієнтуватись у книжковому світі, вибирати для читання високохудожні твори відповідно до своїх літературних уподобань, інтересів;
- б) повноцінно сприймати твір, грамотно працювати з текстом (правильно,

швидко, виразно читати, свідомо);

в) осмислювати і відтворювати зміст прочитаних творів, висловлювати своє ставлення до прочитаного, тобто формувати здатність самостійно засвоювати з прочитаного найкраще і найцінніше, що виробило людство впродовж століть.

На занятті позакласного читання розширюються, поглиблюються знання, здобуті під час класного читання. Програма позакласного читання має реалізовуватись через провідні методики опанування літературою і дитячими книжками: читання-розгляд з цільовою метою на довідково-інформаційний апарат книжки та її художньо-графічне оформлення; виразне читання вчителем твору без будь-якої додаткової пояснювальної роботи і читання учнями на основі наслідування; пояснювальне читання на опанування тексту частинами за питаннями; літературне читання з елементами літературного аналізу; виховне читання з вільною бесідою морально-етичного плану; метод творчого читання з цільовим спрямуванням на творче втілення прочитаного [3].

Формування читацької самостійності учнів здійснюється на заняттях позакласного читання за такими етапами – **підготовчий** (1 клас), **початковий** (2 клас) і **основний** (3, 4 класи), які потребують реалізації у процесі навчання відповідної структури. Далі подано характерні ознаки та методичні коментарі до проведення частин заняття на кожному з трьох етапів.

На початку заняття **підготовчого етапу** (1 клас) важливо питання бесіди спрямовувати на виставку книг, на їх бібліографічний апарат, а не на зміст. Головним завданням **першого етапу** є формування бібліотечно-бібліографічного досвіду за програмою; налаштування на сприймання книги (твору), який читатиметься учителем.

Приклад:

- Подивіться уважно на обкладинку.
- Хто з вас бачив ці книги? Коли?
- Відшукайте серед них ту книгу, у якій є лише одне оповідання.
- Кого (що?) ви бачите на обкладинці?
- Покажіть, де написано прізвище автора, заголовок книги.
- Запам'ятайте: назву книги складають заголовок та прізвище автора.
  - Покажіть написи на титульній сторінці. Які з них є назвою книги?
  - Чи можна здогадатись про кого, про що вона? Як ви дізналися?

До проведення **другого етапу** заняття з дитячою книгою необхідною є підготовка вчителя до виразного читання твору. Учителем аналізується зміст і форма твору у їх єдності, обдумуються логічні паузи, добираються темп, висота, гучність голосу, з урахуванням жанрових особливостей тексту.

Виразне читання тексту вчителем є зразком читання; першою демонстрацією читання різних жанрів творів, а це формує уміння розрізняти твори на практичному рівні. Учитель читає зібрано, але невимушено, надмірно не жестикулюючи. Всі пісні, приказки, повтори треба читати напам'ять. Він дивиться в очі учням, переводячи погляд з одного на іншого.

Особливістю **третього етапу** заняття і важливою умовою ефективного сприймання літературного твору є те, що діти беруть активну участь у колективному відтворенні прослуханого. Використовуються активні, творчо-пошукові методи опрацювання: інсценізація, хорова декламація, заучування напам'ять рядків віршів, діалогів, відгадування загадок, вільні висловлювання щодо прочитаного, словесне і графічне малювання, постановка живих картин, ігри, читання-розгляд тощо.

Під час самостійного читання-розгляду книги (**четвертий етап**) учні аналізують назву книги, ілюстрації, намагаються прочитати окремі рядки, складають речення з опорою на ілюстрацію, зіставляють зміст малюнків з текстом, визначають інформацію на основі тексту. Учні, які вже читають, одержують складніше читацьке завдання. Результат самостійного читання-розгляду — задоволення від виконання завдання та зустрічі з цікавою книгою.

Домашнє завдання (**п'ятий етап**) вчитель не задає. До класного журналу записуються рекомендації щодо діяльності з книгою на тиждень. Звертаємо увагу на класну книжкову виставку, пропонуємо рекомендовану книгу.

Типові недоліки проведення занять з дитячою книгою: 1. Не всі учні мають книги. 2. Недостатній обсяг активних методів роботи з книгою. 3. Відсутність роботи на формування бібліотечно-бібліографічних навичок. 4. Проведення бесіди за запитаннями, що лише відтворюють зміст, але не вчать міркувати, творчо переосмислювати прочитане. Для забезпечення зазначеного доцільно проводити короткі моральні практикуми: вчити дітей визначати ставлення до героїв за допомогою авторського тексту (*Які слова з тексту свідчать, що він хороший?*); за допомогою ілюстрацій, що допомагають дитині уявити прочитане, полегшують сприймання. 5. Відсутність роботи щодо формування гігієнічних навичок, умінь користуватися книгою [2].

На **початковому етапі** (2 клас) позакласного читання з метою формування вміння орієнтуватися у книгах (**перший етап**) вирішуються такі завдання: з'ясування змісту книги за зовнішніми прикметами; визначення теми за заголовками; розпізнавання одного й того ж твору в різних виданнях; формування вмінь з багатьох книг вибрати одну на певну тему.

На **другому етапі** заняття вчитель читає твір із книги, вміщеної серед інших на книжковій виставці, на сприймання якої діти вже зорієнтувались методом розгляду — читання на першому етапі.

Бесіда-роздум на **третьому етапі** проводиться з використанням активних методів опрацювання. Головною метою запитань і завдань учителя є отримання інформації про вміння адекватно відтворювати сюжет та робити власні висновки з приводу прочитаного.

Самостійне читання — центральна частина, займає 10-12 хвилин (**четвертий та п'ятий етапи**). Учитель пропонує учням незнайому книгу для читання-розгляду. Щоб усі без винятку учні отримали задоволення від спілкування з цією книгою, даємо диференційовані завдання: одним прочитати

частину, іншим — весь текст. Завдання вчителя на цьому етапі — будувати роботу так, щоб учні привчалися без допомоги правильно налаштуватися на читання та самостійно читали-розглядали нову книгу, не відволікались під час читання, вдумувались у зміст, щоб взяти участь у колективній бесіді (*шостий етап*). Метою бесіди є перевірка готовності учнів до самостійного читання вголос. Учні, відповідаючи на посильні запитання вчителя, вголос перечитують рядки, у процесі бесіди доводять свою думку, підтверджуючи її авторським текстом. Якщо дітям сподобався твір, то допускається виразне читання і перечитування тексту. Результатом *шостого етапу* має бути повна поінформованість педагога про рівень читацької самостійності учнів класу, їхня емоційна насолода, задоволення від роботи з книгою на занятті.

Методичні поради до проведення заняття позакласного читання на *основному етапі* (3, 4 класи).

Метою *першого етапу* заняття є перевірка читацької готовності дітей: де брали книги для читання; якими бібліотечно-бібліографічними прийомами користувалися, чи не помилилися у виборі книги. Учитель бере читацьку діяльність учнів під свій контроль за такими орієнтовними запитаннями: 1. Чи знайшов учень книгу до заняття позакласного читання; чи прочитав хоч один твір? 2. Де взяв книгу? (У бібліотеці — класній, шкільній, міській, домашній). 3. Хто допомагав вибирати? 4. Чи правильно дібрана прочитана книга? На занятті ефективними є такі види контролю учителя за результатами самостійної читацької діяльності учнів упродовж двох тижнів: почергове називання прочитаної книги; стислий переказ її змісту сусіду за партою або в групі; аналіз виставки прочитаних книг; облікування учителем самостійного позакласного читання учнів у зошиті (журналі) тощо.

Особливістю *другого етапу* заняття є те, що за короткий проміжок часу вчителю потрібно забезпечити максимум участі кожного учня у колективній роботі; обговорити такі питання, які б спонукали дітей до пошуку відповіді у прочитаних книгах, викликали бажання відповідати на запитання, використовуючи прочитану книгу.

Найефективнішими формами роботи на цьому етапі є фронтальна бесіда, індивідуальні звіти, групові виступи, бібліотечно-бібліографічні діалоги, представлення книг, читацький залік, захист читацького формуляра тощо. Специфіка бесіди полягає у тому, щоб розвивати у школярів звичку вслуховуватись у запитання вчителя і відповіді учнів, щоб доповнювати їх своїми враженнями від прочитаних книг. У процесі бесіди формуються вміння ставити такі запитання, за якими з'ясовуються деталі сюжету, риси характеру персонажів, час, події; усвідомлюються ідея, тема, художні засоби, якими користується письменник. Необхідно враховувати, щоб запитання до тексту вимагали уважного прочитування; відповіді учнів, усі роздуми над прочитаним обов'язково підтверджувалися текстом, ілюстраціями, книжковим апаратом, супроводжуватись читанням уривків тексту, передмов, післямов, коментарів, довідкових матеріалів тощо. Раціональні прийоми: вибіркове читання; короткий

переказ окремих епізодів тексту; читання діалогів в особах, віршів напам'ять; підбір і об'єднання матеріалу на одну тему з різних літературних джерел.

Типова повна відповідь учня може бути за пам'яткою:

Я прочитав книгу

1. Автор.
2. Заголовок.
3. Підзаголовок, відомості про автора.
4. Передмова.
5. Час і місце подій.
6. Короткий переказ (поєднання з вибіркоvim читанням).

До *третього етапу*. Діти за два тижні прочитують багато різних книг, можуть вибрати їх вдало і невдало, читання може бути осмисленим і формальним. Саме тому важливе слово вчителя, яке має займати не більше 5-и хвилин; ілюструватися показом нових книг, малюнків, залученням довідкової літератури. Його мета — сприяти читацькому становленню школярів. Учитель у своєму монолозі доповнює, уточнює літературний досвід учнів точністю висновків, коригує дитячі судження з прочитаного ними, розширює кругозір учнів новими літературними іменами, назвами книг тощо.

На етапі пояснення домашнього завдання (*четвертий етап*) учитель чітко формулює тему заняття; визначає коло книжок, які діти зможуть розглядати і читати, або одну із них, яку самостійно виберуть; постійно орієнтує учнів на рекомендаційний список, складений учителем із врахуванням книжкового фонду класної, шкільної, міської (сільської) бібліотек. За два тижні до заняття вчитель знайомиться з наявним бібліотечним фондом книг за темою для того, щоб перший бібліотечно-бібліографічний посібник для учнів був достовірним і викликав довіру. Під час оголошення теми наступного заняття вчителю необхідно враховувати читацькі можливості учнів класу, шкільної бібліотеки, вирішити, які питання поставить нова тема читання, чим збагатить, який викличе інтерес. На цій основі складає орієнтовний рекомендаційний плакат до наступної теми позакласного читання і знайомить з ним у кінці заняття. Крім списку рекомендованої літератури, у ньому подаються завдання для самостійної читацької діяльності. Можна запропонувати учням скласти свої списки літератури. Варто на занятті провести конкурс на кращий список за змістом та оформленням [1].

Учитель стимулює громадську діяльність учнів як читачів щодо створення класної бібліотеки, книжкових виставок, картотек, надання читацької допомоги товаришам тощо.

Показники успішної роботи вчителя на **основному етапі** такі: немає жодного нечитаючого у класі; учні чітко усвідомлюють сюжет прочитаного, називають героїв, висловлюють ставлення до прочитаного; зіставляють будь-яку книгу з

темою дитячого читання і називають з пам'яті не менше, як 2-3 книги на кожну тему або прізвище письменника.

На **основному етапі** формування читацької самостійності молодших школярів вся навчально-виховна робота з дитячою книжкою планується так, щоб кожен учень навчився, а головне звик самостійно добирати і читати книжки, виходячи із загальної для всього класу мети і власних читацьких можливостей, які удосконалюються від заняття до заняття.

Об'єктом аналізу на всіх заняттях позакласного читання є і прочитаний текст, і книжка як джерело знань, як продукт духовної і матеріальної культури.

Головним показником досягнень у підготовці учня-читача є рівень розвитку навичок самостійної читацької діяльності. Учитель враховує уміння дітей самостійно та усвідомлено орієнтуватись у книзі чи кількох книгах за авторською і тематичною приналежністю, правильно називати книгу чи твір напам'ять, самостійно готуватися до відповіді за прочитаним удома на основі рекомендацій вчителя, використовуючи уміння працювати з текстом, отриманих на заняттях класного читання.

Список використаних джерел

1. Білявська Т. М. Методика навчання літературного читання. Миколаїв: СПД Румянцева, 2017. 109с.
2. Коваль Г. П., Деркач Н. І., Захарчук З. О., Іванова Л. І. Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. 2002. 213с.
3. Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржук Т. Б. Методика читання: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012. 280 с.
4. Котик Т. М. Методика літературної освіти молодших школярів: опорні конспекти лекцій для студентів спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ, 2014. 73 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З МАТЕМАТИКИ

Тема:

Мета:

мотиваційна — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів освітньої діяльності (план);

когнітивна — (які нові знання будуть засвоюватись на занятті, які вміння й навички треба формувати, які розвивати);

практична — (розвиток логічного мислення та математичного мовлення, пам'яті, уваги, просторової уяви, прийомів розумової діяльності — спостереження, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, конкретизація, удосконалення вмінь порівнювати, обґрунтовувати, доводити, проводити аналогію тощо), розвиток творчих здібностей учнів;

поведінкова — (моральне та національне, естетичне, трудове, фізичне виховання; формування допитливості і кмітливості; вмінь характеризувати реальні об'єкти і явища у математичний спосіб, виховувати акуратність, наполегливість і працьовитість, охайність у виконанні практичних завдань і веденні записів у зошитах тощо);

Обладнання заняття: підручник, наочні посібники, ТЗН.

Структурні компоненти заняття, їх зміст:	Оцінка змісту та методики проведення заняття (окремі зауваження):
<p>I. Організація класу: перевірка готовності учнів до заняття, наявності приладдя та дидактичного забезпечення у кожного (підручники, зошити з друкованою основою, конверти з індивідуальними завданнями тощо).</p>	<p>+ виховна спрямованість заняття; - відсутні нестандартні форми перевірки готовності та особистісної спрямованості такої роботи;</p>

II. Перевірка виконання домашнього завдання. Актуалізація опорних знань (7 хв).

У сильних учнів перевіряємо наявність домашнього завдання, пропонуємо виконати задані арифметичні дії над відповідями. З рештою учнів з'ясовуємо труднощі, що виникли під час виконання домашнього завдання.

Перевірка правильності виконання домашнього завдання у кількох учнів (повна чи вибіркова).

Індивідуальне опитування учнів біля дошки.

Підведення підсумків перевірки з оцінюванням досягнень окремих учнів, збір зошитів на перевірку.

Проведення фронтального опитування з метою перевірки теоретичних знань учнів.

Усний рахунок з елементами гри з метою актуалізації опорних знань, умінь і навичок учнів, робота з моделями лічильних одиниць з арифметичного ящика для відтворення знань про усну нумерацію чисел концентра «Тисяча», їх порозрядний склад, письмову нумерацію, щоб підготувати учнів до вивчення прийомів усного додавання й віднімання трицифрових чисел) тощо.

Виконання підготовчих вправ до сприймання нового матеріалу (усний рахунок, який проводиться у слуховій, зоровій чи зорово-слуховій формах, зокрема математичний диктант або ж дидактична гра-змагання).

- + використано особистісно-зорієнтований підхід до перевірки домашнього завдання;
- + наявний творчий підхід до перевірки правильності виконання домашнього завдання;
- + розвиток самостійності мислення;
- + використано елементи гри;
- + термінологічна робота;
- + підведено підсумки перевірки;
- + проведено оцінку виконання домашнього завдання;
- + використано різні види наочності;
- + висока активність класу;
- + проведено підготовчу роботу до сприймання нового матеріалу;
- нераціональне використання часу на перевірку домашнього завдання;
- недостатньо часу на проведення зазначеного етапу заняття;
- відсутній висновок про перевірку домашнього завдання;
- не продумана система завдань для перевірки алгоритмів дій;
- невдало використані виховні і основні можливості контролю та оцінки знань;
- + чіткий запис на дошці;
- + проведення математичного диктанту;
- + повторення особливостей дій, співвідношень між величинами та їх вимірами;

III. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми і завдань заняття (2–3 хв).

Постановка проблемних завдань, оголошення теми, розкриття вчителем її значення у курсі математики, визначення плану видів освітньої діяльності.

IV. Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу. Розвиток математичних знань, умінь і навичок учнів (8 хв).

Робота вчителя над розв'язанням поставленого завдання-проблеми з ґрунтовним поясненням, яке ілюструється моделями, малюнками, схемами, таблицями, символічними записами на дошці (у розгорнутому словесному поясненні треба виділити логічним наголосом ті положення, які становлять основний зміст нового матеріалу).

Перевірка первинного усвідомлення і осмислення нового матеріалу, початкове закріплення знань нової теми; використання методу бесіди, системи запитань, відповідаючи на які учні відтворюють основні теоретичні положення змісту теми, формулюють найважливіші

- + використано проблемний підхід до мотивації навчальної діяльності;
- + вдало підібрані питання, які сприяють актуалізації опорних знань і підготовці до сприйняття нового матеріалу;
- + виховання позитивного ставлення до навчання;
- мету заняття визначено неконкретно;
- не продумана бесіда, яка б сприяла мотивації навчальної діяльності;
- + учнів підведено до визначення теми та завдань заняття;
- + здійснено особистісно-зорієнтований підхід до учнів;

- + проблемний підхід;
- + використано різні види наочності;
- + застосування проблемних запитань;
- + особистісно-зорієнтований підхід;
- + розвиток різних форм діяльності учнів;
- + ефективне використання дидактичного матеріалу під час пояснення нової теми;
- + уміле поєднання словесних та пояснювально-ілюстративних методів і прийомів;
- + вміле застосування задач для проведення виховної роботи;
- + навчання працювати з книгою та іншими навчальними посібниками;
- + проведення самостійної роботи;
- недостатній час на первинне усвідомлення нового навчального матеріалу;

висновки, виписують формули чи зразки алгоритмів на дошці. Виконання завдань за зразком учнями, які усвідомили новий матеріал; для решти учнів проводиться ще раз детальніше пояснення, звертається увага на головне у змісті нового матеріалу. Колективна робота з розв'язування вправ; використання коментування. Самостійна робота для тих учнів, які у змозі самостійно виконувати вправи.

V. Закріплення, систематизація та узагальнення знань, розвиток умінь і навичок (18 хв).

Застосування теоретичних знань, алгоритмів обчислень, способів рішення текстових задач до розв'язування вправ на формування відповідних умінь та закріплення здобутих раніше знань, умінь і навичок.

Розв'язування вправ на застосування здобутих знань у змінених чи нових умовах.

Творче застосування здобутих нових знань до розв'язування нетипових задач.

Розв'язування окремими учнями завдань різними способами із застосуванням відповідного оформлення виконаного завдання.

Особистісно-зорієнтована навчальна самостійна робота та її перевірка.

Оцінювання (за потребою) навчальних досягнень учнів.

- використання коментування з метою розвитку мовлення;
- використання наочних посібників, які не відповідають санітарно-гігієнічним і естетичним вимогам;
- недостатньо продумана робота з розвитку самостійності, творчості учнів;
- недостатній зв'язок з раніше вивченим, не враховані досвід та знання учнів;

- + розвиток логічного мислення, математичного мовлення, вмінь зіставляти, порівнювати, узагальнювати;
- + застосування різноманітних за змістом вправ;
- + вмиле використання виховних можливостей контролю і оцінки знань учнів;
- + спрямування на розвиток самостійності, підвищення відповідальності за наслідками своєї роботи;
- недостатньо використані виховні можливості заняття;
- + наявний особистісно-зорієнтований підхід до формування умінь і навичок учнів;
- + самостійна робота учнів;
- + проведення навчальної самостійної роботи з метою оцінювання навчальних досягнень учнів;
- недостатня робота над помилками;

Розв'язування вправ, які вимагають включення нових знань у систему раніше здобутих та їх узагальнення.

VI. Завдання додому (2 хв).

- Повідомлення домашнього завдання із вказівками на сторінку та номери вправ.
- Інструктаж до виконання прикладів з вказівками на алгоритми обчислень, на властивості дій.
- Інструктаж до розв'язування задач, вказівка на тип задачі, складання плану та способу розв'язування, на ілюстрацію, схему чи графік тощо.

VII. Рефлексія заняття.

Відповіді на запитання — з чим познайомилися на занятті.
Оцінювальні судження про роботу класу та окремих учнів на занятті.
Виставлення оцінок учням, що активно працювали протягом заняття.

- не продумані диференційовані завдання;
+ систематизація та узагальнення знань учнів;
+ тісний зв'язок навчання з інтересами учнів;
+ активізація розумової діяльності учнів на основі створення проблемних ситуацій під час розв'язування нестандартних задач;

+ наявність інструктажу до виконання домашнього завдання;
- обсяг домашнього завдання не відповідає нормам;

+ залучення учнів до підведення підсумків заняття.
- не відведено часу на підсумок заняття;
- відсутність мотивування оцінок;

Процес формування будь-якого математичного поняття, обчислювальних навичок чи вмінь розв'язувати текстові задачі здійснюються не на одному занятті, а протягом кількох занять, взаємопов'язаних між собою у систему, в якій кожен заняття виконує свою роль відповідно до етапу формування певних знань, умінь та навичок. Отже, під час підготовки до заняття важливо з'ясувати, що вже знають і вміють учні, а також якими знаннями вони мають оволодіти на конкретному занятті. Це саме тому, що побудовою системи занять з будь-якої теми передбачається розподіл змісту навчального матеріалу за окремими заняттями у логічно обґрунтованій послідовності. У опрацюванні нового

матеріалу визначається така послідовність: а) підготовка до вивчення; б) початкове сприйняття та розвиток нових знань; в) закріплення знань та вироблення вмінь і навичок шляхом виконання різноманітних вправ; г) повторення, узагальнення та систематизація знань; г) перевірка знань і навичок, виявлення прогалин у знаннях, їх ліквідація.

Враховуючи логіку процесу навчання, який охоплює визначені етапи засвоєння знань і формування навичок, розрізняють такі типи занять: 1) заняття ознайомлення з новим матеріалом і здобуття нових знань і вмінь; 2) заняття закріплення нових знань, умінь і навичок; 3) заняття повторення, узагальнення та систематизації вивченого; 4) заняття перевірки знань, умінь і навичок з наступною роботою над помилками; 5) інтегрований заняття. Кожен тип заняття має певну, тільки йому властиву структуру, яка обумовлюється різними дидактичними вимогами. Аналіз дидактичної та методичної літератури, вивчення досвіду роботи вчителів початкових класів на заняттях математики дозволяє твердити, що найпоширенішим, найефективнішим за можливостями реалізації особливостей навчального предмета «математика», найбагатшим за різноманітністю змісту навчального матеріалу, методів і засобів, що використовуються на ньому, є комбінований заняття.

Структура заняття – це послідовність цілком організаційно завершених і логічно пов'язаних між собою, визначених у часі, складових частин заняття, які мають чітко виражену дидактичну мету, що реалізується у кожній частині. Основні структурні компоненти комбінованого заняття математики можуть слідувати один за одним у різній послідовності. Такий заняття включає всі структурні компоненти. Наявність чи відсутність того чи іншого елемента обумовлюється особливостями класу, змістом навчального матеріалу, рівнем математичної підготовки школярів та їхніми індивідуальними особливостями; завданнями заняття, методико-математичною підготовкою того, хто проводить заняття, тощо.

Успіх проведення заняття залежить не тільки від доцільно обраної його структури, але й від рівня теоретичних знань вчителя, від знання ним індивідуальних особливостей школярів та його вміння враховувати психологічні особливості дітей, від вміння тримати в полі зору всіх учнів класу, планувати розумове навантаження дітей, від ретельної підготовки вчителя до його проведення та від вміння аналізувати підготовлений і вже проведений заняття.

Вивчення стану викладання математики в початкових класах і рівня математичної підготовки учнів 1-4 класів, досвіду роботи вчителів, аналіз продуктів діяльності учнів дають підстави для висновку про недостатній рівень сформованості в них умінь розв'язувати складені текстові задачі. Внаслідок аналізу встановлено, що розвиток умінь розв'язувати складені задачі залежить у першу чергу від вміння розв'язувати прості задачі та виявляти основні типові помилки в уміннях розв'язувати складені текстові задачі. До них варто віднести відсутність таких умінь:

- правильно вибирати та обґрунтовувати потрібні арифметичні дії;
- аналізувати задачу;

- складати план розв'язування задачі;
- розв'язувати прості задачі, які є структурними компонентами складеної задачі;
- відрізнити просту задачу від складеної;
- виділяти відомі та невідоме, встановлювати між ними взаємозв'язок, який є основою вибору дії при розв'язуванні задач.

Ускладнює рішення складеної задачі несформованість прийомів розумової діяльності у дітей (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), відсутність зв'язку між етапами пошуку розв'язання задачі.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дозволив згрупувати **причини помилок у дві групи. До першої з них ми віднесли ті, що обумовлені недоліками у діяльності викладання, а до другої — недоліками у діяльності учіння.** Назвемо спочатку причини першої групи та деякі шляхи їх подолання. Вивчення досвіду роботи вчителів свідчить, що досить часто під час навчання учнів розв'язувати складені задачі порушуються вимоги теоретико-методичних основ. Щоб подолати означений недолік, потрібна копітка робота вчителів з оволодіння теоретико-методичними основами навчання учнів розв'язувати текстові складені задачі. Сюди ж слід віднести і ті випадки, коли вчителі, володіючи теоретико-методичними основами навчання учнів розв'язувати складені задачі, все ж таки порушують їх.

Спостереження за роботою вчителів дають можливість віднести до причин недоліків у сформованості умінь учнів розв'язувати складені задачі і те, що вони не завжди вчасно і вміло керують пошуком способу розв'язання задач. Так, більшість вчителів під час проведення аналізу задачі використовуює однаковий підхід до всіх учнів без врахування їхніх індивідуальних даних та рівня підготовки. Тому відсутня відповідність між рівнем розвитку і тих дітей, які ще не можуть виконувати узагальнення, і тих, хто вміє абстрагуватися від конкретного. Із двох підходів до аналізу задачі (аналітичного та синтетичного) вчителі, як правило, використовують лише один, забуваючи про те, що аналіз задачі синтетичним способом виявляється найбільш доступним для учнів, які мають розвине конкретне мислення, а аналітичний спосіб вимагає узагальненого мислення. Отже, причиною цього є відсутність особистісно-зорієнтованого підходу до організації процесу навчання учнів розв'язувати складені текстові задачі.

Щоб процес навчання учнів розв'язувати складені задачі носив особистісно-зорієнтований характер, треба бути обізнаним з індивідуально-психологічними особливостями та вже сформованими частковими уміннями, які є структурними компонентами загального уміння розв'язувати задачу. Так, з урахуванням помилок чи недостатньої сформованості тих чи інших умінь учнів необхідно використовувати такі особистісно-орієнтовані завдання: 1) якщо діти відчують проблеми із усвідомленням змісту задачі, то вправи мають містити допоміжні запитання; 2) з метою надання допомоги учням, які не розуміють змісту слів, що використовуються у задачі, чи відчують труднощі у виборі першої дії, необхідно використовувати завдання з додатковим вказівками; 3) щоб допомогти

школярам усвідомити задачу та знайти шлях її розв'язання, слід використовувати вправи з додатковою конкретизацією у вигляді частини чи повного короткого запису умови, схеми, моделі тощо; 4) якщо у дитини слабо сформовані навички самоконтролю, то необхідно використовувати завдання з вибором розв'язання із кількох заданих; 5) якщо учневі потрібна актуалізація опорних знань, умінь і навичок, то слід використовувати допоміжні вправи у вигляді простих задач, які входять до складу складеної; 6) коли учні стикаються з труднощами вже під час розв'язування задачі, то необхідно запропонувати їм вправи з виконаною деякою частиною завдання у вигляді першої чи другої дії, опорної схеми тощо.

Теоретико-методичними основами роботи над будь-якою складеною задачею передбачається дотримання наступних етапів: 1) ознайомлення школярів з умовою задачі; 2) проведення аналізу задачі або відшукування шляхів її розв'язання; 3) складання плану розв'язання задачі; 4) оформлення розв'язання задачі; 5) робота над розв'язаною задачею. Саме сутність вказаних етапів має довести вчитель до свідомості учнів у процесі навчання розв'язувати задачі.

Наступним етапом роботи над складеною задачею є її аналіз або відшукування способу її розв'язування. Аналіз задачі можна провести двома способами: аналітичним, тобто від запитання до умови, або синтетичним, тобто від умови до запитання. У методичній літературі не існує єдиної точки зору на те, яким способом проводити аналіз першої складеної задачі. Обирати спосіб аналізу необхідно, враховуючи індивідуальні психологічні особливості учнів класу.

Якщо рівень математичної підготовки класу високий, то краще використовувати спосіб аналізу задачі від запитання до умови. Провести його для задачі «У гаражі стояло 8 вантажних і 7 легкових автомобілів. 12 автомобілів виїхало із гаража. Скільки автомобілів залишилося у гаражі?» Міркування: що необхідно знати, щоб дати відповідь на запитання задачі? — треба знати загальну кількість автомобілів і кількість автомобілів, які виїхали із гаража (досить часто вчителі задовольняються такою відповіддю дітей: треба знати загальну кількість автомобілів. Це неправильно, адже задачу «У гаражі було 15 автомобілів. Скільки автомобілів залишилося у гаражі?» — розв'язати неможливо. Отже, вчитель повинен слідкувати за тим, щоб відповідь містила відомості про дві величини чи про одну та зв'язок між ними.). Які із цих даних нам невідомі? — загальна кількість автомобілів. Що необхідно знати, щоб визначити загальну кількість автомобілів? — кількість вантажних і легкових автомобілів. Чи відомі нам ці дані? — так.

Синтетичний спосіб аналізу задачі можна провести так: скільки вантажних автомобілів стояло в гаражі? — 8. Скільки легкових автомобілів стояло в гаражі? — 7. Що можна визначити за цими даними? — загальну кількість автомобілів (зазначимо, що досить часто учні, які не володіють умінням розв'язувати задачі, можуть дати ще два варіанти відповідей: на скільки більше вантажних автомобілів стояло в гаражі чи на скільки менше легкових

автомобілів стояло в гаражі. Непоодинокі випадки, коли вчителі говорять їм неправильно. Робити цього не можна, бо така відповідь на поставлене запитання правильна. Саме тому, вчитель повинен запитати, а що ще можна визначити за цими даними. Завдяки такому підходу школярі привчатимуться до ґрунтового аналізу математичних відношень.)). Що можна визначити, знаючи загальну кількість автомобілів та знаючи, що з гаража виїхало 12 автомобілів? — скільки автомобілів залишилося стояти в гаражі.

Учителі встигають протягом заняття, крім іншої роботи, розв'язати одну-дві текстові задачі, бо нераціонально використовують час у роботі над ними, наприклад, на обов'язковий скорочений запис задачі, який, як правило, виконують самі, а доволі часто і після розв'язання задачі. Короткий запис умови задачі потрібен під час аналізу кожного нового виду задачі чи закріплення її, але не як завершальний етап роботи над нею. Деякі вчителі не доводять до свідомості дітей і не підводять їх на практиці до розуміння того, що короткий запис допомагає краще зрозуміти задачу, дозволяє встановити взаємозв'язки між даними та швидше розв'язати задачу. Досить часто вчителі з метою допомоги учням при засвоєнні умови задачі використовують лише короткий запис умови, забуваючи про графічну ілюстрацію, або навпаки. Сказане проілюструємо на прикладі задачі на рух: “З двох міст одночасно назустріч один одному виїхали два мотоциклісти. Перший з них рухався зі швидкістю 90 км/год і проїхав до зустрічі 270 км. Яку відстань до зустрічі проїхав другий мотоцикліст, якщо його швидкість становила 80 км/год?”. Графічна ілюстрація до цієї задачі підштовхуватиме учнів до знаходження як раціонального, так і нераціонального способів розв'язування. На відміну від цього короткий запис у вигляді наступної **таблиці № 1** вимагатиме раціонального способу розв'язування.

Таблиця № 1.

	Швидкість	Час	Відстань
<u>I</u>	90 км/год	Однаковий	270 км
<u>II</u>	80 км/год		?

Перевірка домашнього завдання. На цьому етапі заняття здійснюється контроль, корекція і закріплення знань учнів за допомогою різних методик. Робити перевірку треба швидко, чітко, часто змінюючи форму. Залежно від мети заняття і змісту домашнього завдання перевірка може бути повною, вибірковою або зводиться до констатування факту, що завдання виконано. Повна і вибіркова перевірки мають поєднуватись з опитуванням учнів та з усними обчисленнями. Повна перевірка триває 5-8 хвилин заняття, перевіряється ступінь засвоєння математичних понять, обчислювальних прийомів, способів розв'язування задач тощо. Перевірку можна проводити так:

а) 2–4 учні на дошці записують розв'язання окремих прикладів з домашнього завдання (або аналогічних) і пояснюють спосіб вирішення;

б) якщо ж на домашнє завдання була задача, спосіб розв'язування якої треба засвоїти, то даємо для розв'язування на дошці двом учням подібні задачі;

в) поки учні (2–4) працюють на дошці, решта — під керівництвом вчителя перевіряє правильність виконання прикладів з домашнього завдання, які залишилися, читаючи голосно відповіді та обґрунтовуючи способи розв'язання. Перевірку задачі треба здійснювати, вимагаючи від учнів повторити стисло (за опорними словами) її зміст, повідомити план розв'язування, обґрунтувати суть кожної дії і сформулювати повну відповідь; г) після цього вчитель з учнями класу перевіряє правильність розв'язання прикладів чи задач на дошці. Якщо вправи були з домашнього завдання, то всі учні звіряють свої відповіді із записами на дошці.

Вибіркова перевірка триває 3–5 хвилин заняття. Звертається увага на ті приклади, які могли викликати труднощі, чи використовувались різні способи розв'язання, а також на важливі зв'язки між даними та шуканими величинами у задачі, які слугують теоретичною основою роботи над задачами на наступних етапах навчання. Як і під час перевірки, пропонуємо одному-двом учням виконати вправи на дошці з усним коментуванням або з розгорнутим записом пояснення способу розв'язання. Одночасно вчитель фронтально опитує решту учнів класу. Перевірка домашнього завдання може тривати 1–2 хвилини, виявляється наявність виконаного завдання через перегляд учнівських зошитів на партах. Перед цим доцільно запропонувати учням обмінятися зошитами і виконати взаємоперевірку правильності розв'язання домашніх завдань [4].

З метою економії часу на занятті доцільно використовувати прийоми перевірки, які вимагають попередніх записів (перед заняттям) на дошці, зокрема записати на дошці розв'язання домашнього завдання (повністю або частково), а учні на занятті звіряють правильність своїх відповідей; записати відповіді прикладів у порядку зростання, а учні на занятті зачитують послідовно умови тих прикладів, яким відповідають результати, подані на дошці; записати на дошці приклади без відповідей, а учні по черзі виходять до дошки і записують результати; записати приклади з відповідями, серед яких є кілька неправильних, а учні мають знайти помилки та виправити їх; записати ряд чисел, утворений з послідовності відповідей додаванням (чи відніманням) одного й того самого числа, на яке вкаже вчитель, а учні шляхом виконання оберненої дії називають відповіді розв'язаних вдома прикладів; записати число, що є сумою відповідей прикладів, розв'язаних вдома, учням на занятті запропонувати знайти суму відповідей і зіставити із записаним на дошці числом; записати у розгорнутій формі приклад обчислювального характеру, а на занятті запропонувати учням обґрунтувати алгоритм обчислення чи сформулювати властивості, на яких він ґрунтується; записати розв'язання задачі, а учні пояснюють зміст кожної дії тощо. Така різноманітність прийомів роботи на етапі перевірки домашнього завдання сприяє підвищенню активності учнів, розвитку їх спостережливості і кмітливості, аналітичного мислення, зацікавленості, самостійності у навчальній праці.

Опитування учнів. Опитуванням учнів передбачається контроль, корекція та перевірка знань, умінь і навичок учнів, закріплення і поглиблення розуміння вивченого матеріалу, підготовка до сприймання нових знань. Опитування треба проводити систематично, застосовуючи індивідуальний підхід до учнів, розвиваючи у них самоконтроль, зацікавленість у перевірці та оцінюванні знань, стимулюючи тим самим їх навчання.

У процесі опитування мають перевірятися стан засвоєння теоретичних відомостей, зокрема — знання принципів побудови послідовності чисел натурального ряду; принципів усної і письмової нумерації чисел — знання розрядів, класів чисел, співвідношень між розрядними одиницями, позиційний принцип цифри у числі; властивостей арифметичних дій, залежностей між компонентами і результатами арифметичних дій, правил порядку виконання дій у виразах; одиниць вимірювання величин — довжини, маси, часу, площі, співвідношень між мірами кожної величини; знання залежностей між пропорційними величинами — ціною, кількістю, вартістю; швидкістю, часом, відстанню; продуктивністю праці, часом, виконаною роботою та ін.; знання таблиць арифметичних дій, алгоритмів виконання усних та письмових обчислень; знання деяких геометричних фігур, їх властивостей[2].

У процесі опитування перевіряються вміння усно виконувати арифметичні дії у певних межах, самостійно складати таблиці додавання чи віднімання, множення чи ділення; застосовувати поза табличні прийоми усних обчислень; виконувати письмові обчислення за алгоритмами письмового виконання арифметичних дій; обчислювати значення виразів, що вміщують дві або більше арифметичних дій; розв'язувати прості та складені задачі, рівняння на основі залежностей між компонентами та результатами дій; розпізнавати геометричні фігури, їх елементи; вимірювати довжину відрізків, викреслювати найпростіші геометричні фігури тощо.

Усне опитування учнів доцільно проводити у двох формах: - викликаний до дошки учень виконує завдання на дошці і відповідає перед класом на поставлені вчителем чи учнями класу запитання; - під час перевірки домашнього завдання, фронтального опитування чи усних обчислень учень з місця відповідає на поставлені запитання. У кожному випадку оцінка (якщо це передбачено нормативними документами) виставляється за виконані 1–2 завдання та відповіді на 2–3 запитання теоретичного характеру. На одному занятті біля дошки можна опитати 3–4 учнів, а у процесі фронтального опитування — 5–6 учнів. Оцінка має бути об'єктивною і рівносильною як за змістом поставлених завдань, так і за їх обсягом.

Фронтальне опитування проводиться, коли біля дошки виконують індивідуальні завдання вчителя чи працюють за картками 2–4 учні. Для організації фронтального опитування застосовуємо бесіду, у процесі якої пропонуються запитання теоретичного характеру, окремі з яких ілюструються усними практичними вправами, а також розв'язуються усно задачі та приклади. Під час фронтального опитування доцільно застосовувати наочні посібники —

малюнки, таблиці, схеми, моделі лічильних одиниць, геометричні фігури та ін., що використовувались вчителем на попередніх заняттях, під час пояснення матеріалу. Опитування тісно пов'язане з усними обчисленнями, які виступають невід'ємним компонентом заняття.

Усні обчислення — це структурна частина заняття, яка зумовлена специфікою предмета математика і загальними завданнями її вивчення. Усні обчислення є обов'язковими на усіх заняттях математики, за винятком тільки тих уроків, на яких проводяться письмові контрольні роботи. Метою проведення усних обчислень є формування обчислювальних навичок, умінь розв'язувати усно задачі, вміло застосовувати закони і властивості арифметичних дій, а також формування математичного мовлення школярів, яке відображає рівень розвитку їх математичного мислення. Вправи для усних обчислень можна пропонувати у слуховій, зоровій або зорово-слуховій формах. Слухова форма організації усних обчислень часто реалізується у вигляді математичних диктантів; зорова форма — за допомогою різного роду таблиць — магічних квадратів, рамок, ігрових естафет, «сходинок», «чарівних ромашок», «чарівних плодкових дерев» та інших засобів, які дозволяють учням краще зосередитись на змісті дій, що виконуються над компонентами, які не потрібно «утримувати» в пам'яті, оскільки вони записані. Саме це і полегшує спосіб обчислення[5].

Повідомлення теми, мети, завдань заняття і мотивація навчальної діяльності. Тему нового матеріалу та мету його вивчення слід повідомляти після того, як перевірено домашнє завдання, проведено опитування та підведено підсумки перевірки у вигляді висловленого вчителем оцінювального судження про якість засвоєння учнями попереднього навчального матеріалу. Повідомляти тему заняття доцільно різними способами, зокрема — через розгляд поставленої вчителем задачі-проблеми, розв'язання якої вимагає нових знань. Формулювання теми і мети заняття тісно пов'язане з мотивацією навчальної діяльності. На цьому етапі вчитель розповідає дітям про місце нових знань у початковому курсі математики, про їх значення для подальшого навчання та для практичної діяльності людини. Далі проводить підготовку учнів до сприймання і вивчення нового матеріалу. Підготовчим етапом до вивчення нового матеріалу передбачається актуалізація опорних знань учнів — відтворення потрібних (опорних) знань і вмінь, уточнення чуттєвого досвіду дітей та їхніх уявлень про терміни з даної теми відповідно до наукового розуміння поняття.

Вивчення нового матеріалу. Відбір методів вивчення нового матеріалу необхідно здійснювати з урахуванням змісту навчального матеріалу, рівня раніше здобутих учнями математичних знань, умінь та навичок, особливостей мислительної діяльності учнів. Під час вивчення нового матеріалу сумісна діяльність вчителя й учнів має відбуватись так, щоб з боку вчителя реалізувалася пояснювально-ілюстративна інформаційна функція методів, а з боку учнів — сприйняття, розуміння, запам'ятовування, засвоєння пропонованої вчителем інформації і здобуття вмінь застосовувати її до розв'язування задач. Ознайомлення з новим матеріалом треба проводити за такими методами:

розповідь, пояснення, проблемний виклад знань вчителем, репродуктивна, евристично-дедуктивна, евристично-індуктивна бесіди тощо.

Під час повідомлення теоретичної інформації, пояснення обчислювальних прийомів або способів розв'язування задач вчителю необхідно одним із зазначених раніше методів повідомити учням нові знання, пояснити всі положення, дотримуючись принципу доступності викладу, але не порушуючи принципу науковості; довести істинність цих положень і подати зразки прийомів практичної діяльності — розв'язання завдань певних типів. Застосовуючи методи усного монологічного викладу (розповідь, пояснення, проблемний виклад), вчитель формує правильну математичну мову в учнів, вміння оперувати математичною термінологією та символікою, подає зразки пояснень (розвиток зв'язного мовлення). Ось чому важливо навчити учнів уважно слухати вчителя під час монологічного викладу, сприяти осмисленню та запам'ятовуванню матеріалу. На основі пояснення матеріалу вчителем учні оперуватимуть готовими знаннями в межах репродуктивної пізнавальної діяльності.

Ефективною формою пояснення нового матеріалу, яка найбільше відповідає віковим можливостям молодших школярів, є діалогічна форма пояснення (бесіда), яка сприяє активізації діяльності учнів, розвитку у них умінь спостерігати і аналізувати математичні явища, формуванню вмінь підводити окреме під загальне і виконувати узагальнення. Метод бесіди доцільно застосовувати у ознайомленні із знаннями практичного характеру, під час ознайомлення з деякими обчислювальними прийомами, розв'язуванням рівнянь, властивостями арифметичних дій, способами розв'язування деяких типових задач тощо.

Первинне (початкове) закріплення знань. Після пояснення нового матеріалу здійснюється первинне закріплення його під керівництвом учителя, з'ясовується, як зрозуміли учні новий матеріал, як треба застосовувати його під час розв'язування наступних вправ. На етапі первинного закріплення вчитель пропонує учням відтворити зміст матеріалу, з яким вони ознайомились на попередньому етапі заняття, чи розв'язати певне математичне завдання з коментуванням. Методика організації первинного закріплення залежить від методів пояснення нового матеріалу. Якщо пояснення здійснювалось за допомогою розповіді, то для відтворення матеріалу доцільно використати метод бесіди, тобто інформацію з нової теми треба розподілити на кілька невеликих частин, вичерпних за змістом певного питання, і пропонувати учням відповісти на серію запитань, що стосуються нового матеріалу.

Якщо ознайомлення з новим матеріалом відбувалось методом евристичної бесіди, то під час первинного закріплення доцільно запропонувати учням розповісти інформацію, яку вони сприйняли, та сформулювати основні положення, які розкривають зміст виучуваного матеріалу. Первинним закріпленням знань передбачається також розв'язування задач і вправ, коли один учень виконує завдання на дошці з коментуванням, а інші учні записують розв'язання в зошитах, намагаючись працювати самостійно і звіряючи свої результати із записами на дошці. Зразок коментованого розв'язування подає

вчитель, після чого учні відтворюють його на тому самому завданні, а потім — на інших завданнях. При цьому проговорюються правила та дії, які з необхідністю виконуються, щоб зробити очевидним застосування правила чи властивості. У результаті коментованого розв'язування вправ досягається засвоєння алгоритму виконання завдань певного типу, повне усвідомлення змісту навчального матеріалу.

Закріплення й узагальнення знань. Закріплення знань, умінь і навичок на занятті триває близько 15 хвилин і здійснюється через відтворення нових знань, що формувались на попередніх етапах заняття, або шляхом повторення раніше вивченого матеріалу, який безпосередньо пов'язаний з тим, що вивчався на даному занятті, і використовується сумісно під час розв'язування завдань певного типу.

Процеси закріплення і повторення в основному збігаються за змістом і формою проведення, тому їх не розділяють під час організації навчальної діяльності молодших школярів на заняттях математики. На етапі закріплення треба використовувати різноманітні форми виконання завдань — фронтальну, колективно-групову, індивідуальну, що вимагає застосування різних дидактичних матеріалів — не тільки підручника, а й індивідуальних карток, зошитів з друкованою основою тощо. Завершувати етап закріплення можна самостійною роботою, яка пропонується учням після колективної роботи під керівництвом вчителя та роботи одного учня біля дошки, який демонструє рівень засвоєння матеріалу, що вивчався на занятті. Завдання для самостійної роботи пропонується в одному-двох варіантах. Перевірку самостійної роботи можна провести такими ж самими методами, як і перевірку домашнього завдання. Виявлені помилки усуваються за допомогою ґрунтовного пояснення розв'язування вправи, у якій допущено помилку, та повторення тих положень, що лежать в основі правильного розв'язання [5].

Узагальнення знань є вищим ступенем їх закріплення та засвоєння, ним передбачається повторення та відтворення усіх основних положень — теоретичних, які стосуються визначення понять, властивостей дій, залежностей між величинами тощо, та практичних, що вичерпують систему обчислювальних прийомів у певному центрі чисел чи способів розв'язування задач різних типів. Узагальнення знань пов'язане із систематизацією навчального матеріалу, під час якої знання з певного розділу зводяться в єдину систему, в єдине ціле, в якому кожен компонент (поняття чи прийом обчислень) займає певне місце і зв'язаний з іншими компонентами цієї системи.

Завдання додому та інструктаж з його виконання. Домашня робота — це продовження роботи, проведеної на занятті. Тому вправи для самостійного розв'язування учнями вдома мають бути за змістом аналогічними до вправ, що розв'язувались у класі, або ж такими, якими передбачається доведення до автоматизму певних навичок, що сформовані на попередніх етапах навчання у вигляді умінь або ж недосконалих навичок. Хоча вправи для домашньої роботи відмічені у підручнику, але, враховуючи рівень математичного розвитку учнів певної вікової групи, обсяг завдань, можна розширити їх (звуження

недопустиме) так, щоб на їх виконання учні витрачали не більше часу за той, який передбачено статутом школи. Якщо учням певного класу відповідно до нормативних документів виконання домашніх завдань не передбачено, то в структурі заняття (і в конспекті вчителя) цей етап буде відсутнім. Замість нього вводиться інша структурна частина — повторення вивченого на попередньому занятті. Відсутній також етап «Завдання додому», а замість нього вказується, які усні вправи самостійно можуть виконувати учні.

Під час визначення завдань додому необхідно вказати не тільки номери вправ у підручнику, записати їх на дошці, але й дати інструктаж до виконання, зокрема : а) прочитати текст задачі, пояснити терміни, які можуть бути незрозумілими учням; б) повідомити, як зробити скорочений запис задачі; в) вказати на особливості зв'язків між величинами, даними у задачі, та шуканою; г) при необхідності за допомогою схеми, таблиці чи ілюстрації задачі намітити план її розв'язання; г) звернути увагу на різні способи запису розв'язання, якщо це можливо (окремими діями; виразом чи рівнянням); д) якщо пропонуються приклади, то аналізуємо стисло правила чи властивості дій, на яких ґрунтується їх розв'язання. Домашнє завдання та інструктаж з його виконання слід подавати не в кінці заняття, а за 7-10 хв до його закінчення.

Підсумок і завершення заняття. Цей етап заняття — найкоротший, бо триває 2-3 хв. На ньому вчитель має: а) стисло проінформувати, які знання учні здобули на занятті; б) відзначити, яке враження справляє рівень засвоєння знань учнями; в) виставити оцінки тим учням, які успішно розв'язували вправи на етапі закріплення знань, мотивуючи кожен оцінку. На цьому етапі вчитель повинен зробити загальний висновок про діяльність учнів на занятті, їх активність, оригінальність міркувань (якщо хтось з учнів запропонував нестандартні способи розв'язування вправ), наголосити на позитивних успіхах класу в цілому і кожного учня зокрема для того, щоб в учнів залишився після заняття емоційно-піднесений настрій.

Під час аналізу вже проведеного заняття основним критерієм, як свідчить аналіз дидактичної та методичної літератури, є досягнення поставлених освітніх, виховних і розвивальних завдань. Спостерігаючи за роботою того, хто проводить заняття, звертаємо увагу на наступне: 1) на обізнаність з теоретико-методичними основами навчання, виховання та розвитку учнів у процесі вивчення математики; 2) на досконалість володіння змістом навчального матеріалу; 3) на сформованість умінь застосовувати особистісно орієнтований підхід до навчання математики через обізнаність з індивідуальними особливостями учнів, їхніми потребами, здібностями, інтересами та запитамі; 4) на обізнаність з теоретико-методичними основами застосування наочності, приладів, інструментів тощо; 5) на наявність умінь визначити дидактичну мету кожної вправи підручника чи методичного посібника та відповідно її застосувати; 6) на ступінь залучення всіх учнів до різних видів діяльності; 7) на рівень та якість спілкування вчителя з учнями; 8) на естетичність та культуру записів на дошці; 9) на уміння раціонально розподіляти час на різні види навчальної діяльності учнів; 10) на врахування вікових особливостей молодших школярів та специфіки їхньої

діяльності; 11) на доцільність добору змісту заняття, методів, засобів та форм організації навчання; 12) на використання можливостей змісту навчального матеріалу для здійснення завдань заняття тощо.

Отже, аналіз будь-якого заняття необхідно проводити за такими напрямками:

- а) доцільність і обґрунтованість завдань заняття та ступінь їх досягнення;
- б) обґрунтованість обраного змісту заняття для досягнення його завдань;
- в) доцільність обраної форми організації навчальної діяльності школярів;
- г) спрямованість методів, засобів, форм організації на досягнення завдань заняття;
- д) загальна оцінка результативності заняття.

Список використаних джерел

1. Біляковська О. О., Мицишин І. Я., Цюра С. Б. Дидактика вищої школи: навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 360 с.
2. Богданович М. В. Методика викладання математики в початкових класах: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2006. 336 с.
3. Зайченко І. В. Педагогіка і методика навчання у вищій школі: підручник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 512 с.
4. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: технологічний підхід : монографія. Донецьк : ЛОНДОН-XXI, 2011. 330 с.
5. Скворцова С. О. Методика навчання математики : теорія і практика. Харків : ЧП «Принт-Лідер», 2011. 414 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ ПРИРОДНИЧОГО СПРЯМУВАННЯ

Учитель:

Тема :

Мета:

мотиваційна — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів освітньої діяльності (план);

когнітивна — формувати в процесі заняття певні природничі уявлення та поняття);

практична — розвивати загальнонавчальні та спеціальні вміння і навички, сприяти розвитку волі, настирливості в навчанні, пам'яті, творчої уяви;

поведінкова — сприяти вихованню наукового світогляду, загальнолюдських моральних якостей, екологічної культури та інших морально-етичних цінностей.

Обладнання (різні види наочності, ТЗН):

Структурні компоненти заняття, їх зміст:	Оцінка змісту та методики заняття (окремі зауваження):
<p>I. Актуалізація опорних знань та життєвого досвіду учнів (8–10 хв). Перевірка результатів літніх спостережень (бесіда з опорою на життєвий досвід). Висновки про ознаки досліджуваних фактів, явищ природи та спрямування на наступні сезонні спостереження в природі.</p> <p>II. Мотивація навчальної діяльності учнів, підготовка до засвоєння нових знань, повідомлення теми і мети заняття (3–5 хв).</p>	<p>+ реалізація принципу розвиваючого навчання (висновки, порівняння, узагальнення); + дотримання принципу сезонності; + використання краснавчального принципу; + розвиток цілеспрямованих спостережень; + виховне спрямування етапу заняття; + раціональне планування роботи в часі; + активізація розумової діяльності учнів, ефективність завдань;</p> <p>+ способи спрямування учнів на сприйняття нового матеріалу;</p>

Створення навчальної ситуації для підготовки учнів до сприйняття нового матеріалу. Визначення плану виконання освітніх діяльностей.

III. Сприйняття та усвідомлення знань (15-16 хв).

Бесіда, розповідь, пояснення вчителя з використанням різних видів наочних посібників, поєднання розповіді вчителя із самостійною роботою учнів; читання відповідного матеріалу, демонстрація кінофільмів, діафільмів з попередньою бесідою і визначенням завдань (знайомство з виучуваним предметом, формування понять, опрацювання термінології, розвиток спостережливості, вмінь здійснювати порівняння).

- + розвиток стимулів до учіння на основі створеної навчальної ситуації;
- + вдала бесіда, яка підводить учнів до нової теми;
- + використання уривків із прозових та поетичних творів, в яких містяться відомості про об'єкти та явища природи, що вивчаються на занятті (міжпредметні зв'язки);
- не повідомлене завдання вивчення теми (“Знати:”, “Вміти:”);
- + використання краснавчачого матеріалу, відомостей із законодавства про охорону природи;
- + робота з колекціями;
- + застосування доцільного дидактичного матеріалу;
- + опора на життєвий досвід учнів;
- + у навчанні здійснюється принцип поступового нарощування труднощів;
- + вдало застосовуються різні види наочності (натуральні та графічні);
- + використано уривки з художніх творів, науково-популярної літератури;
- + досліди проводяться з дотриманням техніки безпеки;
- + перед демонстрацією кіно- або діафільму проводиться вступна бесіда;
- недостатній зв'язок виучуваного матеріалу з життям;
- наочні посібники не відповідають навчальним вимогам (малий розмір, чорно-білі);
- заняття перевантажений позапрограмним матеріалом;
- не дотримано санітарно-гігієнічних норм;

IV. Осмислення нового матеріалу, розвиток знань, умінь та навичок (5 хв).

Подальша робота з колекціями, роздатковим матеріалом; завдання на порівняння (знайти предмети живої і неживої природи, порівняти, виявити спільне і відмінне).

- + використано завдання на розвиток мислення, організація аналітико-синтетичної роботи;
- + цілеспрямоване набуття знань;
- + диференційований підхід до організації навчання;
- + вдало застосовано прийоми порівняння, аналогії, зіставлення;
- + запитання націлюють на встановлення взаємозв'язку між живою та неживою природою або різними її компонентами;
- + навчання робити узагальнення та ґрунтовні висновки;
- не використовується зошит для самостійної роботи;

V. Повідомлення про методи вивчення природних явищ і процесів (7 хв).

Розповідь про методи вивчення природи, особливості спостережень і методику запису результатів досліджень.

- + розвиток творчих здібностей та спостережливості;
- + розвиток умінь вести спостереження;
- + формування вмінь фіксувати спостереження;

VI. Висновки заняття, домашнє завдання (2 хв).

- + диференціювання домашніх завдань;
- + завдання на спостережливість;
- + пояснення способів виконання завдання;
- + вчасно подано домашнє завдання.

Вибір теми заняття за дидактичною метою залежить від змісту навчального матеріалу, місця в структурі вивчення теми і мети заняття. Типологія занять природознавства, поряд із загальновідомою, має свою специфіку. Зокрема це заняття засвоєння нових знань, заняття-екскурсії, предметні.

Заняття засвоєння нових знань проводяться на початку вивчення предмета, тем, що включають декілька занять. Головна мета означеного заняття в курсі природознавства — зацікавити учнів предметом, його змістом, метою вивчення. На цих заняттях учитель має знайомити учнів з формами роботи, які будуть здійснюватися протягом навчального року. Важливим елементом ввідного заняття є навчальна ситуація, за допомогою якої створюються сприятливі умови для переконання учнів у необхідності вивчення предмету для практичного життя — ведення домашнього господарства, роботи на присадибній ділянці тощо.

Завдання вчителя, який викладає природознавство, полягає у максимальному використанні світоглядних можливостей кожної теми курсу, розкритті причин явищ, зв'язків між природними компонентами, наслідків процесів, які відбуваються в природі. Щоб вивчення курсу було ефективним, треба забезпечити глибоке засвоєння учнями теоретичного матеріалу, поєднувати теорію з практикою, прищеплюючи учням практичні навички і вміння. Це дасть можливість вчителю привчати учнів самостійно здобувати знання. Курс природознавства дає початкові знання про основні компоненти неживої природи: повітря, воду, гірські породи, ґрунт, про їх взаємозв'язки, про положення Землі в сонячній системі; поняття про зв'язки живої і неживої природи, відносну пристосованість рослин і тварин до різних умов зовнішнього середовища; переконання в тому, що пізнання законів природи дозволяє людині раціонально використовувати природні багатства, охороняти природу.

Курс природознавства створює передумови для успішного засвоєння фізичної географії, яка вивчає будову і розвиток географічної оболонки та окремих її частин. Елементарні відомості про повітря, воду, гірські породи, живі організми Землі сприятимуть глибшому усвідомленню взаємозв'язків між компонентами природного (географічного) комплексу. Вивчення Сонця — основного джерела життя на Землі — допомагає зрозуміти, що саме його енергія зумовлює зміни і розвиток на поверхні планети і в атмосфері. Цим закладаються наукові погляди на явища природи.

Значна частина навчального матеріалу з природознавства готує учнів до засвоєння систематичного курсу біології і створює умови для формування дуже важливих для біологічної освіти понять про зв'язки зовнішнього середовища з рослинними і тваринними організмами. Відомості про гази, що входять до складу атмосферного повітря, про їх властивості та способи добування допоможуть учням на заняттях ботаніки швидше усвідомити, як відбувається газообмін під час дихання рослин, як взаємодіють вуглекислий газ і вода у зелених листках та як утворюються органічні речовини.

Вивчення природознавства сприяє збагаченню словникового запасу учнів. Виконуючи письмові роботи з природознавства, діти навчаються правильно висловлювати свої думки в письмовій формі, закріплюють правила граматики.

Формами навчання природознавства є класний заняття, лабораторне або практичне заняття, заняття на місцевості, географічному майданчику або на навчально-дослідній ділянці, екскурсія.

Заняття з природознавства відрізняються від занять з інших предметів не тільки змістом навчального матеріалу, а й характерними для цього предмета методами і прийомами: організацією спостережень за явищами природи, використанням приладів для проведення демонстрацій, практичних та лабораторних робіт, використанням краєзнавчого матеріалу, географічних карт.

Навчальні екскурсії проводяться на початку вивчення теми, на етапі ознайомлення з новим матеріалом і для підсумку вивченого. У першому випадку створюються необхідні уявлення для формування нових понять на заняттях. Під час вивчення нового матеріалу учні одержують певні завдання для спостережень

за предметами і явищами у взаємозв'язку. На екскурсії після завершення роботи над темою закріплюються, конкретизуються, удосконалюються знання, що сприяє формуванню практичних вмінь і навичок.

Екскурсії допомагають вчителю не тільки формувати в учнів образні уявлення і поняття про компоненти природи, забезпечують розуміння взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі та зв'язків між людською діяльністю і природою, а й сприяють розвиткові просторових уявлень, спостережливості, ініціативи, самостійності у набуванні знань, потягу до дослідництва, навички колективної праці, наближають навчання до життя, виховують любов та дбайливе ставлення до рідної природи.

Щоб екскурсія пройшла успішно, треба:

- чітко визначити її тему і мету;
- самостійно відвідати місце екскурсії, вивчити його, намітити об'єкти розгляду;
- скласти план екскурсії і познайомити з ним учнів, вказати, яке обладнання треба взяти з собою;
- точно визначити тривалість екскурсії;
- розподілити дослідницьку або практичну роботу між ланками і окремими учнями;
- на кожній екскурсії показувати учням досягнення людей у вивченні, охороні й раціональному використанні природи в народному господарстві;
- обов'язково опрацювати і оформляти матеріали екскурсії.

Екскурсія складається з наступних етапів: підготовка вчителя; вступна бесіда (проводиться в класі або на місці екскурсії); самостійна робота учнів за планом, спостереження, практичні роботи; заключна бесіда і формулювання висновків; опрацювання в класі або вдома матеріалів екскурсії.

Підручник є основним посібником для учнів. Зрозуміло, що робота учнів вдома буде продуктивнішою, якщо вчитель на заняттях навчить їх правильно користуватися підручником, його текстами, малюнками тощо. Деякі статті підручника без пояснювального читання в класі і коментування вчителем засвоюються важко. Великі за обсягом статті дітям переказувати важко, тому доцільно поділити їх на окремі частини, дібрати заголовки до кожної з них. Після читання кожної частини вчитель ставить запитання. Учні мають відповісти самостійно або навести відповідну цитату з тексту. Така робота допомагає їм зрозуміти головну думку кожної частини і послідовно переказати всю статтю. Для конкретизації, вивчення і закріплення знань треба навчити дітей використовувати малюнки підручника[1].

Важливе значення для сприймання учнями виучуваного матеріалу мають лабораторні та практичні роботи. Під поняттям «лабораторна робота» розуміють навчальні експерименти, які учні виконують індивідуально або групами, застосовуючи різні прилади та інструменти. Під час виконання практичних робіт учні не втручаються в хід досліджуваних явищ. Кожний лабораторний дослід,

кожна практична робота мають свою дидактичну мету, завдання, структуру і методику.

Демонстрування дослідів на заняттях з природознавства проводиться тоді, коли потрібно пояснити явище, яке незручно спостерігати в природі. Досліди є не лише передачею знань, але і могутнім засобом розвитку спостережливості і логічного мислення.

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ ПРЕДМЕТНОГО ПРИРОДНИЧОГО СПРЯМУВАННЯ

У процесі реалізації природничої освітньої галузі Державного стандарту використовується специфічний тип заняття — **предметний**. Він має свою історію теоретичної розробки в методиці викладання природознавства та практичного застосування в початкових класах. Уперше термін «предметний заняття» був введений О. Гердом у методичному посібнику для учителів «Предметні заняття в початковій школі» (1863). Згодом інший видатний методист початкової школи В. Вахтеров у своїй ґрунтовній праці «Предметний метод навчання» (1907) показав значення й вимоги до методики виконання предметних занять. У сучасній методиці викладання природознавства вчені (Л. Нарочна, Т. Байбара, К. Гудз та ін.) наголошують на необхідності їх в освітньому процесі здобувачів початкової освіти [2].

Особливість предметного заняття полягає у тому, що на ньому передбачається різнобічне вивчення конкретного предмета або явища природи (виявлення ознак, властивостей, структури, встановлення зв'язків і залежностей з іншими об'єктами природи, умов існування або протікання, походження, способів добування або вирощування тощо).

На предметному занятті учні працюють з натуральними, живими природними об'єктами, це одна із складових частин успіху його проведення. Якщо відсутня об'єктивна можливість їх забезпечення (інша пора року і таке ін.), тоді використовуються гербарії і колекційні зразки.

Роздаткові натуральні засоби наочності для кожного предметного заняття учні виготовляють заздалегідь під керівництвом вчителя. До цієї роботи вчитель залучає і батьків. Так, на екскурсіях, прогулянках діти збирають різні природні матеріали (корисні копалини, плоди і насіння, жуків-шкідників, окремі рослини або їх частини), в позаурочний час, вдома разом з батьками виготовляють гербарії та колекції.

Більшість предметних занять проводиться після екскурсій, під час яких учні спостерігають за конкретним об'єктом в навколишньому середовищі. Здобуті знання є опорою у процесі всебічного пізнання предмета або явища, виявлення його істотних ознак, властивостей, зв'язків у природі.

ПРЕДМЕТНЕ ЗАНЯТТЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Тема :

Мета:

мотиваційна — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів освітньої діяльності (план);

когнітивна — формувати в процесі заняття певні природничі уявлення та поняття);

практична — розвивати загальнонавчальні та спеціальні вміння і навички, сприяти розвитку волі, настирливості в навчанні, пам'яті, творчої уяви;

поведінкова — сприяти вихованню наукового світогляду, загальнолюдських моральних якостей, екологічної культури та інших морально-етичних цінностей.

Обладнання : різні види наочності, ТЗН :

Структурні компоненти заняття, їх зміст:

I. Підсумки спостережень учнів за тиждень (3 хв).

Фронтальна бесіда, заповнення класного календаря природи і праці людей.

II. Актуалізація опорних знань та чуттєвого досвіду учнів (3 хв).

Усна фронтальна бесіда. Виконання вправ. Пізнавальні ігри згідно з тематикою заняття.

Програма спостереження:

Виявлення характеру спостережень, їх систематичності, з'ясування форм фіксації в зошитах та класному календарі природи і праці людей.

Форми організації та актуалізації опорних знань, затрати часу, охоплення учнів бесідою, шляхи збудження інтересу до виучуваного матеріалу.

Зауваження до проведення етапів заняття, їх оцінка:

- + спостереження ведуть систематично;
- + класний календар заповнюється черговим регулярно;
- учні несистематично облікують спостереження в зошитах з природи;
- + вдало побудована бесіда, що підводить до нової теми;
- не використано методичний апарат підручника та спеціально проведені спостереження учнями;
- + опора на життєвий досвід учнів;

III. Мотивація навчальної діяльності учнів, визначення теми і завдань заняття (3 хв).

Створення проблемної ситуації; аналіз досвіду чи застосування ігрової ситуації. Бесіда з метою викликати інтерес до предмета вивчення.

IV. Сприйняття та усвідомлення знань (20–25 хв).

Показ предмета, спостереження і сприйняття цілого предмета і його частин без особливої деталізації (демонстрація, бесіда, розповідь).

Розгляд окремих частин предмета, головних і другорядних, порівняння нового предмета з раніше виявленими, з'ясування ознак схожості або відмінності (бесіда, практична робота, пояснення).

Бесіда про спосіб життя, наприклад, тварин, місце життя,

З'ясування основних завдань і теми заняття, конкретність і чіткість, шляхи розв'язання проблеми.

Забезпечення науковості та доступності, зв'язок матеріалу з навколишнім оточенням, логіка викладу, виділення головного, суттєвого у виучуваному матеріалі, ефективність поєднання словесних, наочних і практичних методів навчання.

Використання репродуктивних і проблемно-пошукових методів, повнота застосування самостійної роботи учнів, врахування можливостей найбільш і слабо підготовлених учнів, зосередження уваги школярів, наявність перевірки в

- + чітко поставлені завдання заняття, записані на дошці;
- + проблема створена на основі протиріччя між дослідом і життєвим досвідом учнів;
- не намічені шляхи розв'язання проблем учнями;
- + створена навчальна ситуація, яка збуджує пізнавальний інтерес;
- + чітке визначення навчальної мети;
- + висока активність класу;

- + матеріал вивчався на достатньо науковому рівні, вдало поєднувалась науковість з доступністю;
- + достатньо реалізувались виховні завдання заняття;
- + вдало поєднувались практичні, наочні і словесні методи навчання;
- не дотримувались вимог до демонстрації наочного матеріалу;
- + вміння активізувати увагу учнів;
- не акцентувалась увага учнів на виділенні головного, суттєвого в матеріалі;
- не застосовано план характеристики природного об'єкта;

живлення, користь шкоду приносять, способи охорони.

V. Осмислення, узагальнення і систематизація знань (15 хв).

Узагальнююча бесіда, систематизація знань, здобутих внаслідок власних спостережень, бесіди, пояснення вчителя.

Самостійна робота з підручником, узагальнюючими таблицями, схемами, робота в зошиті для самостійних робіт.

VI. Підсумки заняття. Коментування домашнього завдання (2-3 хв).

ході пояснення, ступінь розуміння матеріалу.

Сприяння бесід (вправи) виділенню головного, логіка в постановці питань (вправ), застосування диференційованого підходу під час використання вправ, забезпечення самостійності учнів у виконанні системи завдань; облік типових труднощів учнів, з'ясування шляхів їх усунення, навички контролю (зворотний зв'язок) і самоконтролю учнів за якістю роботи, підсумки її виконання.

Оптимальність змісту і обсягу домашнього завдання, коментування його.

- недоцільно використано весь діафільм замість окремих його кадрів;
- досліді проводились без дотримання техніки безпеки;
- + виділення основного в змісті матеріалу;
- + навчання спрямоване на розвиток умінь працювати з натуральними об'єктами;
- + добре проведено прийоми порівняння аналогії та зіставлення (за карточкою-програмою);
- + вдало використано методичний апарат підручника (вправи репродуктивного і творчого характеру);
- завдання не диференціювались;
- недостатньо здійснювався зворотній зв'язок (вчитель опитував лише сильних учнів);
- не підведено підсумків самостійної роботи;
- + домашнє завдання дано вчасно, з'ясовано способи і вимоги до його виконання;
- завдання не диференціювались;
- + у доборі домашніх завдань реалізовано принцип доступності.

У методиці викладання природознавства особливе місце займають предметні заняття, які проводяться здебільшого після екскурсій в природу. Це дає можливість учням ознайомитись з об'єктами, котрі вони будуть вивчати на занятті у взаємозв'язку з живою і неживою природою.

Особливістю цього типу заняття є те, що в ньому відсутній етап перевірки домашнього завдання. У зв'язку з цим вчитель має змогу значну частину заняття використати на вивчення нового матеріалу шляхом самостійної пошукової роботи. Визначальним тут є використання наочних та практичних методів, спостережень.

Готуючись до предметних занять, вчитель має заздалегідь подбати про натуральні наочні засоби навчання, попередньо провести досліди і проаналізувати їх результати.

Список використаних джерел

1. *Байбара Т. М.* Методика навчання природознавства в початкових класах: навчальний посібник. Київ: Веселка, 2004. 333 с.
2. *Бойченко В. В.* Дидактичні системи у вищій освіті : навчальний посібник. Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. 121 с.
3. *Кукалець М. В.* Методика викладання природознавства у початковій школі : навчально-методичний посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2018. 223 с.
4. *Малихін О. В., Павленко І. Г.* Методика викладання у вищій школі : навчальний посібник. Сімферополь : Дайфі, 2011. 270 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Тема заняття:	(обирається за навчальною програмою відповідно до календарного планування)
Мета :	<ul style="list-style-type: none"> - мотиваційна: спонукання пізнавальних інтересів, планування видів освітньої діяльності (план); створення емоційного тла заняття; - когнітивна: розширення знань учнів з графічного чи живописного мистецтва; ознайомлення із змістом понять; формування колористичних уявлень; удосконалення навичок естетичного сприймання, оцінної та образотворчої діяльності; поглиблення знань декоративно-ужиткового мистецтва і таке ін.; - практична: розвиток спостережливості, зорової пам'яті, окоміру, образного мислення, естетичного ставлення до явищ життя та творів мистецтва; асоціативної пам'яті, фантазії, уяви та ін.; - поведінкова: активізація творчої ініціативи учнів; формування естетичних почуттів, інтересів, смаків, оцінок; виховання любові до рідної землі; самостійності, наполегливості і таке ін.
Різновид заняття:	Заняття сприйняття оточуючої дійсності чи мистецтва - пізнавально-інформативний, особистісно-зорієнтований. Заняття практичної художньої діяльності - практично-навчальний, практично-виражальний чи комбінований.
Вид художньо-практичної діяльності (зображення на площині чи в об'ємі):	Зображення з натури; тематичне малювання, ілюстрування; декоративна діяльність — розпис, аплікація; художнє конструювання, дизайн; ліплення.
Тип заняття	Зображення з натури, за уявою, за пам'яттю.

Техніка виконання:

Графічна — туш, перо; простий олівець; кулькова ручка; гравюра по аплікації; графографія.
Живописна - акварель по-мокрому, по-сухому; гуаш.
Скульптурна — кругла чи рельєф (пластилін, глина, тісто).
Аплікація - плоска, напівоб'ємна, колаж і таке ін.

Оснащення заняття:

Технічні засоби навчання; репродукції; оригінальні художні твори; фотографії; натурний матеріал; наочні посібники — таблиці, моделі, макети, наочні елементи гри, роздавальний матеріал, зразки наочності та учнівських робіт на аналогічну тему; вербальний матеріал до заняття — вірші, тексти практичних завдань, словниковий матеріал для ігор, кросвордів; художні матеріали та інструменти; музичний супровід; педагогічний малюнок вчителя на дошці.

**Словниковий мінімум термінів і понять:
Методи і прийоми, для застосування вчителем на занятті:**

Повторення вже відомої образотворчої лексики та ознайомлення з новою термінологією (запис на дошці та в термінологічних словничках)

Види мистецтв, що інтегруються на занятті:

Розповідь, коментар, бесіда; демонстрування наочності та прийомів роботи; організація сприймання, пізнавальної, ігрової та практичної діяльності учнів; стимулювання творчої активності дітей; педагогічні спостереження; порівняльний аналіз і таке ін.

Живопис, графіка, скульптура, декоративно-вжиткове мистецтво, архітектура, театр, література, хореографія, художня фотографія і таке ін.

Основні етапи заняття та їх зміст:	Оцінка роботи на занятті (рівень забезпечення педагогічних умов та показники виконання навчально-виховних завдань):
<p>I Організаційний (1 хв) Забезпечення зовнішніх умов для роботи на занятті. Психологічна підготовка учнів до спілкування та навчання. Перевірка домашнього завдання.</p>	<p>+ швидке включення класу до ділового ритму; + організація уваги всіх учнів; - діти не готові до заняття; - організаційний момент зайняв занадто багато часу; + все необхідне було підготовлено на перерві, чітка робота чергових і “лаборантів”.</p>
<p>II Мотиваційний (1-2 хв) Повідомлення теми і мети заняття. Мотивація навчальної діяльності (відповідні завдання та ігрові ситуації, постановка проблемних питань) План видів діяльності.</p>	<p>+ спокійна впевнена манера вчителя триматися в класі, поєднання доброзичливості та сердечності; + послідовність та постійність вчителя у постановці вимог, чіткість у визначенні необхідних знань і умінь; - не використано міжпредметні зв'язки; + створено атмосферу серйозності та важливості роботи; + попереднє обмірковування вчителем формулювання мети, завдань, практичного значення роботи на занятті;</p>
<p>III Актуалізаційний (2 хв) Актуалізація досвіду та знань учнів. Підготовка до активного свідомого засвоєння нового матеріалу. Закріплення термінології.</p>	<p>+ створено проблемну ситуацію; + проведено цікаву пізнавальну бесіду; - термінологічна робота не проводилась; - відсутній зв'язок з раніше вивченим теоретичним матеріалом; + результативна форма закріплення знань образотворчої лексики, термінології (кресворд, тестові вправи);</p>

IV Засвоєння нових знань

(5–10 хв):

- організація уваги;
- організація процесу сприйняття;
- узагальнення та систематизація навчального матеріалу;
- сприймання нового навчального матеріалу (розповідь учителя; педагогічний малюнок вчителя на дошці; бесіда за запитаннями);
  - вивчення термінології.

- бесіда не мала навчального характеру;
- + вчитель застосував ігровий метод;
- + вдале використання наочного матеріалу (таблиці, схеми);
- + повідомлення вчителя супроводжувалось демонстрацією творів мистецтва, аналізом їх художніх виражальних засобів;
- + міжпредметний матеріал допоміг активізувати увагу учнів;
- + вчитель зумів активізувати увагу учнів;
- повідомлення занадто важке для сприймання, діти не розуміють суті питання;
- + педагогічний малюнок вдало доповнив пояснення вчителя;
- + закріплення образотворчої лексики відбулося в цікавій ігровій формі;
- + використовуються термінологічні словнички;

V **Визначення практичних завдань заняття (4–7 хв):**
- підготовчі вправи (короткочасні тренувальні чи навчальні, що відповідають меті заняття і допомагають виконати основне завдання - вправи в повітрі, в альбомі олівцем чи пензлем на засвоєння графічних чи живописних технік; вправи на оволодіння прийомами ліплення, роботи з папером; виконання ескізів композиційних схем; робота з роздатковим матеріалом, рухомими моделями; усний аналіз пропорцій, будови, кольору; коментування послідовності дій і таке ін. пояснення послідовності виконання завдання; композиційне розміщення зображень.

Фізкультхвилинка (1 хв).
Проводиться в ігровій формі з використанням доцільних розвантажувальних фізичних вправ (для зняття втомлюваності, напруги).

- вправа зайняла занадто багато часу;
+ вправа спрямована на формування необхідних умінь і навичок;
- вправа недоречна на даному занятті, відсутній зв'язок з темою заняття;

- пояснення послідовності виконання роботи занадто деталізоване, не залишалось місця для творчості;
+ схематичний педагогічний малюнок вчителя на дошці виконаний швидко, якісно, вдало;
+ проведення завдань на створення різних композицій з використанням роздаткового матеріалу;
- відсутнє обговорення композиційних особливостей малюнків;
+ орієнтування учнів на свідомий вибір композиційних засобів;
- учні не вміють компоувати зображення;
- фізкультхвилинка зайняла багато часу, учні не змогли зосередити увагу на подальшій практичній діяльності;
+ вдале доречне проведення короткочасних вправ під музичний супровід;

<p>VI Самостійна художньо-практична діяльність учнів (25–30 хв). Учитель керує роботою учнів, вказує на недоліки, але не малює в альбомах, звертає увагу на типові помилки.</p>	<p>+ доцільна форма організації практичної роботи (ігрова, групова, колективна); - вчитель малює в альбомах учнів; - вчитель не аналізував типові помилки; + добре організована самостійна робота учнів; + здійснювався індивідуальний підхід;</p>
<p>VII Завершення заняття (3–5 хв): Оцінювання та аналіз практичних робіт; - закріплення нових знань (знання та уявлення учнів перевіряються у формі тестових запитань, завдань; кросвордів, ігрових ситуаційних вправ); - обговорення результатів заняття.</p>	<p>+ здійснено аналіз зображальних якостей учнівських робіт; + проведено взаєморецензування, взаємоаналіз робіт учнів з метою розвитку зв'язного мовлення, мислення; - вчитель не виявляв рівень осмислення учнями нових знань; + зроблено виставку робіт учнів; + вчитель використав різні способи закріплення знань; - не вистачило часу на підведення підсумку заняття;</p>
<p>VIII Домашнє завдання (1 хв) Мотивування домашнього завдання (у формі підготовки до наступного заняття — проаналізувати, підготувати необхідний матеріал)</p>	<p>+ встановлено, які уміння і навички учні здобули на занятті; - учні не встигли виконати завдання заняття; - практичні завдання заняття всі учні будуть закінчувати дома; + чітка настанова, що приготувати до наступного заняття.</p>

В дидактичній структурі розглядається найбільш поширений заняття практичної діяльності, на якому засвоюються нові знання. Під час проведення інших типів та різновидів занять їх структура, порядок, кількість та тривалість етапів можуть змінюватись залежно від домінуючої мети та поставлених завдань. Так, заняття **сприйняття** (як **пізнавально-інформативні**, так і **особистісно-зорієнтовані**) потребують набагато об'ємнішого подання і обговорення нового матеріалу (до 30 хв заняття). Практична зображальна діяльність на таких заняттях — фрагментарна і короткотривала або зовсім відсутня[2].

Так само залежить від типу, мети та завдань кожного заняття і відповідний набір конкретних методів та методичних прийомів, що будуть необхідними і доцільними під час його проведення. Наприклад, для занять **сприймання і оцінювання мистецьких творів** обирають такі методи і прийоми: розповідь, (установка на сприймання); організація споглядання; коментар під час

демонстрування за допомогою ТЗН, наочного матеріалу; порівняльний аналіз; стимулювання оціночної діяльності учнів; колективне обговорення.

Для занять **практичної навчальної діяльності** найбільш прийнятні: пояснення нового матеріалу; інструктаж; навчальні вправи; навчальний (педагогічний) малюнок вчителя на дошці; демонстрування прийомів роботи в певній художній техніці.

Завдання кожного вчителя — створити атмосферу захопленості заняттям, а якщо це стане правилом, то і захопленості предметом та мистецтвом в цілому. На занятті мистецтва почуття співпереживання, захоплення, натхнення виникають у дітей і вчителя від змісту матеріалу, форми подачі та засвоєння цього матеріалу. Його структура переважно залежить від учителя і учнів, їхнього взаємного діалогу, поглядів, позицій.

Різновиди занять мистецтва.

I. Заняття **сприйняття** оточуючої дійсності та мистецтва, в яких в тій чи іншій мірі поєднуються підходи **пізнавально-інформативні** (ознайомлення з мистецькими творами, біографією, творчістю митців; відомостями з історії мистецтв; особливостями природнього середовища і таке ін.) та **особистісно зорієнтовані** (естетичне сприймання та оцінювання, аналіз естетичних якостей та художньо-виражальних достоїнств побаченого у вербальних і зображальних формах — словесної оцінки, короткочасної замальовки композиційних чи колористичних особливостей).

II. Заняття **практичної художньої діяльності**, які можуть бути **практично-навчальними** (в яких домінують завдання на оволодіння образотворчою грамотою — зображення з натури на площині і в об'ємі; оволодіння художніми прийомами і техніками), **практично-виражальними** (головна мета яких — створення самостійних творчих робіт: творче і тематичне малювання, ілюстрування, декоративна творчість) чи комбінованими (на яких вирішуються і практично-навчальні, і практично-виражальні завдання)[1].

Процес виконання практичної роботи, як правило, складається з 3-ох основних частин: 1. Ситуативні спостереження. 2. Виникнення задуму майбутньої роботи. 3. Практична творча реалізація.

На заняттях мистецтва можливі такі етапи засвоєння навчального матеріалу:

1) первинне ознайомлення; 2) вдосконалення знань, умінь і навичок; 3) закріплення знань; 4) повторення.

Специфіка викладання мистецтва в сучасних умовах потребує від учителя широкого використання інноваційних форм, методів, прийомів роботи, проведення нетрадиційних занять. Організація занять може бути побудована як на послідовності елементів (етапів) традиційної структури, так і у інших формах. Одним з ефективних засобів формування цілісного погляду школярів на світ є інтеграція, яка набуває значення провідної тенденції оновлення змісту освіти. Наведемо кілька прикладів будови подібних занять.

Заняття-роздум

- I. Організація класу до заняття.
- II. Оголошення теми і мети заняття.
- III. Актуалізація досвіду минулих занять та життєвих знань учнів. Бесіда за допомогою казки-загадки.
- IV. Сприйняття та усвідомлення нового матеріалу.
  1. Демонстрація репродукцій картин (участь дітей в обговоренні проблемних питань).
  2. Роз'яснення (із наочним прикладом на дошці — педагогічний малюнок) основних теоретичних даних.
- V. Творчість на практиці
  1. Самостійне осмислення, вирішення учнями творчого завдання за допомогою художніх засобів.
  2. Завдання учням — підкреслити назвою стан зображуваного і ставлення до нього.
  3. Обговорення придуманих учнями назв.
- VI. Аналіз дитячих робіт. Вербальне оцінювання їх учителем та учнями.
- VII. Домашні завдання.
- VIII. Підсумок заняття. Бесіда про досягнення мети заняття.

Заняття-дослід

- I. Організація класу до заняття.
- II. Оголошення теми і мети заняття.
- III. Актуалізація опорних знань і чуттєвого досвіду школярів. Ознайомлення з новим поняттям.
- IV. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу.
- V. Практична робота учнів. Виконання дослідів. Висновок.
- VI. Аналіз дитячих робіт. Оцінювання.
- VII. Домашні завдання.
- VIII. Завершальна частина (заключне слово вчителя, присвоєння звання «Чарівник», церемонія вручення медалей, підсумок заняття за звуковим сигналом).

Заняття-школа дизайну

- I. Організація класу.
- II. Актуалізація опорних знань, бесіда про вид мистецтва. Закріплення термінології.
- III. Аналіз виробів.
- IV. Пояснення послідовності роботи.
- V. Самостійна робота учнів.
- VI. Інсценізація казки (з допомогою виконаних виробів).

Заняття — школа народної творчості

- I. Організаційна частина.
- II. Вступ (Музична частина, розповідь про походження виду народної творчості. Музичний супровід. Легенда).
- III. Повідомлення теми і мети заняття.
- IV. Актуалізація опорних знань. Бесіда за запитаннями.
- V. Розповідь про способи виконання декоративних виробів.
- VI. Розповідь про єдність ужиткового мистецтва та музики. Веснянки.
- VII. Символіка виробів вжиткового мистецтва.
- VIII. Розглядання виробів, пояснення символіки.
- IX. Аналіз готового виробу і поетапного виконання роботи.
- X. Самостійна робота учнів.
- XI. Розгляд кращих робіт, аналіз їх зображальних якостей.
- XII. Підсумок заняття.

Заняття-конкурс

(підсумковий — з різних видів художньої діяльності)

- I. Організація. (Колектив ділять на дві команди, визначають капітанів, журі). Вступне слово вчителя. Огляд-виставка робіт.
- II. Проведення конкурсів:
  - Конкурс ляльководів:
    - скласти діалог за казкою, розіграти його;
    - передати діалог різною інтонацією, змінюючи настрій (радісно-сумно);
    - передати характерні рухи ляльки у взаємодії зі словами.
  - Конкурс архітекторів:
    - виконати ескізи святкового оформлення вулиці, будинків представниками команд;
  - Конкурс мистецтвознавців:
    - написати твори-мініатюри за змістом та виражальними засобами сюжетної картини;
    - відповісти на запитання за картиною;
    - порівняти виражальні засоби різних видів мистецтв (музика, живопис, графіка, скульптура)
- III. Підведення підсумку конкурсів, нагородження переможців.

Заняття-гра

I. Мотивація:

- Ігрова ситуація.
- Слухання казки.
- Мотиваційні завдання.
- Оголошення вчителем теми, завдань.
- Проблемна ситуація.

II. Стадія нових інформацій:

- Обговорення змісту, читання уривків казки.
- Повідомлення вчителя (емоційна розповідь за темою заняття, читання учнями віршів, відгадування загадок, прислів'їв; відповіді на запитання міжпредметного характеру);

III. Організація групової роботи, дидактичних ігор. Практичні завдання:

- скласти мозаїку з розрізаних частин зображення;
- назвати, що зображено на малюнку;
- пригадати і загадати відповідні зображенню загадки.

Фізкультхвилинка (учні заплющують очі, звучить музика, читання вірша вчителем про сон).

Групова робота, гра «Знайди схований сон».

Слухання вірша.

Вивчення пісні.

IV. Підсумок.

Заняття колективної творчої діяльності

I. Вступна бесіда. Сприймання учнями вірша. Подача нового матеріалу.

II. Перевірка сприймання матеріалу.

III. Перевірка рівня засвоєння нових знань. Дидактична гра (первинне закріплення нового матеріалу).

IV. Вторинне закріплення нового матеріалу. Дидактична гра. Вибір «головного художника» команд. Колективна зображальна діяльність учнів.

V. Вчитель в якості арбітра або ж судді підводить підсумок.

Заняття-споглядання

I. Звучить музика. (Вчитель в стилізованому національному одязі. Звучать вірші. Пізнавальна бесіда).

II. Оголошення теми і мети заняття. Завдання учням: виконати модель виробу народної творчості, отримати насолоду від споглядання прекрасного.

III. Подача нового матеріалу. Легенда. Споглядання учнями виробів народної творчості.

IV. Практична робота учнів. Читання віршів. Виготовлення виробів. Застосування символіки.

V. Аналіз та оцінювання дитячих робіт (Споглядання, взаємоаналіз та демонстрація кращих робіт. Учні добирають назви для своїх робіт).

VI. Домашні завдання (прикрасити інтер'єр кімнати виконаним виробом).

VII. Підсумок заняття. Народна мудрість (прислів'я, приказки.)

Заняття — подорож.

Заняття проходить за визначеним заздалегідь маршрутом із зупинками на «станціях», запланованих для виконання архітектурних начерків (за слайдами). На кожен малюнок варто відводити не більше 10 хв. Головне завдання «подорожі» — знайти цікавий мотив для майбутньої композиції, що буде створюватись на наступному занятті.

Заняття — аналіз (інтерпретація)

I. Організація навчального процесу.

II. Актуалізація досвіду учнів. Застосування відомих знань і навичок в новій ситуації. Формування оцінювальних суджень учнів.

III. Оголошення теми, мети, визначення головних завдань заняття.

IV. Аналіз мистецьких творів та учнівських робіт, виконаних на попередньому занятті. Рольова гра: учням потрібно уявити себе критиками-експертами. Зробити аналіз стосовно сформульованих завдань. Оцінити роботи, обґрунтувати докази і коротко записати їх (учні працюють «експертними групами», з'ясовують, обговорюють, доводять свої твердження, роблять висновки).

V. Підсумок: художньо-естетична оцінка результатів діяльності учнів.

Інтегрований заняття-пошук (музика, декоративне мистецтво)

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань. Повторення термінів, понять (звернення до словничків). Аналіз репродукцій. Обговорення результатів попередньої пошукової роботи (термінологія спільна для музики і образотворчого мистецтва).

III. Повідомлення теми і мети заняття.

IV. Опрацювання нового матеріалу:

- гра-екскурсія;

- пояснення алгоритму зображення (педагогічний малюнок вчителя на дошці);

- робота учнів в означеній художній техніці (під музичний супровід);

- в перерві між етапами практичної роботи - обговорення народних традицій, виконання народної пісні;

- ознайомлення з музичним терміном «варіація»;

- прослуховування варіації на народну пісню, порівняння творів;

- продовження практичної роботи.

V. Оцінювання учнями власних робіт, їх суті та вагомості.

VI. Підсумок заняття (розгадування кросворду за темою заняття).

VII. Домашнє завдання (продовження пошукової роботи).

Інтегрований заняття (засоби гармонійної виразності різних видів мистецтва)

I. Організація роботи, обговорення завдань та вибір художніх матеріалів.

II. Оголошення теми заняття.

III. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу:

- засоби виразності в різних видах мистецтва, бесіда та аналіз прикладів;

- виконання вправ;

- пояснення відповідних понять, педагогічний малюнок вчителя;

IV. Міжпредметні завдання. Порівняння мови різних видів мистецтв (хореографії та графіки):

- створення словесного образу танцю;

- прослуховування музичного фрагменту. Входження в образ (передача рухами ритму).

V. Самостійна художньо-практична робота учнів (відтворення краси танцю в лініях і кольорі).

VI. Підсумок заняття. Аналіз робіт. Відповіді на запитання: що створює гармонію в різних видах мистецтв [4].

Методика викладання образотворчого мистецтва як галузь сучасної педагогічної науки **повинна спрямовуватися в русло творчо-розвиваючого, особистісно-зорієнтованого навчання.**

Звернення до особистісно-зорієнтованого навчання як нової філософії освіти потребує усвідомлення певних пріоритетів у всіх складниках навчально-виховного процесу.

Увібравши в себе елементи різних методик (розвивального, модульно-рейтингового навчання, педагогіки співробітництва, тощо), особистісно-зорієнтоване навчання (ОЗОН) ставить за мету зробити учня суб'єктом навчальної діяльності, створити умови для його самовизначення й самореалізації.

Як стверджує О. Красовська, всі традиційні вимоги до організації навчальної діяльності учнів зберігаються з урахуванням наступних специфічних ознак особистісно-зорієнтованого навчання:

- стиль спілкування на занятті, стосунки учитель-учень мають ґрунтуватися на педагогіці співробітництва;
- заняття слід будувати на діяльнісній основі;
- учитель має спиратися на суб'єктний досвід, психофізіологічні особливості школяра, його інтереси, цінності, створювати атмосферу успіху;
- учень повинен постійно знаходитися в ситуації вибору (темпу навчальної діяльності, виду завдань, способу виконання);
- найефективнішими є активні й інтерактивні технології навчання: робота в групах, парах, «мозковий штурм», аналіз ситуації, імітаційні ігри та ін.

Особистісно-зорієнтований заняття вирізняється з-поміж інших обов'язково наявністю в його структурі етапів мотивації, рефлексії й оцінювання [3].

Мотивація. Її роль надзвичайно зростає, адже потрібно зробити виучуваний матеріал особистісно значущим для учня.

Уже на початку заняття учень має отримати чітку відповідь на такі запитання:

- Навіщо потрібний виучуваний матеріал?
- Які конкретні знання і вміння здобуваються?
- Як і коли перевірятиме рівень засвоєння знань і вмінь?

Безпосередньо на цьому етапі проводиться аналіз завдань заняття, учні ознайомлюються з очікуваними результатами та способами оцінювання їх, повідомляється, що в кінці заняття учні будуть проводити рефлексію своєї діяльності, осмислення досягнень і невдач.

Рефлексія. На неї слід відводити від 5 до 15 хв, протягом яких учні обговорюють хід роботи, аналізують здобуті результати, труднощі і шляхи подолання, участь кожного в спільній діяльності, осмислюють свої відчуття, порівнюють з іншими. Рефлексія тісно пов'язана з метою і оцінюванням, адже учень повинен чітко знати критерії своєї діяльності, орієнтуватися в поставлених завданнях.

З огляду на реформування мистецької освіти вчителю необхідно: забезпечувати мотиваційну готовність і позитивну настроєність учнів; актуалізувати суб'єктний досвід учнів; обговорювати з ними мету заняття; бути толерантним у стосунках з учнями; обирати як домінуючі форми спілкування: діалог, полілог і урізноманітнювати форми роботи (фронтальна, індивідуальна, парна, групова, кооперативна); надавати перевагу різним видам творчих завдань (частково-пошукові, дослідницькі, творчі і таке ін.); враховувати індивідуальні пізнавальні можливості учнів, темп і стиль практичної діяльності; створювати ситуацію успіху на занятті; оцінювати разом з учнями процес виконання завдань, залучати учнів до аналізу власної діяльності (самоконтроль, самоаналіз, взаємооцінка, колективна оцінка).

Основними критеріями оцінювання якості мистецького заняття можуть слугувати такі:

- уміння педагога встановлювати психологічний контакт;
- організувати клас;
- цікаво мотивувати тему заняття;
- оригінальність, новизна вибраної теми і одночасно її зв'язок з попереднім досвідом;
- використання міжпредметних зв'язків і технічних засобів;
- уміння захопити учнів творчим процесом, досягти гарних художніх результатів під час реалізації мети заняття;

- застосування проблемних та ігрових ситуацій;
- раціональне використання часу;
- загальна і мовна культура, тактовність вчителя в підтримці учнів й оцінці робіт.

Технологія викладання мистецтва має ґрунтуватися на розвитку творчих здібностей учнів, їх критичного мислення. Потрібно уникати нав'язування усталених суджень, дати змогу учням осягнути самим суть художніх робіт, оцінити побачене.

ЗМІСТ ТА ДИДАКТИЧНА СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ МУЗИКИ

Тема заняття:

Навчальний матеріал: (вправи, поспівки, народні та композиторські пісні, вокалізи на теми з класичних творів, а також твори народного, класичного, сучасного мистецтва для слухання)

Тип заняття: (ввідний до теми, заняття поглиблення знань, підсумковий, нестандартний)

Мета заняття:

мотиваційна — спонукання пізнавальних інтересів, планування видів освітньої діяльності (план);

когнітивна — розширення естетичного та музичного кругозору учнів, ознайомлення їх із естетичними, жанрово-стилістичними поняттями, з життям і творчістю композиторів, музичними творами, поглиблення знань музичної грамоти, вивчення термінів;

практична — розвиток музичних здібностей - метро-ритмічного, звуковисотного, ладового відчуття, вокально-хорових і творчих навичок, навичок образного, осмисленого сприйняття музики, навичок гри на елементарних музичних інструментах; розвиток уваги, уяви, мислення, пам'яті;

поведінкова — формування емоційних, естетичних, моральних, загальнолюдських та національних якостей особистості — національної гордості й патріотичних почуттів, любові до рідного краю, до природи; любові до народних пісень, до народних традицій; почуття товариськості, поваги до батьків, рідних.

Обладнання заняття: (зошити-підручники, хрестоматії, посібники, репродукції картин, нотні таблиці, портрети композиторів, записи фонотеки); ТЗН.

**Структурні компоненти
заняття та їх зміст:**

**Оцінка змісту і методики заняття
(окремі зауваження):**

**1. Організація класу до
заняття.**

Вхід учнів під музику,
музичне вітання.

**2. Повідомлення теми,
мети, завдань заняття,
мотивація навчальної
діяльності школярів.**

3. Слухання музики.

Матеріал: твори
народного, класичного,
сучасного мистецтва за
програмою, відомості про
композиторів, виконавців,
про написання творів
тощо.

+ чітка організація роботи;

+ емоційне та виразне виконання музичного
вітання;

- тема заняття не оголошена (не записана на
дошці);

+ доведена значимість теми, зміст основних
завдань заняття;

+ вступ до теми (як постановка проблеми);

- перелік усіх видів роботи на занятті та творів,
над якими будуть працювати;

- невідповідність змісту бесіди темі заняття;

+ цікавий виклад матеріалу, вживання потрібної
термінології з урахуванням віку здобувачів
освіти;

+ до прослуховування твору ставились конкретні
запитання;

+ співвіднесення завдань (питань) з попередньою
бесідою і звучанням музики;

+ врахування музичного та життєвого досвіду
учнів;

- мало дітей залучено до бесіди про музичний
твір;

+ використання творів образотворчого мистецтва,
літератури, відомостей з народознавства;

+ захоплююча розповідь про композитора, його
музичний твір;

+ створення проблемно-пошукових ситуацій під
час вивчення музичного твору;

+ обговоренням прослуханого твору охоплена
значна частина учнів, підтримується
самостійність суджень;

- відсутність елементів цікавого;

+ театралізація твору для слухання;

+ використання дійових видів діяльності під час
опрацювання твору — рухів, співу, музикування;

+ виховна спрямованість бесіди;

4. **Хоровий спів:**

Розспівування. Матеріал: вокально-хорові вправи; розспівки; вправи на основі мелодій пісень; сольфеджування; вправи за відносною системою сольмізації; фонопедичні.

Хоровий спів:

розучування та виконання пісні, поспівки. Матеріал: пісня, поспівка, ритмічна вправа, сольфеджування, партитура для співу у супроводі оркестру.

5. **Гра на елементарних музичних інструментах.** Матеріал: партитури,

- підібрані вправи не співвіднесені з вокально-хоровими завданнями до пісні, що буде розучуватись;
- + доступність вправ вокально-хоровим можливостям учнів;
- недостатньо уваги приділяється звукоутворенню, дикції, диханню;
- + перед дітьми ставляться конкретні завдання щодо формування виконавських навичок;
- + акцентувалась увага на чистоті інтонування;
- + розспівування проведено у формі творчого завдання;
- не здійснювався самоаналіз якості виконання
- відсутній аналіз змісту, характеру, засобів музичної виразності пісні;
- виконавська недовершеність показу;
- недостатня робота над літературним текстом;
- + учитель домагається чистоти інтонування, виразності співу кожної фрази мелодії;
- + робота над диханням, легким, округленим звуком, дикцією;
- недостатньо уваги до розвитку вокально - хорових навичок;
- + застосування наочних посібників (плакатів, таблиць, тексту пісні);
- багаторазовий повтор пісні без конкретних завдань до кожного;
- + учитель спонукає учнів до самоаналізу виконання;
- не здійснювався аналіз структури мелодії пісні (фраза, речення, їх ритм, звуковисотність);
- + розвиток умінь стежити за рухом мелодії з нот;
- + застосування рухів, що відтворюють рух мелодії, метр, ритм, фрази;
- + робота над динамікою пісні;
- відсутня робота над образністю;
- + учні самостійно продумують виконавський план, інсценізацію, використання гри на музичних інструментах;
- + повноцінне художнє виконання
- + грою на елементарних музичних інструментах охоплені всі учні класу;
- + закріплення понять музичної грамоти під час роботи над партитурою;

<p>моделі для імпровізації, пісні, поспівки.</p>	<p>+ використання інструментальної імпровізації; + учні самостійно створюють оркестровий супровід пісні, що вивчалась на попередньому етапі;</p>
<p>6. Музично-ритмічні рухи (рухи під музику). Матеріал: твори для слухання, хорового співу.</p>	<p>+ показ руху мелодії пісні рукою; + відтворення рухами емоційно-образної сторони твору для слухання; - рухи відірвані від драматургії заняття (фізкультхвилинка), не є художнім елементом заняття; - розвага переважає над виконавською дисципліною, навчальними і розвиваючими завданнями;</p>
<p>7. Музична творчість. Матеріал: літературні тексти, моделі для імпровізацій, твори для слухання, хорового співу</p>	<p>+ учні знаходять власні варіанти виразності пісні; - учитель повідомляє готові „рецепти” виконання творів; + використання різних видів імпровізацій;</p>
<p>8. Вивчення теоретичного матеріалу з музики (закріплення загальних музично-естетичних, жанрово-стилістичних понять, вивчення музичної грамоти в процесі практичних видів діяльності). Матеріал: поспівки, вправи, моделі для імпровізацій, диктанти, пісні, оркестрові партитури, кросворди, музичні „конструктори”, „лото” тощо.</p>	<p>+ засвоєння жанрово-стилістичних понять, знань музичної грамоти в цікавій, доступній формі; - відірваність теорії від практики; + всі теоретичні відомості тісно пов’язані з хоровим співом, слуханням, музикуванням, рухами під музику, аналізом музичних творів, творчістю в галузі музики; + використання наочності, що допомагає усвідомленню поняття (терміну); + виконання диференційованих завдань;</p>
<p>9. Підсумки заняття, оцінювання, повідомлення домашнього завдання</p>	<p>+ підсумки логічно пов’язані з поставленими на початку завданнями заняття; + підсумки формулюють самі учні, - відсутня мотивація оцінок</p>

Заняття музики в початковій школі, як і кожен інший навчальний предмет, вимагає застосування вчителем знань з педагогіки, психології та методики викладання навчальної дисципліни. Маючи риси, що наближують його до інших шкільних занять, водночас він відзначається особливостями — має велику

кількість видів діяльності: хоровий спів, слухання музики, музично-ритмічні рухи, гра на елементарних музичних інструментах, музична творчість, теоретичне вивчення музики, кожен з яких потребує певної методики опрацювання. Саме поєднання цих видів діяльності визначає дидактичну структуру заняття музики [2].

Вибір складових дидактичної структури заняття музики залежить від навчального матеріалу (програми з музики рекомендують переважно твори для слухання музики та хорового виконання); від навчального матеріалу та видів діяльності, що учитель передбачає самостійно; від теми заняття, яка розкривається на кожному занятті на новому матеріалі.

У практиці викладання музики в загальноосвітній школі найчастіше застосовують три види діяльності: хоровий спів, вивчення музичної грамоти та слухання музики. Частина вчителів музики доповнює заняття музикуванням на елементарних інструментах, рухами під музику. Іноді виділяють в окремий елемент заняття вправи (ритмічні, звуковисотні, вокально-хорові), бесіду за темою заняття чи слухання музики, ігри та творчі завдання. У деяких вчителів став традиційним музичний такий початок заняття: вхід учнів до класу та вихід під музику, музичне вітання. Структура заняття музики може бути розширена за рахунок різноманітних форм спілкування учнів із музичним мистецтвом: танцювальних рухів під музику, пластичного інтонування, диригування, інсценізації, гри, музичних та живописних, літературних творчих завдань тощо.

Цілісність заняття за такого різноманіття досягається завдяки тематичній побудові багатьох сучасних програм з музики. Саме **тема** поєднує між собою такі різні види діяльності, як слухання музики та спів, рухи та музикування тощо.

У музичній педагогіці застосовується поняття **драматургії заняття музики** (Б.Кабалевський). Це означає, що для учнів заняття має бути цілісним, подібним до художнього твору з єдиним драматургічним розвитком, „з усіма своїми падіннями й наростаннями, зі своїми повтореннями, контрастами, кульмінаціями, неослабним емоційним зарядом” [2].

Реалізація драматургії заняття музики вимагає від учителя вміння співвідносити матеріал заняття за програмою з конкретними умовами навчання, визначати певну «емоційну драматургію» заняття (послідовність різнохарактерних творів та видів діяльності) й втілювати її у процесі заняття. Досвід показує, що іноді від використання на занятті протягом тривалого часу одного і того ж виду навчальної музичної діяльності учні емоційно й фізично втомлюються. Заняття перестає бути для них цікавим, відповідно падає й інтерес до музики. Ті види діяльності, що потребують активної роботи мислення та уяви (слухання музики, теоретичне вивчення музики), варто планувати в першій половині заняття, а ті, що активізують роботу голосового апарату, моторику рук (спів, музикування, рухи), - у другій половині заняття.

Одним із правил драматургії заняття є зауваження про те, що найбільш глибокі за змістом твори краще усього прослуховувати на початку заняття, а твори, що несуть сильне емоційне збудження, в кінці.

Опрацювання вчителем емоційної драматургії заняття є необхідною умовою засвоєння учнями теми та матеріалу заняття, зацікавленого ставлення до заняття музики та різних видів музичної діяльності.

До особливостей драматургії заняття музики відносять нетрадиційну структуру поєднання традиційних видів діяльності та музичних творів: різноманітні ігрові, казкові й концертні форми, пісенно-танцювальні практикуми. Вони спонукають продумувати нові літературно-музичні чи лекційні епізоди і послідовність етапів заняття, що позначається на кінцевому результаті й типі заняття музики.

Структура заняття музики залежить також від його змісту. Починати основну частину треба з творів, які потребують підвищеної уваги та зосередженої роботи думки. Тут можуть бути: первинне ознайомлення з інструментальною п'єсою чи піснею, повторне слухання, яке супроводжується більш змістовним аналізом. У робочій частині заняття варто зосереджуватись на деталях, поясненнях, тренуваннях, музикуванні, творчих завданнях. У кінці заняття учні повторюють розучені пісні, слухають улюблені твори, грають в музичні ігри.

Структура заняття музики у початкових класах відрізняється від структури заняття музики у подальших класах. Молодший школяр швидко втомлюється від одноманітної діяльності, шаблонного проведення заняття, для нього є типовим невеликий об'єм довільної уваги, що викликає необхідність її постійного підняття. Він засвоює найрізноманітніший матеріал — матеріал вправ, поспівки, твори для слухання та виконання, ритмічні і музичні імпровізації, ігри, декламації, а тому у розпорядженні вчителя музики мають бути різноманітні складові в структурі заняття. Їх чергування допомагає тримати увагу та інтерес дітей на належному рівні.

Розглянемо структурні компоненти заняття докладніше.

Перші хвилини зустрічі та контакту учнів з вчителем впливають на хід заняття, його ефективність, ділову атмосферу. Настрій вчителя, його перші слова, емоційна піднесеність, енергійність відіграють вирішальну роль на початковому етапі заняття. Тут мають бути елементи стимулювання учнів до роботи. Крім того, учитель створює робочу атмосферу в класі: налаштовує настрій класу, зосереджує увагу окремих дітей, в найкоротший час вгамовує емоційне збудження, знімає психологічну напругу.

Музичне вітання — це музична традиція, яка народилась у творчій атмосфері заняття мистецтва, де вчитель вітається з учнями мовою самого мистецтва. Виконання музичного вітання створює емоційний настрій, атмосферу зацікавлення музичним заняттям, не схожим на всі інші, заняттям-святом. Учитель музики може обрати для себе власний шлях пошуку музичного вітання. Його можна знайти в методичній літературі, можна опрацювати самому, разом із дітьми зімпровізувати на обраний текст чи на певні звуки, виконати запропонований текст на знайому популярну мелодію.

Тему заняття, завдання обов'язково оголошуємо, а тему - записуємо на дошці. Їх повідомлення може бути різним. Традиційно це відбувається так.

Учитель, привітавшись з класом, говорить: «Ми розпочинаємо нову тему — «Музика мого народу», або - «Ми продовжуємо з'ясовувати питання про те, з якою музикою можна познайомитись, знаючи три її типи — пісню, танець, марш». Учитель пише на дошці та читає разом з дітьми — «Куди ведуть нас пісня, танець, марш?»».

Іноді визначенню теми допомагає твір, під звучання якого учні заходили до класу, наприклад, вхід до класу під Марш Ф. Шуберта. Учитель після вітання запитує, чи змінювалась музика маршу, на що учні дають стверджувальну відповідь. Учитель продовжує: «Ми будемо говорити з вами про музику, що постійно змінюється, розвивається, продовжуємо вивчати тему “Розвиток музики”».

Одним із цікавих способів оголошення теми та завдань може бути поява гостя заняття (людина, вигаданий реальний чи казковий персонаж, тварина тощо). Гість може повідомити чи нагадати тему, оголосити завдання. Наприклад, у першому класі з'являється Динозаврик (малюнок на великому аркуші паперу), від його імені учитель говорить, що Динозаврик бажає бути гостем заняття і дізнатись — «Про що і як розповідає музика».

Слухання музики - один з головних видів діяльності на занятті музики в загальноосвітній школі. Він збагачує учнів новими музичними враженнями, робить заняття більш змістовним та цікавим. Цей компонент заняття музики потребує підготовчої роботи. Сюди входить обдумування й складання питань, які пропонують учням, визначення логіки включення її у драматургію заняття, методів активізації уваги, мислення учнів. У більшості випадків виділяють наступні етапи опрацювання творів для слухання:

1. Підготовча бесіда. Вона повинна зацікавити учнів, підготувати їх до наступного етапу заняття. Її можна проводити під час повторення матеріалу, близького до теми заняття, у порівнянні, зіставленні з новим матеріалом. У ній можуть бути різноманітні відомості про композитора, цікаві випадки з його життя чи життя виконавців; історія створення твору чи з'ясування атмосфери, у якій опрацьовувався твір; ідея, проблематика твору; інтереси, захоплення учнів, вчителя, видатних людей.

2. Постановка запитань. Перед слуханням музики важливо активізувати мислення учнів через постановку завдань до прослуховування. Питання, завдання мають бути чітко сформульовані й спиратися на попередні знання учнів, відповідати темі й завданням заняття. Важливо, щоб учитель шляхом вміло дібраних, цікаво поставлених запитань підвів учнів до самостійного розуміння змісту твору, до характеристики музичних образів і засобів музичної виразності, до розуміння основних тем програми.

3. Прослуховування музичного твору.

4. Відповіді на поставлені питання, перевірка завдань.

5. Бесіда для більш детального аналізу музичного твору, поглиблення знань.

6. Повторне слухання, під час якого ставимо учням питання, які б скеровували їх увагу на конкретні деталі твору: пропонуємо простежити зміну

мелодії або акомпанементу в куплетно-варіаційній формі, зміну в куплетній формі засобів виразності музики в залежності від змісту тощо.

Вокально-хорова робота на занятті музики включає розспівування та розучування (виконання) пісні (поспівки).

Для **розспівування** застосовуємо різноманітні вправи, які б сприяли розвитку вокально-хорових навичок, в тому числі й навичок багатоголосного співу (вокально-хорові вправи); вправи на основі мелодії пісень, для сольфеджування, за відносною системою сольмізації, фонопедичні вправи.

Розучування пісні — це важливий етап заняття, бо хоровий спів є головним видом масової музичної діяльності. Перед заняттям учителю треба з'ясувати для себе:

образні, теоретичні аспекти твору (відомості про авторів, історію написання, зміст (образ) твору, засоби виразності для створення образу, розмір, темп, особливості ритмічного малюнка, ладо-гармонічний план, структуру пісні, будову мелодії (кількість фраз, їх повторність, неподібність, напрямок руху мелодичної лінії), важкі для виконання місця;

методичні аспекти (співвіднесення пісні з темою заняття, освітні, розвиваючі та виховні завдання під час її опрацювання, види діяльності (окрім хорового співу) в зв'язку з вивченням пісні (теоретичне вивчення музики, музикування, рухи, слухання музики, творчі завдання), розподіл усього процесу розучування за заняттями музики).

Розучування пісні триває протягом трьох занять.

На першому занятті виділяють наступні етапи.

1. Бесіда за темою заняття, питання до показу пісні. Показ пісні, відповіді на поставлені питання. Нагадуємо, що важливе значення має вступна бесіда до пісні, яка повинна не лише зацікавити учнів, а й поповнювати їх знання про музичний світ.

2. Робота над текстом (роздати картки з текстом, повісити плакат, відкрити зошити-посібники), пояснення незрозумілих слів, ритмізація тексту першого куплету. Ефективним прийомом є промовляння тексту тихо чи пошепки, але обов'язково в ритмі пісні (тоді всі дикційні недоліки виявляються чіткіше). Досконала вимова слів у ритмі полегшує вивчення мелодії й дає змогу пізніше зосередитись на художньому виконанні пісні. Навчання дітей чітко й легко вимовляти текст у швидкому темпі досягається шляхом виділення головного, центрального наголосу у фразі. Важливо робити ці спроби з різними динамічними відтінками, починаючи від *pp* і доводячи до *f*.

2. Розспівування.

4. Розучування мелодії пісні (обрати варіант розучування: на слух, за допомогою графічного запису, з нот (нотний запис → виконання → запис нот)):
- визначення структури мелодії (кількість фраз, подібність / неподібність);

- визначення руху мелодії кожної фрази (представити графічно, в рухах);
- показ учителем фрази, відтворення солістом, групою учнів, усім класом;
- фразування, нюанси кожної фрази;
- об'єднання фраз у куплет, приспів.

Розучуючи мелодію «на слух», учителі музики часто використовують гру «Луна» з диференціацією завдань, яка може виглядати так. Учитель співає коротку фразу (2–4 такти) зі словами. Учні повторюють її, імітуючи луну, яка може бути «звичайною» і «розумною». «Звичайна» луна повторює фразу точно, так, як вона була виконана, тобто зі словами (розвиток музичної пам'яті для слабкіших учнів). «Розумну» луну учні зображують за вказівкою вчителя, співаючи фразу із складами ритму (розвиток свідомого сприйняття ритму для середніх учнів) або з назвами нот, ступенів (розвиток свідомого сприйняття ладових співвідношень звуків мелодії).

Під час розучування мелодії пісні з нот вчитель може використати різноманітні завдання:

- для сильніших учнів - настроїти клас у тональності (заспівати тонічний тризвук, перевести стійкі ступені ладу в нестійкі тощо), провести вокально-хорову розспівку (на вироблення певних навичок); підготуватись до відтворення мелодії пісні голосом чи на інструменті, дібрати функції-акорди або другий голос; диригувати хором — класом;

- для слабких — читка нот без ритму, плескання ритмічного малюнку (кожному учню — один такт, що дасть можливість опитати більшу кількість учнів), ритмізація тексту (кожному учню - одна фраза), по фразове повторення за вчителем та сильнішими учнями мелодії нотами та з текстом.

5. Домашнє завдання: записати в зошиті слова першого куплету, ритм куплету чи приспіву, намалювати ілюстрацію до пісні, знайти вірші, загадки про дійові особи пісні тощо.

На другому занятті перевіряють домашнє завдання, розспівуються, повторюють вивчену мелодію (вокалізом, нотами, зі словами). Новим етапом роботи над піснею є опрацювання тексту всіх куплетів, робота над виконавським розвитком, добір музичного супроводу на музичних інструментах, рухів, виконання творчих завдань, пов'язаних з даною піснею. Домашнім завданням є вивчення тексту пісні, “створення колекції” музичних творів однієї тематики, добір акомпанементу, підготовка доповіді про життя та творчість композитора, виготовлення саморобних музичних інструментів для супроводу пісні тощо.

На завершальному етапі роботи над піснею (**третій заняття**) знову ж таки розспівуються, перевіряють домашнє завдання і виконують пісню “як на концерті”. Після цього пісня виконується окремими учнями та групами на оцінку.

Музикування на дитячих музичних інструментах може бути включене у кожен шкільний заняття музики: під час вивчення та виконання пісні, слухання музики, вивчення музичної грамоти, творчості. Зазначений вид музичної діяльності не лише розвиває музичні здібності учнів, урізноманітнює заняття музики, приносить учням радість творчості, але робить процес вивчення

музичної грамоти до кінця осмисленим, дає можливість учням з вадами голосу та нечистою інтонацією повірити у свої музичні здібності.

Протягом перших місяців доцільно знайомити учнів з прийомами гри на музичних інструментах. Група учнів з розвиненим музичним слухом може навчатися гри на звуковисотних інструментах, менш здібні діти - на ударних з визначеною звуковою висотою, найслабші - на ударних без визначеної висоти. Усі без виключення учні повинні музикувати за допомогою звучних жестів (плескання, шльопання, тупання, клацання) та звучних предметів (коробки, палички, баночки з різними наповнювачами тощо).

Для музикування можна застосовувати партитури, де кожному інструменту буде свій нотний стан, своя партія-лінія.

Без партитури **шумовий оркестр** може допомогти виконанню пісні: відтворити метр, сильні долі, слабкі долі, ритм, ритмічний блок — остинато. Окрім цього дані інструменти допоможуть практично засвоїти метро-ритмічні поняття музичної грамоти, виконати ритмічну вправу, створити ритмічно-темброву імпровізацію на літературній основі, на задану тему.

На звуковисотних музичних дитячих інструментах без партитури можна заграти бурдон, остинато, партію басових звуків гармонічного плану, окремі звуки мелодії, саму мелодію, другий голос тощо.

Музично-ритмічні рухи (рухи під музику) спрямовані на пластичне вираження музики, а саме: загальних особливостей — характеру, настрою, образу музичного твору; специфічних властивостей — засобів музичної виразності (елементів музичної мови), жанрових особливостей (пісенність, танцювальність, маршовість), оркестровки (імітація гри на музичних інструментах).

Завдання учителя - розвивати реагування на всі ці особливості, навчати пластично-ритмічного відтворення музики.

Інтонаційно-образний лад музики, що має яскравий образотворчий характер, також може служити мотивом для виконання дітьми **пластичних етюдів**.

Інсценізація пісень є одним із часто вживаних форм музично-ритмічних рухів. “Розіграти” пісню завжди допоможе її яскрава образна основа. Таким чином виконання пісні супроводжується виразними рухами окремих персонажів і груп.

З ігровими рухами пов’язаний музичний фольклор, українські народні пісні-ігри “Подоряночка”, “А ми просо сіяли” та ін.

Відтворення рухами **засобів музичної виразності (елементів музичної мови)** допоможе учням їх практично-наочному засвоєнню. Наприклад:

метр можна відтворити крокуванням, плесканням, тупанням, диригуванням, показом “пульсу” (вказівним пальцем правої руки по долоні лівої руки);

ритм — плесканням, стуканням, тупанням, шльопанням;

рух мелодії — однією чи двома руками перед собою у повітрі (з фіксацією чи без неї) кожного звука мелодії (вказівним пальцем рухати нитку, що лежить на парті), це й продемонструє наочно рух мелодії;

фразування — показ ліги (фрази) рукою у повітрі перед собою;
динаміку — рухами різної амплітуди: малої — тихо, великої — голосно;
ступені ладу — ручними знаками релятивної системи сольмізації;
ноти звукоряду — за рукою-нотоносцем, на класичному фортепіано тощо;
жанрові особливості музики (пісенність)— плавними рухами рук;
маршовість — крокуванням (звичайним, пальчиковим чи ручним).

Виконання музики танцювального характеру сприяє освоєнню **танцювальних рухів** — кружляння у вальсі, кроку польки, граціозних поклонів і реверансів в менуеті, підстрибування, дробового кроку, притупів в народних танцях, змінного - в хороводах (лінійних, кругових, «змійкою»), освоєнню кроку полонезу, характерних рухів рук, голови, корпусу тощо.

Виразними рухами — **імітацією гри на музичних інструментах** - учні можуть супроводжувати звучання п'єс з яскраво вираженим тембровим звучанням яких-небудь музичних інструментів.

Музична творчість може бути різноманітною. Простий імпульс до творчості - це зацікавлення дітей винаходом власної інтерпретації музичного твору, підголосків і варіантів наспіву, власного варіанту інсценізації пісні, власного елементарного інструментального супроводу, власної вправи для розспівування тощо.

Викликати музичну творчість учнів можна на будь-якому музичному та немусичному матеріалі заняття музики. Наприклад, до творчості можуть спонукати:

- віршований і прозаїчний текст, його зміст, звукові фарби й інтонації (шлях від мовного ритмоінтонування до ритмоінтонування музичного);
- оточуючий дитину світ звуків - цокіт копит, щебетання птахів, стукіт падаючих крапель, вигуки голосів, дзенькіт дзвонів тощо;
- програмно-ілюстративні завдання;
- ритми рухів, у тому числі танцювальних, образних.

Спрямувати учнівську творчість можна в різних напрямках - літературному, образотворчому, театральнo-драматичному і, що особливо важливо, - музичному.

Літературні творчі завдання: добір або написання віршів до музики, малюнків, творів-вражень про музику, творів на музично-естетичні теми, створення казок, легенд (обов'язково учні повинні виразно прочитати їх у класі).

Творчі образотворчі завдання: виконати малюнки на сюжети музичних творів, виліпити з глини, пластиліну персонажі музичних казок, п'єс, пісень; оформити програму та афішу концертів, музичних спектаклів; створити ескізи костюмів для дійових осіб опер, балетів, мюзиклів; макетуванням фрагментів декорацій.

Пластична творчість продовжує лінію розвитку емоційного відгуку дітей на музику: (відтворення образів, характеру музичного твору).

Музичні творчі завдання можна так систематизувати:

1. За внутрішніми характеристиками (музичними елементами) - ритмічні, мелодичні;

2. За зовнішніми характеристиками (виконанням) — мовні, вокальні, інструментальні, комплексні.

Творчі завдання на основі ритму — **ритмічні імпровізації**:

- «луна»: учень плескає ритмічний рисунок (РР), а інший - повторює ритмічний рисунок і додає новий;
- «питання–відповідь»: учень плескає РР питання, а інший — РР відповідь;
- ритмізація слів, словосполучень, віршів, загадок, лічилок, примовок, приказок тощо;
- добір слів до заданого РР (наприклад: назви рослин на РР “та-ті-ті-та”);
- “ритмічні загадки”: впізнати пісню, вивчену вправу за РР, на дошці записана ритмічна вправа з пропущеними тактами - учні плескають та записують РР, якого не вистачає;
- ритмічний канон;
- імпровізації на основі ритмічної вправи: ставиться завдання змінити початок, кінець, метр (дводольність на тридольність чи навпаки), певні такти;
- створення ритмічного супроводу до вивченої пісні, танка, гри.

Творчі завдання на основі мелодій - **мелодичні імпровізації**:

- мелодизація слів, словосполучень, віршів;
- імпровізування на задані звуки, заданий ритм;
- домислити вступ, закінчення;
- імпровізований (речитативний) діалог на занятті учителя й учнів;
- “співацькі переклички”: один учень чи учитель загадує мелодію (фразу, інтонацію), а інший повторює, змінюючи темп, тембр, динаміку, РР;
- “запитання - відповідь” (має бути чітке завдання, на одному звуці, на стійких звуках, у поступовому русі мелодії догори, вниз, із збереженням РР, з новим ритмом і таке ін.);
- “пропущені місця”: у вправі (поспівці), записаній на дошці, пропущені такти, які треба доскладати;
- ритмічно-мелодичні імпровізації (в народному, джазовому стилі);
- імпровізація пісні або п’єси.

Мовні імпровізації починаються з пошуку емоційно-образних визначень характеру й настрою музики та передачі їх смислового значення у відповідному виразному тоні (радісно, ясно, тривожно, похмуро і таке ін., інтонаційно-осмислене читання тексту пісень). Наступним етапом мовних імпровізацій є ритмізація (читання у власному ритмі) віршованих рядків (зразки дитячого літературного фольклору, дитячої поезії).

Вокальні імпровізації можуть бути перехідною ланкою до розучування пісні, коли учні придумують мелодію на заданий текст. Імпровізувати голосом можна власні імена, музичні діалоги між учителем і учнями, між парами учнів, між солістом і всім класом.

Інструментальні імпровізації пов'язані з використанням найпростіших музичних інструментів: ударні інструменти імпровізують ритмічний супровід п'єс, пісень, музичних казок, мовних імпровізацій; звуковисотні інструменти - добирають підголоски до мелодій пісень, що виконуються; знаходять “остинатні” звуки основних гармонічних функцій — тоніки, субдомінанти й домінанти для супроводу деяких творів.

Комплексна музична імпровізація поєднує вокальну, інструментальну, рухову, танцювальну, ігрову, театралізовану діяльність у таких творчих завданнях - інсценізація, театралізація вокальних творів, пісень-ігор, творів для слухання; колективне створення казок.

Змістом **теоретичного вивчення музики** в загальноосвітній школі є відомості про музику, до яких відносять:

ключові (загальні музично-естетичні) поняття - про зв'язок музики з життям, різних видів мистецтв; види музики (народна, класична, сучасна); зміст музики (характер, образність музичних творів) тощо;

поняття про виразні засоби музики, за допомогою яких виявляється в музиці художній задум (ритм, звуковисотність, рух мелодії, динаміка, темп, тембр, структура, фактура тощо);

нотна грамота — знання про способи позначення записом основних виразних засобів;

відомості про способи виконання музики (людські голоси, хор, інструменти, оркестри);

відомості про народну творчість, про деяких, найбільш видатних композиторів-класиків, про ряд вітчизняних композиторів.

Увесь процес оволодіння музичними уявленнями, поняттями, термінами розпадається **на три етапи**, умовно названі нами “чую” (спостереження за музичним матеріалом, організоване учителем, тобто цілеспрямоване свідоме сприйняття музики — вправ, поспівок, пісень, інструментальних творів); “бачу” (висновок із цих спостережень у вигляді теоретичного узагальнення — визначення, терміну, знаку, записаного на дошці, в зошиті з музики; схеми, таблиці, ілюстрації, ігрові посібники, тобто наочності, що допомагає кращому усвідомленню, запам'ятовуванню теоретичного поняття) та “виконую” (практичні види діяльності — спів, музикування, рухи, творчість).

Теоретичне вивчення музики не є окремим видом діяльності на занятті, а має бути складовою слухання, виконання музики.

Щоб сформулювати **висновки заняття** не варто знову повертатись до попередніх етапів: повторювати матеріал музичної грамоти, пропонувати виконати пісню чи музично-ритмічні рухи тощо. Висновки заняття стосуються розкриття теми та пов'язані з тим, наскільки новий музичний матеріал заняття розкрив тему.

Оцінювання (рівень знань, умінь школярів) здійснюється на різних етапах заняття, але може бути і в кінці. У практиці вчителі музики використовують кольорові картки різних форм та кольорів, за допомогою яких відразу ж

оцінюється відповідь учня в процесі бесіди, опитування, виконання практичного завдання. У кінці ж заняття за даними картками виставляються загальні оцінки.

Для поєднання зробленого на занятті з тим, що може виконати учень вдома, практикуються **домашні завдання**: придумати ритмічну вправу, записати її графічно; дібрати вправу на вивчені ступені (зо, ві, ра), записати її графічно; переписати вправу, навчитись сольмізувати; переписати слова пісні (якщо нема посібників), вивчити напам'ять; навчитись виконувати пісню з музично-ритмічними рухами; зробити малюнок під враженням музики, яку слухали на занятті чи під враженням розученої пісні; протягом тижня уважно слухати музичні радіо - й телепередачі, записати назви творів, пісень, які сподобались і запам'ятались, щоб потім розповісти про них у класі; проспівати сестричці пісню, вивчену в класі; згадати знайому музику й розповісти про неї; визначити, в якому темпі звучить прослухана музика й чому; згадати мелодії різних пісень і порівняти їхні ритмічні малюнки тощо.

Втілення дидактичної структури заняття музики на практиці залежить від педагогічної майстерності вчителя музики, його музично-естетичних та педагогічних уподобань. Кожен учитель надає перевагу певному компоненту даної структури: один зосереджується на вокально-хоровій роботі, другий — на захоплюючій бесіді та слуханні музики, третій — на інструментальному музикуванні, четвертий — на вивченні музичної грамоти. Але треба погодитись з тими вчителями, хто органічно поєднує різноманітні форми спілкування учнів з музикою, досягаючи того, що дитина отримує можливість спілкування з музикою залежно від своїх музичних здібностей та інтересів, відчуває задоволення та радість від такого спілкування.

Список використаних джерел

1. *Гордійчук М. М.* Історія української музики. Київ : Наукова думка, 1999. 204 с.
2. *Демченко І. І.* Використання інтерактивних технологій навчання при викладанні образотворчого мистецтва у початковій школі. *Мистецька освіта у контексті європейської інтеграції: Теоретичні та методичні засади розвитку*. Суми: СумДПУ ім. А. Макаренка, 2004. С. 244-246
3. *Кучерук М. М.* Методика музичного виховання: Урок музичного мистецтва в сучасній українській школі: методичні рекомендації до змісту, організації та проведення уроків музичного мистецтва в ЗОШ для студентів денної та заочної форм навчання напряму підготовки 6020204 «Музичне мистецтво», 014 Середня освіта (Музичне мистецтво). Мукачєво: МДУ, 2017. — 26 с. (1,4 д.а)
4. *Рудницька О. П.* Педагогіка: загальна і мистецька : навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2005. 357 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ З ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З ТЕХНОЛОГІЙ

Тема заняття: (береться з програми чи календарного плану вчителя).

Продукт праці: (виріб, що виготовляють учні на занятті).

Мета і завдання заняття:

мотиваційна — розвиток пізнавальних інтересів шляхом виконання діяльності за створеним планом;

когнітивна — знайомити учнів із виробництвом, різними його видами, властивостями та використанням матеріалу (вказати — якого); розширювати уявлення про технологічні операції обробки матеріалів; вдосконалювати вміння розмічати, згинати, різати і з'єднувати матеріали; дати знання про інструменти (вказати — які) та правила користування ними;

практична — розвивати вміння працювати інструментами; поглиблювати й закріплювати знання про трудові процеси, планування трудової діяльності, проектування і конструювання, організацію робочого місця, культуру праці; дати відомість про професію (назвати - яку), техніку; формувати вміння застосовувати знання, придбані під час вивчення інших предметів, аналізувати і оцінювати виконану роботу;

поведінкова — виховувати дружні гуманні стосунки між учнями класу, почуття підтримки та взаємодопомоги, повагу до людей праці, народних традицій, бережливе ставлення до продуктів, предметів і знарядь праці; організованість, дисциплінованість, самостійність, ініціативність, творчий підхід до справи, настирливість у подоланні труднощів, почуття колективізму; розвивати інтерес до праці, нахили і здібності дітей, конструкторсько-технічні здібності, естетичний смак, мускульні зусилля, творчу уяву.

Матеріали та інструменти: папір, картон, тканина, нитки, фанера, жерсть, дріт, природні матеріали, пластмаси (визначення розміру, виду, кольору); набори конструкторів, інструменти та допоміжне обладнання (вказати — яке саме).

Наочність: зразки готових виробів, розгортки об'ємних виробів, моделі, колекції матеріалів, інструкційні картки, таблиці, малюнки, схеми, слайди, та ін.

Етапи заняття і їх зміст:	Оцінка змісту й методики заняття:
I. Підготовка робочих місць учнів.	<ul style="list-style-type: none"> + перевірка наявності необхідних матеріалів та інструментів, правильності їх положення на робочому місці; + підготовка робочих місць починається на перерві; - не треба повторювати правила роботи інструментами.
II. Актуалізація опорних знань, мобілізація уваги учнів (1-2 хв).	<ul style="list-style-type: none"> + бесіда, що підводить до нової теми; + використання казок, загадок, уривків з віршів; + опора на життєвий досвід учнів, зв'язок з оточуючим; + використання раніше вивченого матеріалу, інформації, яка буде потрібна під час вивчення нового матеріалу; - розповідь вчителя; - заняття починається з оголошення теми.
III. Мотивація навчально-трудової діяльності, оголошення теми й мети (1хв).	<ul style="list-style-type: none"> + визначення знань і вмінь, якими мають оволодіти учні на занятті; - не з'ясовано необхідність і користь виготовлення виробу.
IV. Осмислення нового матеріалу, інструктування (5–6 хв): <ol style="list-style-type: none"> 1) демонстрація та аналіз зразка; 2) вивчення трудових операцій, матеріалів та інструментів, правил користування інструментами; 3) короточасні досліди і спостереження за вивченням матеріалів і інструментів; 4) планування трудових операцій, визначення послідовності їх виконання; 5) закріплення інструктажу. 	<ul style="list-style-type: none"> + вдало дібраний зміст навчального матеріалу; + поставлені учням проблемні запитання; + відповідність знань і вмінь темі й меті заняття; + ознайомлення учнів з виробництвом, технікою, найбільш поширеними професіями; + розвиток у дітей правильних поглядів на працю, переконань у необхідності працювати на благо народу;

V. Розвиток практичних умінь і навичок, самостійна робота учнів (30–32 хв):

- 1) виконання тренувальних вправ (за потребою);
- 2) виготовлення окремих деталей;
- 3) виготовлення виробу за наміченим планом;
- 4) перевірка виробу в дії, виявлення й усунення недоліків;
- 5) самооцінка виконаної роботи, вдосконалення виробу.

- + відповідність методів меті заняття та віковим особливостям учнів;
  - + здійснення міжпредметних зв'язків;
  - не аналізується зразок;
  - не проводяться досліди по вивченню матеріалів і інструментів;
  - вчитель не вчить учнів планувати свою трудову діяльність, творчо підходити до вибору продукта праці, необхідного обладнання;
  - в основному використовуються репродуктивні методи;
  - інструктування проводить не загальне, а за частинами;
  - не закріплюється інструктаж;
  - мало уваги приділяється розвиткові нахилів і здібностей дітей.
-
- + формування вмінь виконувати трудові операції, правильно користуватися інструментами;
  - + організація різних форм роботи — індивідуальної, групової і колективної;
  - + стимулювання навчальної діяльності учнів, організація серед них змагання;
  - + використання ігрових елементів;
  - + виховання бережливого ставлення до предметів і знарядь праці;
  - + виховання почуття взаємодопомоги, організованості й дисциплінованості;
  - + розвиток навичок самостійної роботи;
  - + спостереження вчителя за виконанням завдання;
  - + попередження можливих помилок, проведення для окремих учнів додаткового інструктажу;

VI. Підведення підсумків роботи (2 хв):

- 1) систематизація й узагальнення знань і вмінь учнів;
- 2) оцінювання;
- 3) заключне інструктування.

VII. Домашнє завдання (за потреби).

VIII. Прибирання робочих місць (1хв).

- + спостереження за учнями (перевтома), проведення фізкультхвилинки;
- недостатнє використання творчих методів (переважає репродуктивна праця);
- відсутність індивідуального підходу під час визначення трудових завдань, додаткових завдань для тих, хто раніше справився з роботою;
- вчитель не запобігає допущенню учнями можливих помилок, невчасно надає індивідуальну допомогу.

- + участь самих учнів у підведенні підсумків заняття;
- + організація виставки дитячих виробів;
- вчитель не вчить узагальнювати;
- відсутність аналізу та самооцінки виконаної роботи;
- не закріплюються набуті знання;
- під час оцінювання враховується лише зовнішній вигляд виробу;
- не оцінюються знання учнів, міра їх самостійності, вміння організувати робоче місце, планувати свою діяльність.

- + ознайомлення з відповідним теоретичним матеріалом;
- не завершили виготовлення виробу;

- + учні під наглядом чергових чи вчителя прибирають матеріали й обладнання, складають в індивідуальні папки;
- прибирання здійснюється під час перерви.

Розглядаючи дидактичну структуру заняття, звертаємо увагу на наступне:

Усі матеріали та інструменти для проведення занять з технологічної освітньої галузі постійно знаходяться в класі в індивідуальних папках. Щоб не зривався освітній процес і всі учні могли успішно виконувати роботу, вчителеві треба завжди мати зайві олівець, папір, лінійку, голку з ниткою, клей, ножиці та інше обладнання.

Під час підготовки робочих місць треба спрямувати увагу учнів на те, де мають лежати матеріали та інструменти (ті, що беруть лівою рукою, — зліва, а правою - справа), чи не виступають вони за край столу і чи повернені гострими кінцями від учня.

Не починати заняття із оголошення теми (це слово дітям малозрозуміле), а підвести учнів до роботи, спираючись на їх життєвий досвід і раніше набуті знання. Вони мають усвідомити, що їм просто не можна не виготовляти закладки в книжку, ялинкові прикраси, іграшки для дитячого садка чи інші вироби. Учнівська праця на кожному занятті має бути корисною, її результати необхідними для когось.

Не нав'язувати учням виготовлення конкретного виробу, вони самостійно всім класом вибирають чи пропонують свій варіант. Треба пам'ятати, що головне не виріб, а ті знання й уміння, якими будуть оволодівати учні в процесі його виготовлення.

Перш ніж приступати до практичної роботи, треба зробити аналіз зразка, розчленувати весь технологічний процес на окремі трудові операції та визначити послідовність їх виконання. На цьому ж етапі вивчаються матеріали, інструменти й правила користування останніми. Спочатку підводимо дітей до трудової операції, а потім демонструємо правильність її виконання і користування тим чи іншим інструментом.

Процес навчання треба організувати так, щоб учні початкових класів не працювали механічно, виконуючи під диктовку вчителя практичні дії, а осмислювали те, що роблять, самостійно планували трудовий процес, дотримувалися послідовності в роботі. Праця на кожному занятті має бути живою, емоційною, інтелектуально насиченою. Лише те заняття може вважатися добре проведеним, котре побудоване у вигляді системи запитань до учнів.

На кожному занятті вчитель повинен пояснювати учням увесь процес роботи над виробом від початку до кінця, а не обмежуватися лише певними етапом. Робота учнів над виробом має бути осмисленою. Учні працюють не під диктовку вчителя, а самостійно, виявляючи творчість і ініціативу.

Не варто планувати обов'язкове виготовлення учнями на кожному занятті окремого виробу, бо вони найчастіше будуть примітивними, не матимуть практичної цінності. Робота поступово має ускладнюватися, виготовлення виробу може затягнутися на два і більше занять. Слід пам'ятати, що вироби не

мають бути самоціллю. Вони важливі не як результат, а як педагогічний засіб оволодіння політехнічними знаннями й трудовими вміннями, ґрунтовного засвоєння азів ремесла.

Для запам'ятовування послідовності виконання роботи над виробом використовуємо інструкційні й технологічні карти, таблиці з операційними ескізами або просто написаний на дошці план роботи. Саме за такими опорними картками найдоцільніше здійснювати закріплення інструктування.

Самостійна робота — основна частина заняття, на яку відводиться найбільше навчального часу. Лише у безпосередній практичній діяльності учнів можна навчити працювати, правильно виконувати трудові операції. Але не треба забувати, що аналіз зразка, планування роботи над виробом, обдумування його конструкції можна також віднести до практичної діяльності.

Під час самостійної роботи треба вчити учнів виконувати трудові операції, старатися запобігати допущенню найбільш типових помилок, вчити раціонально організовувати своє робоче місце, долати труднощі, допомагати товаришам.

На етапі підведення підсумків заняття головним є узагальнення й систематизація знань і вмінь учнів, закріплення раніше вивченого матеріалу, а також аналіз допущених помилок з метою їх запобігання.

Під час оцінювання роботи учнів до уваги беремо не лише зовнішній вигляд виробу, а й враховуємо їх знання й вміння, правильно виконувати трудові операції, планувати роботу, економити матеріали, а також самостійність і творчість дітей, їх знання, вміння правильно виконувати трудові операції, планувати роботу, економити матеріали, а також самостійність і творчість дітей, їх організованість і дисциплінованість, підтримку й допомогу іншим.

У проведенні занять із технологічної освітньої галузі треба пам'ятати, що, виходячи з назви інтегрованого курсу, праця має бути на кожному занятті. Під час правильно організованої трудової діяльності відбувається інтенсивний розвиток особистості учня і в тому числі її інтелектуальних та емоційно-вольових якостей, закладаються риси людини як майбутнього майстра[2].

Слід пам'ятати, що всі етапи заняття логічно пов'язані між собою.

З метою успішної реалізації завдань, що стоять перед технологічним навчанням, додатково пропонуємо кілька порад.

1. Незважаючи на зміст навчальної програми, тематичний план учителя, рекомендуємо брати для проведення лише ті заняття, які можна добре забезпечити матеріально, на яких успішно здійснювався б навчально-трудоий процес.

2. Під час втілення програмних вимог слід пам'ятати, що технологічна освіта ефективно сприятиме збагаченню учня лише тоді, коли вчитель буде керування принципами розвиваючого навчання. При підготовці до кожного заняття треба чітко визначати, що нового дізнаються учні, наскільки вони можуть вдосконалитися інтелектуально, яких нових рис набудуть, які вміння будуть сформовані, включаючи загально трудові й загально навчальні. Треба завжди мати на увазі, що головна мета технологічної підготовки учнів початкових класів — це розвиток творчої особистості.

3. Учні прагнуть усе робити самі. Тому вчителів слід спонукати їх до самостійності, дбати, щоб на заняттях завжди був простір для розвитку творчості учнів. А цьому сприяють правильні стосунки вчителя й дітей, вільний вибір для виготовлення продуктів праці, внесення у їх конструкцію певних змін, проведення простих дослідів і спостережень. Особистісно-орієнтований підхід у навчанні учнів ефективно впливає на розвиток самостійності і творчості.

4. Технологічна освіта тісно пов'язана з усіма предметами, передбаченими навчальним планом початкової школи. На заняттях з технологічної освітньої галузі учні мають можливість застосовувати на практиці знання і уміння, набуті під час вивчення інших предметів, а саме математики — знання геометричного матеріалу й уміння працювати з креслярсько-вимірювальними інструментами; читання — повідомлення про навколишню дійсність, виробничу діяльність дорослих; природознавства — вміння проводити дослідницьку діяльність з вирощування рослин, заготовляти природні матеріали для різноманітних виробів.

Список використаних джерел

1. *Веремійчик І. М.* Методика трудового навчання в початковій школі. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2007. 276 с.
2. *Гільберг Т. Г.* Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: технологічна освіта у початковій школі» : для пед. працівників. Київ : Генеза, 2021. 160 с.
3. *Масол Л. М., Ничкало С. А., Веселовська Г. І., Оніщенко О. З.* Художня культура України : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2006. 239 с.
4. *Тхоржевський Д. О.* Методика трудового і професійного навчання та викладання загальнотехнічних дисциплін. Київ : Вища школа, 2002. 334 с.
5. *Рудницька О. П.* Педагогіка: загальна і мистецька : навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2005. 357 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ З ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗАНЯТТЯ З ФІЗКУЛЬТУРИ

Тема уроку:

Тип уроку:

Завдання уроку:

мотиваційні (зміцнення і збереження здоров'я, удосконалення будови тіла і формування правильної постави, виховання навичок особистої і загальної гігієни, правила і методика загартування, надання першої медичної допомоги при травмах тощо);

когнітивні — повідомлення основ знань з фізичної культури - про руховий режим, поставу, загартування, правильне дихання під час виконання фізичних вправ у відповідності до вимог програмового матеріалу кожного класу; ознайомлення, навчання, закріплення, удосконалення та оцінювання видів рухової діяльності - ходьби, бігу, стрибків, лазіння, метання, народних рухливих ігор і елементів спортивних ігор;

практичні — розвиток рухових якостей - швидкості, спритності, витривалості, сили, гнучкості; підготовка до виконання нормативів комплексного державного тесту з фізичної культури;

поведінкові — розвиток інтелекту і життєвого оптимізму; формування наполегливості у досягненні поставленої мети, творчої ініціативи, спортивного завзяття, вміння пережити поразку; патріотичне і моральне загартування; виховання волі, працелюбства, свідомої дисципліни; естетичне виховання засобами гімнастичних вправ тощо).

Місце проведення: спортивний майданчик (спортивний зал, стадіон, басейн тощо).

Обладнання: м'ячі, гімнастичні палки, прапорці, лави, мати, стінки, загалом - спортивне обладнання, спортивні прилади та спортивний інвентар у відповідності із завданнями уроку.

Структурні компоненти уроку; їх зміст:	Оцінка змісту і методики уроку (окремі зауваження):
<p>I. Підготовча частина уроку (10-12хв).</p> <p>Шикування учнів в одну шеренгу по дзвонику на урок. Привітання вчителя, повідомлення завдань уроку.</p> <p>Вправи на шикування, перешикування, різноманітні варіанти ходьби, бігу, стрибків з відносно помірним навантаженням, нескладні ігрові завдання.</p> <p>Повороти на місці.</p> <p>Ходьба (ходіння широким вільним кроком із збереженням правильної постави).</p> <p>Біг (чергування бігу з ходьбою по 40-50 м).</p> <p>II. Основна частина уроку (20-25 хв).</p> <p>(Основна частина уроку сприяє підтриманню оптимального рівня працездатності у відповідності із завданнями уроку).</p> <p>Вправи на розвиток опорно-рухового апарату, фізичних та моральноволевих якостей особистості. Загальнорозвиваючі вправи, що проводяться в різному темпі та різної амплітуди руху, зміцнюють великі м'язові групи, сприяють формуванню правильної постави, умінню орієнтуватися у просторі.</p> <p>Загальнорозвиваючі вправи без предметів, з дрібним фізкультурним приладдям (прапорці, кеглі, м'ячі, скакалки, гімнастичні палиці) та крупним фізкультурним інвентарем (канат, гімнастичні лави, обручі великого діаметру, низький козел тощо), метання,</p>	<p>+ підготовка приміщення до заняття (ретельно провітрено, зроблено вологе прибирання);</p> <p>+ стисле знайомство учнів із завданнями на урок, створення сприятливого для занять емоційного настрою;</p> <p>- недостатній контроль з боку вчителя за діяльністю учнів та дозуванням фізичного навантаження у відповідності з віковими особливостями та рівнем фізичної підготовки;</p> <p>+ чітке відпрацювання організаційних моментів підготовчої частини</p> <p>+ дотримання техніки безпеки на уроці: правильно розміщене обладнання та прилади, використовуються прийоми страхування і самострахування, передбачені засоби захисту в разі падіння, ударів, зіткнень;</p> <p>+ звернення уваги на правильне дихання під час виконання фізичних вправ;</p> <p>- залишені поза увагою відхилення у дотриманні правильної постави учнями;</p> <p>- відсутня чіткість у виконанні команд і розпоряджень під час проведення вправ із предметами (роздача та збирання інвентарю);</p> <p>- фіксуються помилки учнів під час виконання вправ, проте відсутні чіткі вказівки на їх виправлення;</p> <p>+ виконання загальнорозвиваючих вправ під музику, що підвищує</p>

стрибки вгору, лазіння і перелазіння і таке ін.

Виконання імітаційних вправ.
Танцювальні вправи.

Рухливі ігри середньої та великої інтенсивності, ігрові завдання, естафети, елементи спортивних ігор, підведення підсумків гри тощо.

Використання різноманітних загальноприйнятих способів організації учнів на занятті: фронтального, потокового, групового, індивідуального.

III. Заключна частина (4-5 хв).

(Вирівнюється функціональний стан організму для наступної навчальної діяльності).

Різнманітні фізичні вправи у процесі ходьби, ігри малої рухливості, хороводи, прості естафети.

Шиккування, підведення підсумків, аналіз позитивних сторін уроку, розгляд допущених помилок, оголошення оцінок.

Індивідуальні завдання додому з урахуванням можливостей його виконання в домашніх умовах самостійно.

емоційний фон і загальну ефективність заняття;

- + дзеркальний показ вправ;
- + достатня щільність уроку — показник високої рухливості учнів;
- + імітаційні вправи надають заняттю емоційну забарвленість;
- допущені помилки у методичних вказівках під час показу вправ;
- недостатнє фізичне навантаження відповідно до віку і фізичної підготовки;
- + ігрові способи та прийоми допомагають успішно оволодіти програмовим матеріалом, сприяють розвитку уяви, творчої активності.

- + вміле використання загально методичних прийомів навчання та виховання дітей;

- довготривалий інструктаж, довготривалий показ рухів, що знижує зацікавленість дітей до дій;
- відсутній підсумок уроку;
- + вказано причини втрати часу на занятті;
- + відмічена робота кращих дітей;
- + вчасно подано домашнє завдання.

Заняття з фізичної культури є основною формою занять фізичними вправами в школі. Їх основний зміст — рухова діяльність. У порівнянні з іншими формами фізичного виховання урок фізичної культури має ряд переваг, тому що він: є масовою формою організованих, систематичних і обов'язкових занять школярів; проводиться на базі обґрунтованої державної програми на весь період навчання в школі під безпосереднім науковим і методичним керівництвом спеціаліста фізичного виховання з урахуванням вікових, статевих та індивідуальних особливостей учнів; сприяє всебічному і гармонійному фізичному

удосконаленню всіх учнів, незалежно від їх рухових здібностей, спортивних досягнень, розподілення на медичні групи тощо.

Основні вимоги до заняття з фізичної культури:

1. Чіткість постановки мети та завдань. На кожному занятті вирішуються оздоровчі, освітні та виховні завдання. Під час уроку викладач зобов'язаний забезпечувати не тільки навчання з метою оволодіння певними руховими вміннями і навичками, розвитку основних фізичних якостей, але й має сприяти засвоєнню мінімуму знань з фізичної культури і виховувати особистісні якості школярів - сміливість, рішучість, настирливість, колективізм тощо. Оптимальна кількість завдань на один урок — не більше 2-3. Формулювання завдань має бути конкретним, лаконічним, з урахуванням складу класу, їх віку, статі, фізичної підготовленості та забезпеченням зв'язку з матеріалом попередніх уроків.

2. Відповідність змісту навчального матеріалу навчальній програмі і характеру поставлених завдань. Позапрограмовий матеріал може використовуватись тільки з метою індивідуального підходу до навчання.

3. Доцільність добору методів та засобів навчання з урахуванням дидактичної мети і завдань уроку. Жодна дидактична мета чи завдання не можуть бути досягнутими без попередньо обдуманого і підібраного навчального матеріалу з урахуванням конкретних особливостей теми і досягнутого рівня підготовленості школярів, їх вікових та статевих особливостей.

4. Взаємозв'язок заняття з попередніми і наступними. Кожен урок повинен мати взаємозв'язок у досягненні педагогічних завдань, змісту навчального матеріалу, об'єму та інтенсивності навантажень з попередніми і наступними заняттями.

5. Постійні видозміни заняття, методики його організації та проведення. Різноманітність змісту та методики проведення заняття сприяє формуванню зацікавленості в учнів до занять фізичними вправами і пробуджує їхню активність.

6. Забезпечення техніки безпеки на занятті. Підвищена небезпека травматизму на заняттях фізичної культури зумовлена тим, що на цьому занятті передбачається різноманітна рухова активність на гімнастичних приладах, з різноманітним спортінвентарем та без нього. Продумана організація заняття, прийоми та засоби допомоги, страхування при зіскоках з гімнастичних приладів, лазінні по канату, метаннях сприяють виключенню травмувань під час уроків.

7. Постійний контроль за ходом та результатами навчальної діяльності. На кожному занятті забезпечується оперативне управління діяльністю учнів, яке витікає з аналізу і оцінки виконання навчальних завдань та реакції організму дітей на навантаження з врахуванням їх суб'єктивних відчуттів [2].

Зміст та структура заняття фізичної культури.

Заняття фізичної культури складається з трьох функціонально взаємопов'язаних частин: підготовчої, основної і заключної. Послідовність цих частин відображає закономірності зміни працездатності організму під впливом фізичних навантажень. У **підготовчій** частині уроку організм дитини долає

інерцію спокою за рахунок поступового підвищення функціональної працездатності усіх органів і систем (фаза впрацювання). В **основній** частині заняття досягнутий рівень функціональної працездатності певний час зберігається з невеликими відхиленнями в сторону збільшення чи зменшення в залежності від завдань заняття (фаза відносної стійкої працездатності). За витрати функціональних резервів робочих органів і систем організму (серцево-судинної, дихальної, м'язової і таке ін.) працездатність організму поступово зменшується у **заклучній** частині заняття (фаза стомлення). Поділ заняття на частини не означає, що він втрачає свою цілісність. Навпаки, кожна частина має логічно передувати наступній і впливати з попередньої. Бажано, щоб ці переходи були м'якими і непомітними.

1. Підготовча частина уроку. Основна мета — підготовка організму учнів до виконання вправ в основній частині заняття. Методичні завдання:

- забезпечити початкову організацію і настрої учнів;
- активізувати увагу і емоційний стан учнів;
- забезпечити загальну функціональну підготовку організму до м'язової роботи в основній частині (виконання нескладних вправ);
- забезпечити спеціальну готовність організму школярів до виконання першого виду вправ в основній частині уроку (підвідних і підготовчих).

У підготовчу частину уроку доцільно включати і ігрові завдання (2–3 хв) для активізації уваги і підвищення емоційного стану учнів (“Роби навпаки”, “Ми не бачимо” і таке ін.), вправи помірної інтенсивності, стройові вправи, різноманітні види ходьби, бігу, вправи у русі, комплекси загальнорозвиваючих вправ з предметами і без предметів, на гімнастичній стінці, лаві тощо.

У комплекс фізичних вправ розминки необхідно включати вправи з почерговою дією на основні групи м'язів (зверху донизу) із поступовим збільшенням навантаження. Вправи з високою інтенсивністю у підготовчу частину недоцільно вводити, бо вони можуть знизити працездатність учнів.

Рекомендується такий порядок щодо виконання загальнорозвиваючих вправ: ходьба, біг, вправи для шиї, рук і плечей, вправи для тулуба, вправи для ніг, стрибки, дихальні вправи і вправи на розслаблення[4].

Під час складання комплексу вправ для підготовчої частини уроку студенту необхідно пам'ятати, що їх добір та чергування залежить від поставлених завдань на урок, статі, віку і фізичної підготовки учнів.

Зазвичай, вправи виконуються на 2, 4, 8, 16 рахунків: а) після попереднього показу і пояснення викладача; б) одночасно з показом і поясненням викладача; в) тільки після показу; г) тільки після пояснення.

Орієнтовне число вправ в комплексі — 8-10.

З метою активізації уваги учнів та підвищення їхнього емоційного стану рекомендуємо використовувати під час проведення загальнорозвиваючих вправ: 1) плескіт долонями; 2) виконання вправ із закритими очима; 3) виконання вправ у різному темпі; 4) виконання вправ з постійним збільшенням амплітуди; 5) виконання однієї і тієї ж вправи з різних вихідних положень.

З метою підвищення зацікавленості учнів до виконання загальнорозвиваючих вправ доцільно застосовувати різні способи проведення цих вправ:

- **Роздільний спосіб** характеризується тим, що після виконання кожної вправи робимо паузу. Доцільно застосовувати на початковому етапі розучування комплекс вправ, тоді учні точніше будуть виконувати вправи, вчителю простіше їх контролювати.

- **Потоковий спосіб** характеризується тим, що весь комплекс вправ виконується безперервно, без зупинок, кінцеве положення попередньої вправи є вихідним положенням наступної.

- **Виконання вправ у парах.**

- **Виконання вправ з предметами** (гімнастичними палками, набивними м'ячами, із скакалками, на гімнастичній стінці і таке ін.).

- **Виконання вправ у русі.**

Для успішного вирішення завдань підготовчої частини заняття вчитель має: правильно обрати місце для показу вправ; своєчасно і достатньо голосно подавати команди; показувати вправи у зручному темпі і у вигідному для показу ракурсі; коротко і чітко називати вправу; виконувати вправи у дзеркальному відображенні; чітко проводити рахунок і методичні підказки; прагнути досягнути вірного і синхронного виконання вправи; у процесі виконання вправ виправляти помилки.

Під час проведення підготовчої частини заняття вчителю важливо так добирати вправи, щоб вони: а) починалися з різних вихідних положень (різноманітних стійок, сидів, положень лежачи, упорів і положень рук); б) мали різну спрямованість, кінематичні і динамічні характеристики (напрямок, темп, амплітуду і характер виконання з впливом на різні групи м'язів); в) в одному циклі мали від двох до шістнадцяти рухів.

Тривалість підготовчої частини складає 10-20 відсотків загального обсягу уроку і залежить від тривалості самого заняття, типу уроку, виду навчального матеріалу, температури навколишнього середовища і таке ін.[1].

2. Основна частина заняття. Мета основної частини заняття — вирішення *мотиваційних, когнітивних, практичних та поведінкових завдань*. У зміст основної частини уроку входять: 1) розучування нових рухових дій; 2) закріплення та удосконалення раніше вивчених рухових умінь та навичок загальнорозвиваючого, прикладного та спортивного характеру; 3) розвиток фізичних якостей; 4) виховання моральних, вольових та інтелектуальних якостей; 5) формування спеціальних знань.

З метою підвищення емоційного стану і виховання бажання у дітей займатися фізичною культурою вчителю у процесі навчання рухових дій необхідно уникати одноманітної манери проведення заняття; урізноманітнювати добір засобів та методів навчання; широко і повсякчасно використовувати різноманітні методи оцінювання рухових дій учнів з обов'язковим дотриманням об'єктивності та справедливості, почуття міри та такту; здійснювати індивідуальний підхід у виправленні помилок, вказувати на причини їхнього

виникнення та дотримуватися вимоги — вчити всіх разом і окремо кожного; виховувати в учнів бажання відтворювати дію, розвивати вміння самостійно виконувати фізичні вправи.

Вважаємо, що для усталення навички у процесі навчання необхідно виконати правильно рух з повторенням не менше 8–12 разів, а для закріплення вже вивченого руху — 20–30 разів. Багатократне повторення вправи, яке необхідне для формування міцних навичок, часто викликає у здобувачів освіти стомлення, а відповідно — втрату інтересу до виконання рухової діяльності. Цей стан є природною реакцією організму на одноманітний характер навчально-практичної діяльності, а тому включення в заняття рухливих ігор, естафет, ігрових завдань та вправ активізують як увагу, так і емоційний стан учнів, підвищують їх зацікавленість до уроку. Однак варто зауважити, що ігровий метод є допоміжним методом і його застосовують у тому випадку, коли рух достатньо засвоєний і увага учнів зосереджується вже не стільки на руховій дії, скільки на її результаті. Включаючи у гру той чи інший елемент рухової дії, слідкуємо, щоб основна структура руху під час проведення гри не порушувалась. Тому під час підведення підсумків гри враховуємо не тільки результати основних її завдань, але й якість виконання ігрових дій.

Отже, на початку основної частини заняття розучуємо нові рухові дії та їхні елементи. В середині або в кінці основної частини уроку проводиться закріплення або удосконалення раніше засвоєних рухів та навичок. На початку основної частини виконуємо вправи, які вимагають прояву швидкісних, швидкісно-силових якостей або координації рухів. Вправи ж на силу і витривалість виконують в кінці основної частини уроку. При цьому вправи на виховання спеціальної витривалості використовуються раніше, ніж вправи на загальну витривалість. Зміст вправ в основній частині варто планувати так, щоб вони різнобічно впливали на весь організм. Основну частину уроку бажано завершувати рухливими іграми та естафетами, ігровими завданнями з врахуванням щойно розучених вправ з метою підтримки емоційного тону школярів і закріплення пройденого матеріалу.

Тривалість основної частини уроку залежить від тривалості самого заняття в цілому, типу уроку, об'єму та інтенсивності навантаження, віку та статі школярів тощо. В межах заняття тривалість основної частини — 25-30 хвилин[2].

3. Заключна частина заняття. Мета заключної частини заняття — поступове зниження функціональної активності організму учня і приведення його у відносний стан спокою. У відповідності з цим необхідно вирішувати низку методичних завдань:

- знижувати фізіологічне збудження і зайве напруження окремих груп м'язів (повільний розслаблюючий біг, спокійна ходьба, вправи на розслаблення з глибоким диханням, самомасаж);

- регулювати емоційний стан (спокійні рухливі ігри, ігрові завдання, вправи на увагу);

- підводити підсумки уроку з оцінюванням результатів діяльності учнів (тут необхідно враховувати вікову психологію і передбачати подальше стимулювання свідомої активності учня до самостійних занять і до занять на наступних уроках);

- повідомляти домашнє завдання для самостійних занять фізичними вправами з врахуванням індивідуальних можливостей учня та наявності спортивного інвентарю та обладнання.

Тривалість заключної частини уроку — 3-5 хвилин.

Результативність заняття фізичної культури залежить від того, наскільки якісно вчитель буде впроваджувати в життя підготовлений ним урок, застосовувати найбільш раціональні методи і методичні прийоми організації діяльності учнів, продуктивно використовувати наявне спортивне обладнання та інвентар, технічні засоби навчання, враховуючи при цьому специфіку місця проведення заняття (спортивний зал чи спортмайданчик, стадіон чи парк, рівна чи пересічна місцевість тощо), погодні умови, температуру повітря, підготовленість самих учнів, їхні вікові та індивідуальні особливості.

В організаційне забезпечення уроку фізичної культури входить: створення санітарно-гігієнічних умов (температура спортзалу — +14-16°C, його провітрювання під час перерв, вологе прибирання після кожного уроку, чистота спортивного обладнання та інвентарю тощо); матеріально-технічне забезпечення уроку (спортобладнання, інвентар та місця для занять); вибір способу організації діяльності учнів на занятті, який найкращим чином забезпечить виконання поставлених завдань [4].

Способи організації діяльності учнів на занятті фізичної культури.

1. Фронтальний спосіб характеризується тим, що незалежно від форм шикування (в колонах, в шеренгах, в колі) всі учні виконують одну і ту саму вправу. Цей спосіб переважно використовується в підготовчій та заключній частинах заняття. При наявності достатньої кількості інвентарю зазначені вправи доцільно використовувати в основній частині безпосередньо в процесі рухової діяльності учнів з метою забезпечення високої моторної щільності уроку.

Фронтальний спосіб з успіхом застосовується під час однорідної діяльності всіх учнів, яка не потребує особливої страховки, зокрема у розучуванні і удосконаленні техніки бігу з високого та низького старту, ряду простіших акробатичних вправ (перекатів, перекидів і таке ін.), у відпрацюванні технічних прийомів в парах в ігрових видах спорту тощо. Важливою умовою зазначеного способу є розміщення учнів так, щоб вони не заважали один одному і водночас усі бачили вчителя.

2. Груповий спосіб передбачається одночасне виконання різних завдань вчителя в декількох групах. Розподіл на групи і визначення завдань відбувається з урахуванням статі та рівня підготовленості учнів, проводиться на основі методу «рівний-рівному», коли старшими в групах є найбільш підготовлені ровесники. Місце вчителя при такому способі там, де вивчається нова вправа або технічно складна вправа, яка вимагає страхування.

3. Індивідуальний спосіб полягає в тому, що учням пропонують індивідуальні завдання, які учні виконують самостійно. Індивідуальні заняття дають учням, які суттєво відрізняються від своїх ровесників ступенем підготовленості, особливостями і здібностями, станом здоров'я. Спосіб широко використовується у спортивних іграх, одноборствах, під час виконання вправ, тестів, нормативів на оцінку.

5. Коловий спосіб вимагає послідовного виконання учнями серії завдань, які передбачені на спеціально підготовлених «станціях» і, як правило, розміщених по колу спортивної зали чи майданчика. На кожній станції виконується один вид вправ чи рухових дій з певним часовим інтервалом. Вправи добираються із розрахунку комплексного впливу на функціональні можливості організму і розвиток фізичних якостей.

6. Поточковий спосіб передбачається виконання вправи учнями по черзі, один за одним. Широко використовується цей спосіб під час виконання стрибків у довжину, висоту, під час виконання акробатичних вправ, лазінні тощо.

У виборі способу організації учнів на занятті доцільно забезпечити як раціональне використання часу, так і оптимальне фізичне навантаження із збільшенням від початку уроку і зниженням його в кінці з обов'язковим дотриманням інтервалів відпочинку між виконанням вправ. Способи організації учнів на занятті впливають як на загальну, так і на моторну щільність уроку, яка в свою чергу забезпечує раціональну розумову і фізичну активність учнів, підвищує ефективність освітнього процесу [3].

Методичні рекомендації щодо добору вправ на розвиток фізичних якостей.

Вчителю фізичної культури необхідно пам'ятати, що жодне заняття з фізичної культури не повинне проходити без введення в нього спеціальних вправ на розвиток тих чи інших фізичних якостей.

Для досягнення кращих результатів у розвитку швидкості необхідно включати в урок спеціальні вправи на миттєве реагування (різноманітні сигнали, подолання коротких відстаней за мінімальний час). Окрім того, необхідно добирати такі вправи, які викликають швидкі переміщення, швидкісну дію, частоту рухів. Зокрема, такими вправами є старт з різних вихідних положень, біг на короткі дистанції, човниковий біг, стрибки через скакалку, рухливі та спортивні ігри, зустрічні естафети і таке ін. Вправи на швидкість (за виключенням ігор та естафет) краще застосовувати на початку основної частини уроку, доки організм ще не стомлений. Виявленню максимуму швидкісних можливостей школяра сприяють змагальні та ігрові прийоми виконання вправ.

Для розвитку вестибулярної стійкості необхідно на заняттях частіше застосовувати вправи на динамічну рівновагу (ходьба вперед-назад, боком по накресленій лінії на підлозі, ходьба по гімнастичній лаві, гімнастичній колоді, на предметах, які гойдаються з різними вихідними положеннями рук) та статичну рівновагу (здатність зберігати рівновагу тіла в нерухомому стані — вправа

«ластівка», підстрибування на місці з поворотами на 45°, 90°, 180°, 360°, гра «День і ніч», «Морська хвиля» тощо) [3].

Для розвитку спритності (координації рухів) найбільше сприяють рухливі та спортивні ігри, акробатичні вправи, полоси перепон, естафети з різноманітними предметами та вправи з використанням нестандартного обладнання. Проте слід пам'ятати, що спритність виховується певними фізичними вправами доти, доки ці вправи мають новизну. Як тільки вправа добре засвоєна, вона перестає виховувати спритність.

Для розвитку сили типовими є вправи загальнорозвиваючого характеру з предметами та без предметів (лазіння по канату, підтягування, згинання-розгинання рук в упорі лежачи, вправи на гімнастичних приладах, використання гантелей, гумових амортизаторів, різноманітних тренажерів тощо).

Витривалість необхідно розвивати на кожному занятті, відповідні вправи завжди мають бути останніми в основній частині уроку. Витривалість доцільно виховувати спеціальними вправами та збільшенням щільності уроку і його інтенсивності. Особливо ефективними є біг на середні дистанції, кроси, біг на лижах, рухливі і спортивні ігри. У початкових класах біг виконується в повільному, рівномірному темпі (2–3 м/с) в поєднанні з ходьбою та комплексами загальнорозвиваючих вправ. Тут ефективним є метод «фартлек» (гра швидкостей). Його застосування найефективніше на пересічній місцевості в парку або в лісі. Наприклад, однокілометровий біг за даним методом потрібно пробігати наступним чином: 100 м — повільно, 60 м — швидко, 60 м — повільно, 70 м — швидко, 60 м — повільно, 40 м — швидко, 100 м — в середньому темпі, 80 м — повільно, 50 м — швидко, 150 м — повільно, 50 м — швидко, 60 м — повільно, 60 м — в середньому темпі, 60 м — повільно. У початкових класах застосовується помірний біг тривалістю 5–15 хв, повторний біг на відрізках 100–400 метрів і таке ін.

Зміст і методика складання плану-конспекту заняття

Зміст уроків фізичної культури — це не тільки набір певних фізичних вправ, але й прищеплення дітям гігієнічних навичок, доцільний вибір режиму праці і відпочинку, вільної ходьби, правильного дихання, загартування і всього іншого, що стосується здорового способу життя.

Головними у змісті уроку можна виділити наступні дії учнів:

- **інтелектуальні**, що проявляються у спостереженні, слуханні, сприйнятті та осмисленні одержаної інформації, запам'ятовуванні, пошуку власних шляхів вирішення завдань та проектування власних дій;

- **рухові**, які полягають у виконанні спроектованих дій, розучуванні, закріпленні та вдосконаленні фізичних вправ у сприятливих і несприятливих умовах, фізичних якостей;

- **оцінювальні дії**, що спрямовані на виявлення й усунення власних помилок, обговорення питань, які виникають у процесі навчання, з учителем, товаришем, регулювання емоційних проявів.

Зміст уроку планує вчитель, проте він не завжди може завчасно передбачити всі деталі, ситуації та умови спілкування з дітьми. Тому у практиці фізичного

виховання розрізняють зміст уроку спроектований і реальний (той, що склався у процесі проведення). Зміст реального уроку може повністю не збігатися з окресленим заздалегідь.

До складання плану-конспекту уроку з фізичної культури необхідно ознайомитися з робочим планом, контингентом учнів (вік, стать, рівень фізичної підготовленості, стан здоров'я, успішність з фізичної культури), наявність необхідного інвентарю та обладнання тощо.

Для сучасного уроку характерне комплексне планування *мотиваційних, когнітивних, практичних та поведінкових завдань*. Зазначений підхід є важливим засобом оптимізації навчання, оскільки дозволяє за один і той самий час досягти більших результатів без перевантаження учнів.

Після уточнення комплексу завдань необхідно визначити зміст навчального матеріалу, виходячи з того, що підібрані вправи мають забезпечувати вирішення завдань уроку. Під час розроблення змісту уроку необхідно діяти в певній послідовності:

- 1) визначити засоби та методичні прийоми вирішення кожного завдання;
- 2) з'ясувати теоретичні знання, які слід розповісти учням на даному уроці;
- 3) розподілити на уроці всі навчальні завдання з урахуванням динаміки працездатності учнів;
- 4) розробити методи організації навчальної діяльності, а також запланувати необхідне обладнання, інвентар;
- 5) сформулювати критерії та форми оцінювання.

Спочатку варто розробити основну частину заняття, надалі, виходячи з особливостей її змісту, — підготовчу та заключні частини.

«Зміст уроку» передбачає запис усіх вправи, а також короткий зміст теоретичних знань у тій послідовності, в якій планується їх проведення на занятті.

Якщо заняття проводиться груповим методом, в конспекті записують зміст вправ для кожного відділення та встановлюють порядок зміни видів вправ. При необхідності окремо записуються вправи для хлопців та дівчат.

«Організаційні і методичні вказівки» передбачає запис питань організації та методики проведення заняття, зокрема: організаційні вказівки вказують на метод організації учнів на занятті (фронтальний, позмінний, груповий, командний, парний, як використовується актив класу); методичні вказівки орієнтують на методи навчання, методичні прийоми, використання наочності; на орієнтири, що сприяють поліпшенню процесу навчання та підвищенню активності учнів; на способи контролю та оцінки виконання завдання; на сутність вправи (темп, амплітуда, швидкість, інтервал відпочинку); на особливі правила або винятки з них у рухливих, спортивних іграх та естафетах, у смугах перешкод тощо.

Список використаних джерел

1. *Леськів А. Д., Андрощук Н. В., Дзюбанов А. Б.* Форми і засоби фізичного виховання молодших школярів. Тернопіль. 2001.
2. *Кіндрат В. К.* Педагогічна практика спеціальності «фізичне виховання». Рівне: РДГУ. 2020.
3. *Папуша В. Г.* Фізичне виховання школярів. Тернопіль, 2022.
4. *Шиян Б. Є.* Теорія і методика фізичного виховання. Частина 1. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2020.
5. *Шиян Б. Є.* Теорія і методика фізичного виховання. Частина 2. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2021.